

ISSN 0206-4340

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2012

№ 04

Təsisçi: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

№ 4 (234). Oktyabr – Dekabr 2012-ci il. Jurnal 1954-cü ildən çıxır.

M Ü N D Ə R İ C A T

YUNESCO-nun baş direktoru dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyi münasibətilə bəyanat yaymışdır 3

RƏSMİ ŞÖBƏ

Ədəbiyyat fənni üzrə məzmun standartları 4

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində 14

DİLÇİLİK VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

İ.Əliyeva – Taleyüklü şair: Əhməd Cavad 17

S.Vahabova – Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında milli xarakter problemi 22

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR: TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

G.Şahbazova – Nizami Gəncəvi vətənpərvərliyi və onun şagirdlərə öyrədilməsi 26

G.Abdullayeva – Şagirdlərə Nizami Gəncəvinin “Xeyir və şər” əsərinin öyrədilməsində fəal interaktiv təlim metodlarından istifadə 30

O.Abbasov – Təlim prosesində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması 35

Ş.Mirzəyeva – Zərf mövzusunun tədrisi 39

N.Məmmədova – Şagirdlərin tədqiqata cəlb edilmələrinin imkan və yolları 45

E.Sadiqoğlu – Metodika: “Cümlələrin söhbəti” 51

MƏNƏVİYYAT XƏZİNƏMİZ

B.Xəlilov – Türkün genetik yaddaşı və yaratdığı hikmət xəzinələri 61

R.Məhərrəmov, G.Məmmədağiyeva – Dilimizin saflığını qoruyaq və ona hər bir kəsdən hörmət tələb edək 69

SƏLƏFLƏRİMİZ

O.Zakiroğlu – Soykökü ilə fəxr edən şair 72

XƏBƏR – SERVİS

P.Soltanqızı – Ədəbiyyat nəzəriyyəsi yeni müstəvidə 76

Ədəbi aləmdə 77

Xarici ölkələrdə 78

Yeni nəşrlər 79

***

Xəbərləri hazırladı *Lalə Əhmədova*.

Bizim ədəbiyyatımız, incəsənətimiz, musiqimiz, ana dilimiz, milli dəyərlərimiz vardır. Bizim milli dəyərlərimiz ümumbəşəri milli dəyərlər əsasında qurulubdur. Hesab edirəm ki, qloballaşan dünyada xüsusilə gənc nəsil üçün milli mənəvi dəyərlər xüsusi rol oynayır və oynamalıdır. Hər halda biz Azərbaycanda buna böyük əhəmiyyət veririk və onu da qeyd etməliyəm ki, başqa mədəniyyətə, dinə, tarixə olan hörmət öz mədəniyyətinə, tarixinə, öz dininə olan hörmətdən başlamalıdır.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

YUNESCO-nun baş direktoru dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyi münasibətilə bəyanat yaymışdır

YUNESCO-nun baş direktoru İrina Bokova dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 870 illik yubileyi münasibətilə bəyanat yaymışdır.

AzərTAc xəbər verir ki, bəyanatda deyilir: “Dahi şair və mütəfəkkir Nizami Gəncəvi ümumbəşəri dəyərə malik bir alimdir. Bu il onun 870 illik yubileyinin keçirilməsi mədəniyyətlərarası dialoqa bir çağırışdır və YUNESCO təşkilatı bu yubileydə iştirakdan çox böyük şərəf hissi duyar.

Nizami yaradıcılığı bəşəriyyətin müxtəlifliyini, bilik və kamillik yolu ilə zamanın axarını dəyişməyə çalışmasını təbliğ edir, ləyaqətli, ədalətli və ahəngdar bir cəmiyyətə səsləyir.

Onun əsərləri mədəniyyətin xalqlar arasında körpü salmasını və ictimai şüuru təcəssüm etdirir. Hələ o dövrlərdə Nizami Gəncə şəhərinin kitabxanalarından, İslam dünyasının hər bir tərəfindən olan əsərləri – tərcümələri, qədim əsərlərin təfsirlərini, müxtəlif dillərdə olan poemaları və elmi işləri əldə edə bilirdi. XII əsrdə olduğu kimi, bu günümüzdə də bu mədəni müxtəliflik bir imkan kimi hesab oluna bilər. Mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına öz töhfəmizi vermək üçün mədəni, eyni zamanda, mövcud bilik mübadiləsini genişləndirməklə birgə işləyə bilərik.

Heç şübhəsiz, Nizaminin ədəbi irsi Azərbaycan, Mərkəzi Asiya və digər ölkələrdə insanların həyatına çox böyük təsir göstərmişdir. “Ruhumu sevgiyə qərq edin” humanist çağırışı yaşadığımız qeyri-müəyyən zaman üçün bir ilhamdır. Bu çağırış “Sülhün müdafiəsi xanımların və kişilərin şüurlarında qurulmalıdır” kimi YUNESCO-nun yaradılma konsepsiyasını özündə əks etdirir. Bu xüsusda Nizami irsinin və xatirəsinin əbədiləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycanın dövlət qurumlarının və Gəncə şəhərinin səylərini ürəkdən alqışlayıram”.

ƏDƏBİYYAT FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

Ümumi təlim nəticələri

Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin 6 iyun 2011-ci il tarixli əmri ilə təsdiq olunmuşdur.

Ümumi orta təhsil səviyyəsi (V-IX siniflər) üzrə şagird:

- ədəbi-bədii nümunələri onların məzmunundan irəli gələn məna çalarlarına uyğun ifadəli oxuyur, mətni bədii-emosional cəhətdən qiymətləndirən sözlərin mahiyyətini izah edir;
- yazılı nitqində məzmunu uyğun üslub müəyyənləşdirir, orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarına əməl edir, söz ehtiyatından səmərəli istifadə edir, fikirlərini ardıcıl və məntiqli ifadə edir, ümumiləşdirmələr aparır;
- ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini aydın, ardıcıl, məqsədyönlü, yığcam, yeri gəldikcə bədii təsvir vasitələrindən istifadə etməklə şərh edir;
- müxtəlif janrlarda yazılmış mətəllər üzərində sərbəst işləyir, onlarda ifadə olunmuş əsas ideyanı şərh edir, mətni məzmununa uyğun hissələrə ayırır və müvafiq plan tərtib edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyatın oxşar və fərqli cəhətlərini, xarakterik xüsusiyyətlərini konkret nümunələrlə izah edir, öz fikirlərini müqayisələr apararaq əsaslandırır;
- ədəbi əsərləri məzmun və ideya istiqamətinə, sənətkarlıq cəhətlərinə, obrazların səciyyəsinə görə təhlil edir, öz şəxsi münasibətini, mülahizələrini bildirir;
- ədəbi əsərlərin müzakirəsi zamanı tolerantlıq, obyektivlik, ədalətlik, əsaslandırma və ümumi rəyə gələ bilmək bacarıqları nümayiş etdirir.

Tam orta təhsil səviyyəsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

- oxuduğu ədəbi nümunələri bədii-emosional və obrazlı qavradığını nümayiş etdirir;
- ayrı-ayrı mövzulara dair müvafiq üslublarda yaradıcı xarakterli yazılar təqdim edir;
- mövzu, süjet, kompozisiya, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin müəyyənləşdirilməsi baxımından ədəbi nümunələr üzərində araşdırmalar aparır;
- ədəbi nümunələri mövzu, janr, problem baxımından müqayisə edir, əsaslandırılmış rəy bildirir;
- ədəbi əsərin məzmununa və ideyasına onun yarandığı dövrdə mövcud olan ictimai-siyasi və əxlaqi-etik dəyərlər kontekstində qiymət verir;

- ədəbi mövzulara aid tədbirlərin təşkilində iştirak edir, ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir;
- mənbələr üzərində işləyir, görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə materiallar toplayır, müxtəlif ədəbi mövzularda təqdimatlar hazırlayır.

V sinif

V sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir;
- şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini janrlarına görə fərqləndirir, bədii təsvir vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii əsərlərin mövzusunun, ideyasını aydınlaşdırır, baş qəhrəmanları səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni sözlərdən, obrazlı ifadələrdən istifadə etməklə bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini şərh edir, müzakirələrdə dinlədiklərinə münasibətini bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini ardıcıl şərh edir.

Məzmun xatları üzrə əsas və alt standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və sadə süjetli bədii əsərlərdə (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, sadə süjetli bədii əsərləri hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Sadə süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam və geniş) nağıl edir.

1.1.4. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini (əfsanə, əsatir, nağıl, təmsil, hekayə) janrlarına görə fərqləndirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, sadə süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir vasitələrini (epitet, təşbeh) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrini müqayisə edir.

1.2.2. Obrazların xarakterindəki başlıca xüsusiyyətləri aydınlaşdırır, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1.2.3. Şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələrində bədii təsvir vasitələrinin (epitet, təşbeh) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii nümunələrin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii nümunələrlə bağlı şifahi təqdimatlar edir, öyrəndiyi yeni sözlərdən nitqində istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini aydın və ardıcıl şərhlər edir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə söylənilən fikirlərə münasibətini bildirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Bədii əsərlərin məzmununa (əhvalat və hadisələrə, sonluğa) fərqli münasibət bildirir.

3.1.2. Mövzu ilə əlaqədar fikirlərini məntiqi ardıcılıqla şərh edir.

3.1.3. 0,5-1 səhifə həcmində inşa, esse yazır.

VI sinif

VI sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri obrazların xarakterinə, hadisələrin məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir;
- bədii əsərlərə janr xüsusiyyətləri baxımından münasibət bildirir, təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir;
- bədii əsərlərin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, obrazları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir;
- öyrəndiyi yeni söz, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə etməklə ədəbi nümunələrlə bağlı fikrini aydın ifadə edir,
- müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya münasibətini faktlarla əsaslandırır.

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə izah edir.

1.1.2. Heca vəznli şeirləri, süjetli bədii nümunələri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli bədii nümunələri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii əsərlərin (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heca vəznli şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaligə, bədii sual) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii əsərləri (əfsanə, nağıl, dastan, təmsil, hekayə) janr xüsusiyyətləri baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Bədii əsərlərdəki qəhrəmanları davranış və əməllərinə görə səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaligə, bədii sual) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii əsərlərin mövzunu, ideyasını şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii əsərlərlə bağlı diskussiya və təqdimatlarda istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini obrazlı sözlərdən və ifadələrdən istifadə etməklə şərh edir.

2.2. Bədii əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ümumi rəyə gəlmək bacarığını nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Mətni faktlarla, sitatlarla zənginləşdirir.

3.1.2. Bədii əsərdəki başlıca fikri anladığını nümayiş etdirir.

3.1.3. 1-1,5 səhifə həcmində rəy və təsvir xarakterli mətnlər (inşa, esse) yazır.

VII sinif

VII sinfin sonunda şagird:

- bədii əsərləri ideya- məzmununa uyğun ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda -yığcam, geniş, yaradıcı nağıl edir, əsas hadisələrə ilkin münasibət bildirir;
- bədii əsərlərə növ və janr xüsusiyyətləri baxımından münasibət bildirir, təsvir və ifadə vasitələrini müəyyənləşdirir, obrazlılığa təsirini aydınlaşdırır;
- bədii əsərlərin mövzu və ideyasını aydınlaşdırır, digər obrazlarla qarşılıqlı münasibətlərinə, yazıçının mövqeyinə əsaslanmaqla surətləri səciyyələndirir;
- şifahi təqdimatlarda, bədii əsərlərlə bağlı müzakirələrdə fikrini əhatəli, ardıcıl ifadə edir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, əsərdəki mühüm problemə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Heca vəznli şeirlərdə və süjetli bədii nümunələrdə (dastan, hekayə, mənzum hekayə) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Heça vəznli şeirləri, süjetli əsərləri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli ədəbi nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, mənzum hekayə) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Heça vəznli şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (epitet, təşbeh, mübaligə, bədii sual, təkrir, litota) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, mənzum hekayə) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazlarla müqayisə etməklə və yazıçının münasibətinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (epitet, təşbeh, mübaligə, bədii sual, təkrir, litota) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii əsərlərin mövzusunun, ideyasının və başlıca probleminin şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Öyrəndiyi yeni sözlərdən bədii əsərlərlə bağlı müzakirələrdə və müxtəlif ünsiyyət məqamlarında istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini məndən nümunələr gətirməklə şərh edir.

2.2. Bədii əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ədalətlik və obyektivlik nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Mövzu ilə bağlı əlavə mənbələrdən topladığı materialları əlaqələndirir, yazısında istifadə edir.

3.1.2. Bədii əsərlərdəki başlıca problemi müəyyənləşdirir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

3.1.3. 1,5-2 səhifə həcmində mühakimə və təsvir xarakterli mətnlər (inşa, esse) yazır.

VIII sinif

VIII sinfin sonunda şagird:

• bədii əsərləri emosional-obrazlı ifadəliliyin tələblərinə uyğun oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;

• bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir, baş qəhrəmanlara ilkin münasibət bildirir;

• ədəbi növ və janr xüsusiyyətlərinə, təsvir və ifadə vasitələrinə əsaslanmaqla bədii əsərlərin ideya-məzmununa münasibət bildirir;

• bədii əsərlərin mövzusunun və ideyasının aydınlaşdırılmasını, məişət təsvirlərindən, nitqlərindən çıxış etməklə obrazlara münasibət bildirir;

• şifahi təqdimatlarda, bədii əsərlərlə bağlı müzakirələrdə mövzuya, problemə əsaslandırılmış tənqidi münasibət bildirir.

• müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə şəxsi təcrübəsinə və təəssüratlarına əsaslanmaqla münasibət bildirir.

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heça, əruz) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (dastan, hekayə, novella, dram, poema) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heça, əruz) şeirləri, süjetli əsərləri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli ədəbi nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (dastan, hekayə, novella, dram, poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heça, əruz) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metafora, bədii təzad, kinayə) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (dastan, hekayə, novella, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Obrazları nitqinə, bağlı olduqları məişət təsvirlərinə əsaslanmaqla səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metafora, bədii təzad, kinayə) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Bədii əsərlərin ideya-məzmununu, süjet, kompozisiya xüsusiyyətlərini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Bədii əsərlərlə bağlı təqdimat və çıxışlarında sitatlardan, bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir.

2.1.2. Bədii əsərlərlə bağlı fikirlərini müqayisələr aparmaqla şərh edir.

2.2. Bədii əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə dialoji nitq bacarığını nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir

3.1.1. Ədəbi nümunələrlə bağlı fikirlərini müxtəlif üslublarda yazır.

3.1.2. Əlavə məlumatlara və təəssüratlarına əsaslanmaqla mövzuya və problemə münasibət bildirir.

3.1.3. 2 -2,5 səhifə həcmində mühakimə, təsvir, informasiya xarakterli mətnlər (inşa, esse, məruzə) yazır.

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- müxtəlif ədəbi növə (vəznə) bədii əsərləri ifadəli oxuyur, hissələrə ayırır, plan tərtib edir;
- bədii əsərlərin məzmununu müxtəlif formalarda (yığcam, geniş, yaradıcı) nağıl edir, obrazlara ilkin münasibət bildirir;
- növünə və janrına, təsvir və ifadə vasitələrinə əsaslanmaqla ədəbi əsərləri bədii xüsusiyyətlərinə görə təhlil edir;
- bədii əsərlərin mövzusunun və ideyasını aydınlaşdırır, yazıçı mövqeyinə, digər surətlərin mühakimələrinə əsaslanmaqla obrazları səciyyələndirir;
- şifahi təqdimatlarda, bədii əsərlərlə bağlı müzakirələrdə mövzuya, problemə müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaqla münasibət bildirir;
- müxtəlif səciyyəli yazılarda mövzuya, problemə, konflikta fərqli mənbələrdən topladığı məlumatlara əsaslanmaqla münasibət bildirir.

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

1.1. Bədii əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə və süjetli əsərlərdə (poema, hekayə, povest, roman, dram) tanış olmayan sözlərin mənasını lüğətlərdən, sorğu kitablarından istifadə etməklə aydınlaşdırır.

1.1.2. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirləri, süjetli əsərləri ideya-məzmununa uyğun ifadəli oxuyur.

1.1.3. Süjetli ədəbi nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) hissələrə ayırır, plan tərtib edir, məzmununu müxtəlif formalarda nağıl edir.

1.1.4. Bədii nümunələrin (hekayə, povest, roman, dram, poema) janr xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Müxtəlif vəznli (heca, əruz, sərbəst) şeirlərdə, süjetli ədəbi nümunələrdə bədii təsvir və ifadə vasitələrini (metonimiya, inversiya, simvol) müəyyənləşdirir.

1.2. Bədii əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlarını nümayiş etdirir.

1.2.1. Bədii nümunələri (hekayə, povest, roman, dram, poema) növ və janr baxımından müqayisə edir.

1.2.2. Digər obrazların və müəllifin mühakimələrinə əsaslanmaqla ədəbi qəhrəmanları səciyyələndirir.

1.2.3. Bədii əsərdə təsvir və ifadə vasitələrinin (metonimiya, inversiya, simvol) rolunu aydınlaşdırır.

1.2.4. Ədəbi əsərlərin mövzusunun, ideya-bədii xüsusiyyətlərini və konfliktini şərh edir, əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2. Şifahi nitq

2.1. Şifahi nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

2.1.1. Müxtəlif mənbələrdən topladığı materiallara əsaslanmaqla təqdimat və çıxışlarında əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərini şərh edir.

2.1.2. Mövzuya, problemə müqayisələr, ümumiləşdirmələr aparmaqla münasibət bildirir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə mövzuya, problemə tənqidi münasibətini əsaslandırır, fərqli fikirlərə dözümlülük nümayiş etdirir.

3. Yazılı nitq

3.1. Yazılı nitq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

3.1.1. Yazacağı mətnin məzmununa uyğun üslub müəyyənləşdirir.

3.1.2. Müşahidələrinə, əlavə məlumatlara əsaslanmaqla əsərin ideya-bədii xüsusiyyətlərinə münasibət bildirir.

3.1.3. 2,5-3 səhifə həcmində mühakimə, təsvir, müqayisə xarakterli mətnlər (inşa, esse, məruzə) yazır.

X sinif

X sinfin sonunda şagird:

- ədəbi nümunələrin oxusunda emosionallıq nümayiş etdirir;
- obrazların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir, ədəbi nümunələri əxlaqi-etik baxımdan dəyərləndirir;
- obrazların nitqinə istinad edərək əsərdəki hadisələrə münasibət bildirir;
- mövzu ilə bağlı topladığı materiallar əsasında müzakirələrdə çıxışlar edir;
- ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə rəy, məruzə hazırlayır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Ədəbi əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Ədəbi nümunələrdə (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) tanış olmayan sözlərin mənasını mənşəyinə və işlənmə məqamına görə izah edir.

1.1.2. Ədəbi nümunələrin oxusunda emosionallıq nümayiş etdirir.

1.1.3. Ədəbi nümunələri (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) hissələrə ayırır və plan tərtib edir.

1.1.4. Ədəbi nümunələrdə (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) əxlaqi-etik dəyərləri müəyyənləşdirir və təqdim edir.

1.1.5. Ədəbi nümunələrdə (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) obrazların xüsusiyyətlərini (tip, xarakter, tipiklik, fərdiləşdirmə, ümumiləşdirmə) müəyyənləşdirir və təqdim edir.

1.2. Ədəbi əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Ədəbi nümunələri (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) əxlaqi-etik cəhətdən dəyərləndirir.

1.2.2. Ədəbi nümunələrdəki obrazları əxlaqi-etik cəhətdən qiymətləndirir.

1.2.3. Ədəbi nümunələri (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) obrazların xüsusiyyətləri baxımından qiymətləndirir.

1.2.4. Ədəbi nümunələrin (dastan, poema, komediya, dram, povest, faciə) mövzunu, ideyasını, konfliktini, problemini şərh edir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Nitqində obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.1.2. Obrazların nitqinə istinad edərək əsərin ideyası ilə bağlı fikirlərini əsaslandırır.

2.1.3. Ədəbi əsərdəki hadisələrə münasibət bildirir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə mövzu ilə bağlı topladığı materiallar əsasında çıxış edir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Ədəbi nümunələri əxlaqi-etik dəyərlər və obrazların xüsusiyyətləri baxımından təhlil edir.

3.1.2. Görkəmli ədəbi şəxsiyyətlər, ədəbiyyat və mədəniyyət sahəsindəki nailiyyətlər barədə rəy, məruzə hazırlayır.

3.1.3. 3-4 səhifə həcmində təsviri, mühakimə xarakterli mətnlər (inşa, esse, hekayə) yazır.

XI sinif

XI sinfin sonunda şagird:

- ədəbi nümunələrin oxusunda emosionallıq və obrazlılıq nümayiş etdirir;

- ədəbi nümunələri yarandığı dövrün ictimai-siyasi xüsusiyyətləri, dil və üslubu baxımından qiymətləndirir;

- ədəbi əsərlərdəki fakt və hadisələrə əsaslandırılmış münasibət bildirir;

- müzakirələrdə ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir;

- yaradıcı yazılar yazır, müxtəlif ədəbi mövzularda referat və təqdimatlar hazırlayır.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt-standartlar

1. Ədəbiyyat və həyat həqiqətləri

Şagird:

1.1. Ədəbi əsərlərin məzmununu mənimsədiyini nümayiş etdirir.

1.1.1. Ədəbi nümunələrdə (poema, mənzum dram, povest, roman) tanıtılmayan sözlərin mənalarnı müvafiq qarşılıqlıma əsasən izah edir.

1.1.2. Ədəbi nümunələrin oxusunda emosionallıq və obrazlılıq nümayiş etdirir.

1.1.3. Ədəbi nümunələri (poema, mənzum dram, povest, roman) hissələrə ayırır və plan tərtib edir.

1.1.4. Ədəbi nümunələrdə (poema, mənzum dram, povest, roman) mütəəssirliyi, yarandığı dövrün ictimai-siyasi xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir.

1.1.5. Ədəbi nümunələrin (poema, mənzum dram, povest, roman) dil və üslub xüsusiyyətlərini (fərdi üslub, müəllifin dili, surətin dili) müəyyənləşdirir və təqdim edir.

1.2. Ədəbi əsərlərin təhlili üzrə bacarıqlar nümayiş etdirir.

1.2.1. Ədəbi nümunələri (poema, mənzum dram, povest, roman) yarandığı dövrün ictimai-siyasi xüsusiyyətləri baxımından qiymətləndirir.

1.2.2. Ədəbi nümunələrdəki obrazları dövrün ictimai-siyasi xüsusiyyətləri baxımından qiymətləndirir.

1.2.3. Ədəbi nümunələri (poema, mənzum dram, povest, roman) dil və üslub xüsusiyyətləri baxımından qiymətləndirir.

1.2.4. Ədəbi nümunələrin (poema, mənzum dram, povest, roman) mövzunu, ideyasını, konfliktini, problemini şərh edir.

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Nitqində bədii-emosional və obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.1.2. Dil və üslub xüsusiyyətlərinə istinad edərək ədəbi əsərlərin ideyasını əsaslandırır.

2.1.3. Ədəbi əsərdəki fakt və hadisələrə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Ayrı-ayrı mövzularda yaradıcı yazılar yazır.

3.1.2. Müxtəlif ədəbi mövzularda referatlar, təqdimatlar hazırlayır.

3.1.3. 4-5 səhifə həcmində təsviri, mühakimə xarakterli mətnlər (inşa, esse, hekayə) yazır.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

Oktyabrın 3-də təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniya-Azərbaycan Forumunun sədri, Azərbaycanın Almaniyanın Ştutqart şəhərindəki fəxri konsulu Otto Hauzer ilə görüşmüşdür. ***

Oktyabrın 8-də Təhsil Nazirliyində xarici diplomların tanınması və ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi sistemi layihəsinin təqdimat mərasimi keçirilmişdir.

Həmin gün təhsil naziri Misir Mərdanov Koreya Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Çoi Suk-In ilə görüşmüşdür. ***

Oktyabrın 12-də Təhsil Nazirliyində "Məktəbdaxili qiymətləndirmə problemlər və qarşıda duran vəzifələr" mövzusunda müşavirə keçirilmişdir. Tədbirdə nazirliyin şöbələrinin və müvafiq struktur bölmələrinin rəhbərləri, Sumqayıt Şəhər Təhsil Şöbəsinin və Abşeron Rayon Təhsil Şöbəsinin əməkdaşları, Bakının ümumtəhsil məktəblərinin direktorları və müəllimlər iştirak etmişlər. ***

Oktyabrın 13-də Təhsil Nazirliyində "Ən yaxşı ümumi təhsil müəssisəsi" və "Ən yaxşı müəllim" müsabiqələrinin Təşkilat Komitəsinin yekun iclası olmuşdur.

Təhsil Nazirliyində ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin sərəncamları ilə Beynəlxalq Müəllimlər Günü ərəfəsində medal və fəxri ada layiq görülmüş təhsil işçilərinə mükafatların təqdim olunması mərasimi keçirilmişdir.

Həmin gün Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası da keçirilmişdir. Təhsil naziri Misir Mərdanov iclası giriş sözü ilə açaraq Abşeron-Ceyranbatan Peşə Liseyi, 15 nömrəli Bakı Peşə Liseyi, 1 nömrəli Bakı Peşə Məktəbi və Yevlax Peşə Məktəbinin akkreditasiyasının nəticələrinin müzakirə olunacağını bildirib. Müzakirənin sonunda Abşeron-Ceyranbatan Peşə Liseyi, 15 nömrəli Bakı Peşə Liseyi, 1 nömrəli Bakı Peşə Məktəbi və Yevlax Peşə Məktəbinin fəaliyyətinin "kafi" qiymətləndirilməsi və müvafiq ixtisaslarının akkreditə olunması barədə qərar qəbul edilib. ***

Oktyabrın 24-də Təhsil Nazirliyində tələbələrin XVII Respublika fənn olimpiadasının qaliblərinin mükafatlandırılması mərasimi keçirilmişdir. ***

Oktyabrın 29-da Təhsil Nazirliyində "Yerli hakimiyyət orqanları ilə qeyri-hökumət təşkilatları arasında himayədar (foster) qayğı və əlaqə əsasında xidmətlər üzrə əməkdaşlıq modelinin işlənib hazırlanması" layihəsinin icrasına dair tədbir keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov, maliyyə naziri Samir Şərifov, Avstriyanın Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Silvia Mayer-Kaybiç, Nazirlər Kabinetinin elm, mədəniyyət, təhsil və sosial problemlər şöbəsinin müdir müavini Qurban Əmirov, "Hilfsverk Avstriya" beynəlxalq təşkilatının məsul əməkdaşları, Təhsil və Maliyyə nazirliklərinin müvafiq struktur-bölmə rəhbərləri və əməkdaşlarının, KİV təmsilçilərinin iştirak etdikləri tədbirdə layihə çərçivəsində yaradılması nəzərdə tutulan alternativ xidmətlərin müəyyənləşdirmə mexanizmləri ilə bağlı müzakirələr aparılmışdır. ***

Noyabrın 1-də Təhsil Nazirliyində "Azərbaycan ilə İtaliya arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq: mövcud vəziyyət və perspektivlər" mövzusunda ikitərəfli konfrans çərçivəsində ölkəmizdə səfərdə olan İtaliya nümayəndə heyəti ilə görüş keçirilmişdir. Görüşdə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin, o cümlədən İtaliyanın Təhsil, Universitet və Tədqiqatlar Nazirliyinin məsul əməkdaşları və hər iki ölkənin təhsil müəssisələrinin nümayəndələri iştirak etmişlər. ***

Noyabrın 7-də təhsil naziri Misir Mərdanov Türkiyə Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri İsmail Alper Coşkun ilə görüşmüşdür.

Həmin gün təhsil naziri Misir Mərdanov Macarıstan Respublikasının Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Jolt Çutura, Fransa Respublikasının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Paskal Mönje ilə də görüşmüşdür. ***

Noyabrın 8-də təhsil naziri Misir Mərdanov Niderland Krallığının ölkəmizdəki fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Aryen Peter Uytterlinde ilə görüşmüşdür. ***

Noyabrın 17-də Təhsil Nazirliyində növbəti genişləndirilmiş kollegiya iclası keçirilmişdir. İclasda "2012-2013-cü tədris ilində respublikanın ümumtəhsil müəssisələrinə müəllimlərin işə qəbulu üzrə müsabiqənin nəticələri", "2012-2013-cü tədris ilində V siniflərdə işləyəcək müəllimlər üçün keçirilmiş təlim kurslarının nəticələri", "Məktəbdaxili qiymətləndirmə problemlər və vəzifələr", "Ümumtəhsil məktəblərində İKT-nin tətbiqi vəziyyətinin monitorinqi" mövzularında məsələlər müzakirə olunmuşdur. ***

Noyabrın 21-də Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası keçirilmişdir. İclasda Milli Aviasiya Akademiyası, Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası və Bakı Qızlar Universitetinin akkreditasiyasının nəticələri müzakirə olunmuşdur. Tədbiri giriş sözü ilə təhsil naziri Misir Mərdanov açaraq ali təhsil müəssisələrinin akkreditasiyasının keçirilməsinin əhəmiyyətindən danışmış və müvafiq məsələlərlə bağlı fikirlərini bildirmişdir. Akkreditasiya Şurasının iclasında mövcud meyarlar üzrə tələblərə uyğunluğu

nəzərə alınaraq, Milli Aviasiya Akademiyasının fəaliyyəti "yaxşı", Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, Bakı Qızlar Universitetinin fəaliyyəti isə "kafi" qiymətləndirilmişdir.

***
Noyabrın 26-da təhsil naziri Misir Mərdanov İsveçrə Konfederasiyasının Azərbaycan Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri xanım Sabine Ulmann Şaban ilə görüşmüşdür.
***

Noyabrın 29-da təhsil naziri Misir Mərdanov Avropa İttifaqının (Aİ) Azərbaycan üzrə əlaqələndiricisi Yurgen Kettnerin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşmüşdür. Görüşdə Avropa İttifaqının Azərbaycandakı nümayəndəliyinin Əməliyyatlar bölməsinin rəhbəri Federiko Berna, Hərtərəfli İnstitusional Quruculuq Proqramının əlaqələndiricisi Serena Vitale, Aİ-nin Azərbaycan üzrə əlaqələndiricisi Federiko Birokki, Aİ-nin Azərbaycandakı nümayəndəliyinin proqram rəhbəri Rza Zülfüqarzada iştirak etmişlər.

***
Dekabrın 1-də Təhsil Nazirliyində ali məktəb rektorları ilə müşavirə keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov tədbiri açaraq iştirakçıları salamladı. Nazir Azərbaycan Tibb Universitetinin rektoru, akademik Əhliman Əmiraslanovu 65 yaşının tamam olması və Bakı Dövlət Universitetinin rektoru, akademik Abel Məhərrəmovu İSESKO-nun mükafatına layiq görülməsi münasibətilə təbrik edərək onlara şəxsi həyatlarında və gələcək elmi fəaliyyətlərində böyük uğurlar arzuladı. Başa çatmaqda olan təqvim ilinin Azərbaycan üçün çox uğurlu olduğunu vurğulayan nazir giriş sözündə bu il ölkəmizdə elm və təhsil sahəsində həyata keçirilən çox əhəmiyyətli beynəlxalq layihələrdən söz açdı. Belə əhəmiyyətli tədbirlərdən biri olan İkinci Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunda ali təhsil müəssisələrimizin yüksək səviyyədə iştirak etdiyini deyən nazir ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin onların bu mötəbər tədbirdəki fəaliyyətindən çox məmnun qaldığını vurğuladı. Sonra təhsil naziri ali təhsil sahəsi ilə bağlı təqdimatı tədbir iştirakçılarının diqqətinə çatdırdı. Təqdimatda öncə son illərdə bu sahədə görülmüş işlərdən bəhs olundu. Təhsil nazirinin təqdimatından sonra geniş müzakirələr aparıldı. Sonda ali təhsil sahəsində həlli vacib olan müəyyən məsələlərin müvafiq qurumların nümayəndələrinin iştirakı ilə yenidən müzakirə olunması qərar alındı.

10.12.2012-ci il.

TALEYÜKLÜ ŞAİR: ƏHMƏD CAVAD

İfrat ƏLİYEVƏ,

filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar müəllim

Açar sözlər: azadlıq, təbiət, istiqlaliyyət, əsr.

Əsrinin səsinə səs verən Azərbaycanın görkəmli şairlərindən biri də Əhməd Cavaddır. Az sözlə incə duyğular, böyük fikirlər ifadə edən şair ilk demokratik dövlət qurumumuz olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin məğməkanı, Dövlət Himnimizin müəllifidir. "İntibah" – deyəndə ilkin xatırlanan Nizami olur. "Məhəbbət" deyəndə ilk Füzulinin adı çəkilir. "Cümhuriyyət" deyəndə yada hamıdan əvvəl Əhməd Cavad düşür.

Ə.Cavadın yaradıcılığının ilk dövrü (1913-1920) Birinci dünya müharibəsi – irtica və inqilabi mübarizə illərinə təsadüf edir. Gənc şairin lirik şeirlərində bədbin hisslər, ümitsizlik, sentimental və mücərrəd romantik duyğular nisbətən tünd boyalarla təsvir olunur (1, səh.38).

Bu mərhələdə şairin fikri-bədii axtarışlarının məzmunu, təkamülə haqqında aydın təsəvvür oyatmaq baxımından onun "Qoşma" və "Dalğa" kitabları çox qiymətli mənbədir. Mərhələnin səciyyəvi və maraqlı nümunələrindən biri Əhməd Cavadın özünün istedadına müraciətlə yazdığı "Şeirimə" (1913) əsəridir. Bu şeiri qələmə alarkən Əhməd Cavad elə böhranlı duyğuların mənəşəsində sıxılır ki, o da şair doğulduğu üçün peşmançılıq çəkir. "Yaralı quş" şeiri də şəxsən şairin özünün bu konkret mərhələdəki əhval-ruhiyyəsinin əks olunduğu əsərlərdən biridir. Yaralı quş obrazı ilə şair obrazının şeirin bəndlərində bir-birini sinonim kimi işlədilməsi bu qənaəti möhkəmləndirir.

*Dost olarkən ovçu çıxdı yoluna,
Əzrail sağına, ölüm soluna,
Vurma, ovçu, qanadına, qoluna,
Yaralıdır könlüm quşu, yaralı,
Yaralandı yazıq şair olalı. (2, səh.101).*

Şairin şeirlərində həzn, kədər, şikayət motivləri duyulur ki, bunlar da birinci dünya müharibəsi dövrünün yaratdığı ümumi əhval-ruhiyyə ilə bağlı idi. O, sevgilisi ilə söhbət edəndə də, müəllimdən söhbət açanda da, özü ilə danışanda da belə tənhalıq, inamsızlıq qəlbini sarı, çöhrəsini məchul bir ümitsizlik bürüyürdü. "Qaldı" rədifli qoşmasında deyilirdi:

*Bir gül əkdim, açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikan qaldı.
Əmək çəkdim, gün keçirdim, gül əkdim,
Əməyimdən solğun bir fidan qaldı. (3, səh.106).*

Əhməd Cavadın 1910-cu illərin əvvəllərindəki axtarışları zamanı yaradana müraciətlə yazılmış "Minacat" adlı şeirində şair bütün ümidini, iradəsini tanrıya bağlayır, vətənin, xalqın xilasını naminə, ondan həmvətənlərini birləşdirməyə qadir bir bayraq endirməyi istəyir, nicatı möminləri şad edən Turanda görür:

*...Yarab, vətən sənin, iman sənindir,
Mömini güldürən Turan sənindir.*

"Sən", "Bir gül əkdim", "Ümidimə", "Görünməz yollardan" kimi şeirlərdə lirik qəhrəmanın ümitsizliyi son həddə çatmışdı. Onun yollarını cəhənnəm dumanı bürümüş, Əzrail başının üstünü kəsdirmişdi. Müdhiş bir qaranlıq içində çırpınan, ümidləri fırtınalar qoynunda boğulan lirik qəhrəman çox faciəli anlar yaşayır. Ən ağır, ən böhranlı vaxtlarda belə, Əhməd Cavad könlünü ovundurmaq üçün özündə fəvqəladə bir qüvvə tapıb, ilhamı ilə başa verir. "Nədən yarandım" (1914) şeiri Əhməd Cavadın yaradıcılıq dünyası üzərindən sirlə pərdəni qaldıraraq, onun sənət məbədinə nəzər salmağa, əsərlərinin yaranma prosesi ilə tanış olmağa imkan verən poeziya incilərindəndir:

*...Qaranlıqda boğularkən ümidim,
Dan ulduzu yürüşündən yarandım!..
Qələm əldə ilhamımı dinlərkən,
Sən qəlbimin duruşundan yarandın (4, səh.112).*

Cilovlanması mümkün olmayan ilham üçün əvəz edilməz təşbeh silsiləsi kimi tapılmış buludların uçuşu, ilhamın coşması ilə qəlbın çırpıntular arasında ahəngdarlıq oxucu qarşısında feminal bir poetik aləmə pəncərə açır, lirik qəhrəmanın yeni həyatı qüvvə kəsb etdiyini göstərir. O zamanlı mürəkkəb tarixi şəraitdə isə lirik qəhrəman üçün bu keyfiyyət çox vacib idi.

"Dalğa"da şirin vətənpərvərlik duyğuları geniş həyat hadisələri fonunda da təsirli vasitələrlə əks etdirilir. "Qoşma" və "Dalğa" arasında keçən müddətdə Azərbaycanda, bütünlükdə Yaxın Şərqdə və dünyada böyük miqyaslı, mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələr baş verməkdə idi.

Cümhuriyyət şairi kimi tanınan Əhməd Cavad poeziyasında hər şeydən əvvəl azadlığı və Vətən şərəfini tərənnüm edirdi. 1912-ci ildə Azərbaycan türkləri arasında toplanan "Qafqaz könlüləri tərkibində İstanbul azad olunmasında iştirak etməsi" ona səbəb olur ki, türk azadlığı miqyasında istiqlal mövzusu onun poeziyasında yeni vüsətli leytmotivə çevrilir (5, səh.6).

Əhməd Cavad ilk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini bolşevik-daşnak əsarətindən xilas etmək üçün türk ordusunu öz əsərlərində dərin səmimiyyətlə qələmə alır, onun təkə azərbaycanlılar qarşısında deyil, bütün türklər və tərəqqipərvər dünya qarşısında tarixi xidmətlərini tərənnüm edirdi. "Türk ordusu" şeirində qardaş ölkənin xilaskar ordusu Turandan rus işğalçıları qovduğu üçün alqışlanırdı. Viran edilmiş Xan sarayı da, xalqın müsibətləri üçün qan ağlayan Araz da, Kür də, Qara dəniz də, vüqarlı Qars qalası, uca Dağıstan dağları da türk ordusunun insanpərvərlik missiyası sayəsində şeirdə yeni həyata qədəm qoyulur:

*Ey şanlı ölkənin şanlı ordusu,
Unutmam Qafqaza girdiyin günü!
Gəlirsən qovmağa Turandan Urusu,
Ayağımı Qara dəniz öpdümü? (7, səh.143).*

"Dilimiz", "Şəhid əsir", "Oyan" kimi şeirlərində eyni leytmotiv davam etsə də Əhməd Cavadın sonralar bütün Türkiyədə az qala milli himn qədər kütləvi şəkildə oxunan və sevilən əsəri "Çırpınırdı Qara dəniz" olur:

*Çırpınırdı Qara dəniz,
Baxıb Türkün bayrağına.
Ah, deyərdim, heç ölməzdim,
Düşə bilsəm ayağına!
Dost əlindən əsən yellər,
Bana şər, salam söylər!
Olsun bizim bütün ellər,
Qurban türkün bayrağına!
Yol ver Türkün bayrağına! (6, səh.140).*

Əhməd Cavadı, onun təmsil etdiyi azadlıqsevər, tərəqqipərvər Azərbaycan ziyalıları milli istiqlal uğrunda mübarizə cəbhəsinə gətirən səbəbləri açıqlamaq baxımından "Kuropatkinə" (1917) şeiri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kuropatkin Rusiya imperiyasının milli əyalətlərdə, müsəlmanların, türklərin sakin olduğu regionlarda hökmranlıq edən canişinlərin ümumiləşdirilmiş surətidir. Artıq tarixin süquta məhkum etdiyi çarizmin ömrünü uzatmaq üçün imperiyanın bu sadıq nöqərləri "dəridən-qabıqdan çıxır, əllərindəki hüduzsuz hakimiyyətdən sui-istifadə edirdilər". (8, səh.134)

Azərbaycanın müstəqillik yoluna qədəm qoyması, öz milli dövlətini qurub, əsrin tələbinə uyğun yeni inkişaf yoluna düşməsi bu ilanları, Rusiya bolşeviklərini bərk narahat edirdi. Onlar əvvəlcə Yaxın Şərqdə, sonra isə Azərbaycanda hökuməti yıxmaq, ölkənin strateji sərvətlərini talamaq haqqında tərxiyyətçi planlar hazırlayırdılar. Bu acı "şimal küləyi"nin xalqımızın taleyi üçün necə qara günlər gətirə biləcəyini əvvəlcədən görə Əhməd Cavad bütün xalqın adından öz etiraz səsini ucaldırdı:

*Bu dağlar bənimdir, yeni gün gördü,
Boğar səni ahım, ey duman, gəlmə!
İnanma fələyə, dömükdür üzü,
Bir üzə gülməyir, hər zaman gəlmə! (9, səh.128).*

1920-ci ilin aprel ayının son günlərində Bakını işğal edən XI Qırımçı Ordunun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğuna son qoyması Əhməd Cavadın yaradıcılığında yeni ideya-bədii meyllərin təzahürü ilə müşahidə olundu. Onun dərin sarsıntılar, kədər ifadə edən şeirlərinin, eləcə də "Göy göl"ü qələmə aldığı illərdə Azərbaycan poeziyası məlum ictimai-siyasi səbəblər üzündən böhran keçirirdi. Belə bir vaxtda lirikamızın parlaq incilərindən olan "Göy göl" Azərbaycan poeziyasına təbii bir yaradıcılıq havası gətirdi.

Göy-göl Əhməd Cavad üçün sadəcə coğrafi obyekt deyildi. Bu nadir təbiət hadisəsini şair doğma Gəncənin bütün Azərbaycanın - Vətənin rəmzi

kimi tərənnüm etmişdi. Bu dövrdə şair məhəbbət mövzusunda simvolik yönümdə müraciət edərək, hicran yangısından, nakam sevgilisindən, arzu və istəklərinin mühtirin sərt dalğalarına dəyib parçalanmasından acı-acı şikayətlənirdi. "Unudulmuş sevdə", "Sən ağlama", "Nə yazım", "Göy-göl" şeirləri bu qəbildəndir:

*Eşqimin nə imiş bilməm günahı,
Yıxıldı könlümün istinadgahı,
Nəstibin olsa da dünyanın ahı,
Bu gün göz yaşımı siləcəyəm mən.*

Əhməd Cavadın iyirminci illərin əvvəllərində qələmə aldığı "Volqa aclarına", "Vətəndaş", "Nə üçündür?" kimi şeirlərində dünya miqyasında baş verən hadisələrə münasibətini bildirilirdi. Onun qəlbi Xuluqlu kəndindən çox-çox uzaqlarda türk övladlarının başına gələn faciələrdən cövr edir, öz etiraz səsinə qaldırıldı.

Şairin yaradıcılığı təkcə lirik əsərlərdən ibarət deyil, o, epik şeir sahəsində də işləmiş və qiymətli yaradıcılıq uğurları əldə etmişdir. Onun üç poeması məlumdur: "Səsli qız", "Kür", "Pambıq dastanı".

Xalqın istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi Əhməd Cavadı bütün mənalı ömrü boyu düşündürən və uğrunda həyatını qurban verdiyi bir qayə olmuşdur. "Səsli qız" poemasının ideya-məzmununda məhz bu amal qabarıq verilmişdir. Əsərin ekspozisiyası onun baş qəhrəmanının şəərəfinə mədhiyyə kimi düşünülmüşdür. Bu qızın səsi şairin nəzərində dünyadakı vəziyyətin ən gözəlidir. Bir qədər sonra, konflikt özünün gərgin, böhranlı vəziyyətinə çatanda bu mələhətli səs sahibi həm də el yolunda canından keçməyə hazır olan bir qəhrəman kimi ucalır. Şair qədimlərdə amansız bir hökmdarın hücum edərək orada törətdiyi vəhşiliklərdən söz açır. Düşmənin altı aylıq müharibədən, təxribat və qırğın əməliyyatlarından sonra Saranın vətəninə qan dız çıxmışdır. Başsız qalmış minlərlə ailə qaçqın və didərgin düşmüşdür. Burada yadellilərin törətdiyi qiyamətlərin sayı-hesabı yoxdur. Zalım padşah öz rəqibi olan padşahın ordusunu deyil, şairin təbircə, "insanlıq əzişdirir", yəni insanlığın əsas dəyəri olan əxlaq, mənaəviyyətə qarşı ağır cinayət edir. Bu da özünü hər şeydən əvvəl, onda göstərir ki, paytaxt şəhərinin süqutunun səhəri günü, yadelli şah öz qələbəsinə bayram etmək eşqinə düşür və hər yerdə ağlamağı, hıçırmağı, ah-naləni qəti qadağan edir. Yüksək vəzifə sahibləri şahın paltarının ətkələrindən öpmək üçün bir-birinə imkan vermirlər. Şah mərmər sütunlu qəsrə eys-ışrətdədir. Poemanın qəhrəmanı Sara xaqanə təqdim olunur. Lakin Sara çoxlarının gözlədiyi kimi bu yadelli müstəbidə xoş gələn sözlər yox, öz qəlbinin dərinliklərindən süzülüb gələn vətənlə bağlı məhəbbətini oxuyur, el-obanın düşdüyü müsibətlərdən nalə çəkir:

*Mən ki, səndən doymamışdım,
Quş qonmağa qoymamışdım.
Bir almanı soyamışdım,
Kim sənə kəc baxdı, dağlar?!
Dərğınam mən belə baxta,
Ürəyim qan, laxta-laxta,*

*Bax ki, kimlər çıxdı taxta,
Küsdü kimin baxtı dağlar!!!
Çıxmamış gün, açmamış dan,
Qanlı bir toz qalxdı yoldan.
Qoç igidlər oldu qoldan.
Qanlı kafən taxta dağlar!.. (10, səh.83-85).*

Bu məhnədən sonra xaqanə mey təqdim edən Sara rəqqasələrin işə başladığı çəşqinliq məqamından istifadə edərək iti bir hərəkətlə badəyə zəhər töktür. Xaqanə öz cəzasına çatır. Adamlar da həyəcana gəlib xaqanənin özünü itirmiş silahdaşlarına həmlə edir, şəhəri – məmləkəti öz istiqlalına qovuşdururlar. Poema Saranın şəərəfinə qoşulmuş oynaq, şən məhni ilə bitir.

Burada zalımlığı özünə peşə etmiş xaqanə, ona yaltaqlanan saray adamları, təcavüzə məruz qalmış xalqın nümayəndələri müəyyən konkret cizgilərlə təqdim edilsələr də, şairin ilhamının əsas işığı Saranın üstünə yönəldilmişdir.

Əhməd Cavad xalqın azadlığı və istiqlaliyyəti uğrunda ardıcıl və fədakar mübarizə aparan, doğma yurdun səadəti, bütün xalqların azad və müstəqil yaşaması uğrunda sinəsini sipər etmiş alovlu və taleyüklü vətənpərvər şair kimi qəlblərdə yaşamaqdadır.

O, şair kimi doğulmuş, şair kimi yaşamış və şair kimi ölmüşdür.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev Cəlal, Əhməd Cavad (oçerkl). Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı Universiteti nəşriyyatı, s.38.
2. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. s.101.
3. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. 2.106.
4. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005, s.112.
5. Qarayev Yaşar. Cümhuriyyət dövrü və onun poeziyada yaddaşı, Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı 2005. s.6.
6. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. s.140.
7. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. s.143.
8. Nəbiyev Bəkir. İstiqlalımızın qurbani. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə, IV cild. Bakı, Çinar Çap, 2009. s.134.
9. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. s.128.
10. Əhməd Cavad. Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2005. s.83-85.

РЕЗЮМЕ

Ахмед Джавад – один из виднейших поэтов Азербайджана. В его богатом творчестве, наряду с различного рода стихами, особое место занимают стихи, воспевающие свободу и независимость родины. В данной статье исследованию подвергаются посвященные этой теме произведения поэта, сердце которого всегда билось с любовью к своей родине.

SUMMARY

Ahmad Cavad is one of the famous poet of Azerbaijan. His Literary works re the main means in struggle of Azerbaijan people for freedom an independence. The article deats with the Literary works of Ahmad Cavad.

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏ YARADICILIĞINDA MİLLİ XARAKTER PROBLEMI

Saadət VAHABOVA,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Cəlil Məmmədquluzadə, milli mən, milli xarakter, milli ideya, yaradıcılıq problemi.

Azərbaycan bədii nəsrinin, dramaturgiyasının və publisistikasının elə ölməz nümunələrini yaratmışdır ki, bu əsərlər zamanında müasirlərinə, sonralar yeni nəsillərə məktəb səviyyəsində təsirini göstərmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə, «hər şeydən əvvəl öz zamanasına, Azərbaycan və Yaxın Şərqi coğrafi həüdudlarına sığmayan bir sənətkar idi» (3,5). Çünki ədib milli olduğu qədər bəşəri, şərqli olduğu qədər qərblidir. Cəlil Məmmədquluzadə yeni dünyanın yeniliyini duyur və bu yenilikdən kənar durmağı millət üçün faciə hesab edirdi. Ədib Azərbaycan xalqının milli xarakterini bir problem kimi çözmək istəyərək, bu ideal uğrunda mübarizəyə atılır, istedadını bu idealları gerçəkləşməsinə yönəldir.

Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının bünövrəsindən insanın, vətəndaşın özünüdərk problemini ön plana çəkməyə başlamışdır. Öz xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə söykənən və onun inkişafı üçün özünü, həyatını qurban verən bu insan hadisələrə fərdi mövqeyi, obyektiv yanaşması ilə fərqlənir.

Mirzə Cəlil yaradıcılığı öz fundamental mövzuları ilə seçilir. Ədib, bütöv bir xalqa «Molla Nəsrəddin» jurnalının ilk nömrəsində «Sizi deyib gəlmişəm, ey mənim müsəlman qardaşlarım! O kəsləri deyib gəlmişəm ki, mənim söhbətimi xoşlamayıb, bəzi bəhanələrlə məndən qaçıb gedirlər, məsələn, fala baxdırmağa, it boğuşdurmağa, dərviş nağılına qulaq asmağa, hamamda yatmağa və qeyri bu növ əməllərə» (7, 7) - deyərək üz tuturdu. Bu, bütöv bir millətin ciddi portret cizgiləri idi. Millət xarakterinin bu detalları isə «öz mənəvi-estetik inkişafında doğma klassika ilə bərabər cahənşümül rus və Qərb ədəbiyyatı ilə bağlı olan gənc istedadın» (8, 6) millilik, bəşəriyyət ideyalarını açmağa əsaslanırdı.

C.Məmmədquluzadə sadə, canlı xalq dili uğrunda, Azərbaycan dilinin təmizliyi uğrunda, biza yad olan dil vahidlərinin dilimizdən çıxarılması uğrunda cəsarətlə mübarizə aparan yazıçı idi. Bu mübarizənin əsas anlarını «Molla Nəsrəddin» jurnalının səhifələrində dilin təmizliyi ilə bağlı kəskin felyetonlarda («Bizim obrazovonmlar» «Ana dili» və s.) izləmək olar. Ədibin «Anamın kitabı» əsərində də eyni

ruh hakimdir. 1919-20-ci illərdə qələmə alınan bu əsərdə təsvir olunan ailə Əbdüləzim kişinin ailəsidir. Onun uşaqları, bəlkə də Danabaş kəndində qamçı gücünə məktəb açılan zaman dərəcə başlamış məktəblilərdir. İndi onlar oxuyub öz dilinə nankorluq edən ziyalılardır.

Əsərdəki hadisələr bir ailə daxilində baş verir. Bir ölkəni, bir xalqı təmsil edən, onun səciyyəvi xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən bir ailə. Üç qardaş, bir ana və bir bacıdan ibarət olan Əbdüləzimovlar ailəsi bir güzgü kimi bütöv bir cəmiyyəti işıqlandırır. Bu ailədə ana oğlu, bacı qardaşı, qardaş qardaşı anlamır. Heç kəs bir-birini başa düşmür. Nə qədər dəhşətli olsa da, onlar öz xalqı ilə də danışa bilmirlər. Çünki onlar öz anaları Zəhrabəyimin «dili»ni, milli dəyərləri bilmirlər. Bütün bunlar ilk baxışdan güllüncə görünə bilər lakin faciədir. «Anamın kitabı»nın ictimai qiyməti, bədii əhəmiyyəti milli şüurumuzun, mənəviyyatımızın formalaşmağını ləngidən, dilimizi, mədəniyyətimizi inkar edən bütün yad meylləri ifşa və rüsvay etməklə də bitmir. Bu əsər bizim üçün, hər şeydən əvvəl, ölməz bəşəri məzmunu görə qiymətli (1, 138).

Əsərin mərkəzində bir ailənin həyatı, dərdi, ictimai fəaliyyəti dursa da, burada bütöv bir xalqın, ölkənin mənəvi aləmi, taleyi ümumiləşdirilmişdir. Əsərdə tək bir ailənin üzvləri deyil, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri üz-üzə gəlir, müxtəlif baxışlar, mənəvi-əxlaqi anlayışlar qarşılaşdırılır. Hadisələrə istiqamət verən əsas dramatik konfliktin bir tərəfində xalqa yad meylləri təmsil edən üç qardaş (saxta «milli mən», Rüstəm bəy, Mirzə Məhəmmədəli və Səməd Vahid), digər tərəfdə isə vətəni, onun dilini, milli varlığını və ləyaqətini təmsil edən ana, Gülbahar obrazları durur. Mirzə Cəlilin yaradıcılığında qarşılaşdığı bütün məsələlərin (dili unutmaq, milli varlığa laqeydlik, biganəlik, özünü başqalarına oxşatmaq və s.) hamısı bir böyük məsələnin qollarıdır. Əsas məsələ isə kökdən ayrılmaq, kökə qayıtmaq, özünü tanımaq, özünü dərk etmək məsələsidir.

«Əsl milli ideya heç zaman «fetişləşən əhkam» deyil, təlimatla «özəlləşən», qərarla firqələşən qrup, dəstə ideologiyası deyil: ümummilli şüurdur, bütün dövrlərin və ukladların dəyişməyən, həmişə sabit qalan mülkiyyəti – etnik yaddaşdır» (4, 53).

Bu məqamda milli «mən» şüurunun C.Məmmədquluzadə sənətkarlığına xas olan tipik bir keyfiyyətini, hadisələrdə milli ideya axtarırlarının cəmləndiyini də qeyd etmək lazımdır. Öncə hadisələrin, problemlərin tipikləşdirilməsini nəzərdən keçirək. «Poçt qutusu»ndakı avamlıq və fanatizm, «Saqqallı uşaq»dakı ictimai qüsur və onun yaratdığı bəlanın qurbanları – Kəblə Əzimlər, «Danabaş kəndinin əhvalatları»ndakı zorakılığa kor-koranə itaətçilik, mövhumat, quluzorluların hökmü, «Ölülər»dəki fanatizm və bundan istifadə edən din xadimlərinin fırıldaqçıları və s. kimi yüzlərlə məqam milli xarakter problemləri kimi ümumiləşdirilir. Burada tipiklik «mənəvi dəyərin ortaq stixiyası və kultu, davranış, duyğu, ovqat doğmalığı – bunlar hamısı onların yaşadığı vahid mənəvi məkan, bədii, fəlsəfi, estetik

ərəzini təşkil edir. Buradakı etnik mentalitet bəşəriyyət səviyyəsinə qalxan milliliyin beynəlmilliliklə vahidətini, sintezini təşkil edir» (4, 56).

Ədibin felyetonlarında da milli xarakter təkcə xarici aləm, xarici faktor rolunu oynamır, daha çox daxili dünyanı təşkil edir. Ədib həyatın zahirini təsvir etmir, onun daxilinə nüfuz edir. Milli tarixi gerçəkliklər Danabaş kəndinin məntiqinə söykənir. XIX əsrin sonlarında, millətə deyiləsi sözü deməyin qeyri-mümkün olduğu halda ədib yazmış «mən»ləri oyaatmağa çalışırdı. «Xudayar bəyin qəsdı o deyil ki, xalqın evinə mərəkə salsın... Xudayar bəyin tək bir cə qəsdı var. Onun qəsdı məhz Zeynəbi almaqdı... Xudayar bəy Məhəmmədhasən əminin eşşayını qəsdən satmadı ki, Məhəmmədhasən əmi Kərbəla ziyarətindən qalsın. Xeyr, Allah eləməsin. Xudayar bəyin Məhəmmədhasən əminədən düşmənçiliyi yoxdur ki... Xudayar bəy eşşayı o səbəbə satdı ki, ona beş-altı manat pul lazım idi. Pul da ondan ötrü lazım idi ki, bir kolla qənd və bir girvənkə çay alacaq idi. Qəndi və çayı da ondan ötrü alırdı ki, qarıya verəcək idi» (7, 33). Bu zaman ədib iki aspekti müəyyən edir, tipik şərait və milli mən. «Kim nə bilsin, hələ Xudayar bəy olsaydı, Kərbəlayı Heydər də onun övratını istiyəcəkdi» (7, 29).

Bəzən ədib «milli mən» xarakterini, müstəqim fikrin əks tərəfini təsdiqləmə yolu ilə bənzətmə yaradaraq, yaranan bənzətməyə qəsdən normalıq kimi təqdim etmə üsulu verir: «Ay xan, mən kətədi adamam, mən nə bilirəm poçtxana nədi? Əvvəl istədim qayıdıb gəlim, səndən soruşum; sonra, doğrusu, qorxdum mənə qəzəbin tuta, öz könlündə deyəsən ki, Novruzalı çox heyvan adamdı, çox eşşək adamdı» (6, 376). Avamlığı ilə xanın qəzəbinə gələcək avamlıqdan qorxan daxili aləm, psixoloji səciyyəyə aid normalıq kimi təqdim etmə üsulu bənzəryanla bənzədilən arasında kəskin ittihadmedici üsulla verilir.

Ədibin «milli xarakter» probleminə ikili müqayisə üsulu da əsasdır. Burada ikivətənlik, iktarvadlılıq, mənəviyyatda, şüurda ikiləşmə yaradıcılıq problematikasının əsasıdır. İkili müqayisənin əsasında isə Şərqi-Qərbi müqayisəsi durur. «Axırda cəmi islam aləmi dolub hərəmxana ilə cəmi müsəlmanlar «xədim» kimi bir şey olublar və «murdar» avropalılar bizim halımıza ağlayanda, biz də onların üstünə gülürük. Mərsiyəxanı görəndə ağlayırıq, amma avropalını görəndə gülürük» (5, 365).

Milli gerçəklik bütünlükdə faktlarla Avropanın öz məzmununa, işiq və kölgələrinə, uğur və qayğılarına reaksiya verir. «Və necə ki, avropalıların «dəmir yolu, teleqrafı, telefonu»na – zəhmət çəkmədən; «asudəlik və azadəliyə» qan tökmədən, qurban vermədən; eləcə də «yeni dünya»ya – əsri, zamanı dindirmədən müsəlmanı yatmış görürdü, onda Molla Nəsrəddin hökm çıxarırdı: «Allah-taala biz müsəlmanları xoşbəxt yaradıb» (5, 616).

Xalqın avamlığına və savadsızlığına, mövhumata və cəhalətə, nadanlığa və etnasızlığa, hüquqsuzluğa və mütiliyə qarşı mübarizə, insanın cəmiyyətdə öz yerini dərk etməsi, millətin millətlər sırasında məğrur görünməsi və s. keyfiyyətlər, müəllif qayəsinin əsas estetik idealını təşkil edir. «Millətə təfəvvüt eləmir; əgər mənim əcalim tamam deyil, hamam tüstüsü ki, mənə indidən öldürməz. Onunçün tək bir cə ucafərin də fikrinə gəlmir ki, səhər dükana gedib axşam abi-tüstü yeyib yatasan. Sən ki, hamamın qoxumuş peyininin üfunətli tüstüsünün içində yaşayacaqsan, daxi niyə özgə millətləri bəyanmırsən ki, onlar hamamlarının tüstüsü ilə qonşuları boğmurlar?» (7, 52).

Cəlil Məmmədquluzadə hər səviyyədə təzadlar, dərk olunmamış dəyərlər, "mən" in varı bilmədiyi məqamlar üzərində dayanır, oxucunun diqqətini həmişə və hər yerdə «insanları bir-birindən ayıran» ziddiyyətli mövqelərə cəlb edir: «Hər yan tüstüdür; məclislərdə və evlərdə duxaniyyət və məşrubat tüstüsü, küçələrdə hamam tüstüsü, mənəviyyatda mövhumat tüstüsü, ruhda və qəlbə kəsafət tüstüsü. Xülasə, millət tüstü içində boğulmaqdadır! Və boğula-boğula nicata müntəzirdir...» (5, 690).

Göründüyü kimi, XIX əsrin sonu və XX əsrin birinci yarısında milli xarakter probleminin yeni mərhələsi C.Məmmədquluzadənin adı ilə bağlıdır. Onun bədii-publisistik yaradıcılığının bütün məqamlarında özünü göstərən millilik və bəşəriyyət, yüksək vətəndaşlıq qayəsi, demokratik idealların təbliği başlıca amillərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əlimurzaev X. *Dramaturgiyamızda ideal və qəhrəman*, Bakı, 1995.
2. Həbibbəyli İ. *Cəlil Məmmədquluzadəyə dönüş məqamı*, Bakı, «Çinar» nəşriyyatı, 2003.
3. Hüseynov F. *Adi əhvalatlarda böyük həqiqətlər*, Bakı, «Gənclik» nəşriyyatı, 1970.
4. Qarayev Y. «Milli mən» şüuru və etnik yaddaş – Azərbaycanlılıq. *Dirçəliş - XXI əsr*, 2002, iyul, 53.
5. Məmmədquluzadə C. *Əsərləri 3 cildə*, II cild, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, Bakı, 1967.
6. Məmmədquluzadə C. *Drom və nəsr əsərləri*, Bakı, ADU nəşriyyatı, 1958.
7. Məmmədquluzadə C. *Əsərləri 6 cildə*, III cild, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1984.
8. Mirahmədov Ə. *Dahi vətəninin ədəbi irsi. Cəlil Məmmədquluzadənin 6 cildlik əsərlərinə ön söz*, I cild, Bakı, 1983.

РЕЗИЮМЕ

Проблема национального характера в творчестве Дж. Мамедкулизаде
В статье национальная идеология рассматривается как особая часть национального общественного сознания. Изучена позиция Дж. Мамедкулизаде в сохранении национального качества, особо подчеркнута проблема самопознания гражданина.

SUMMARY

Problem of national character in creativity Dj. Mamedkulizade
In article the national ideology is considered as the special part of national public consciousness. The position is investigated Dj. Mamedkulizade in preservation of national qualities, the problem of self-knowledge of the citizen is especially underlined.

NİZAMİ GƏNCƏVİ VƏTƏNPƏRVƏRLİYİ VƏ ONUN ŞAĞIRDLARƏ ÖYRƏDİLMƏSİ

Gülər ŞAHBAZOVA,
Bakı şəhərindəki 42 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Həm şifahi xalq ədəbiyyatının, həm də yazılı ədəbiyyatın əsas mövzularından biri olan vətənpərvərlik hər dövr üçün qlobal xarakter daşımışdır. Dilimizin söz abidəsi "Kitabi-Dədə Qorqud"da əks olunan vətənpərvərlik, yurd sevgisi həm yazılı, həm də şifahi xalq ədəbiyyatının nümunələrinə öz əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir.

Vətənpərvərlik mövzusu XIX-XX əsrlər ədəbiyyatında geniş yayılmağa qədim və orta əsrlər ədəbiyyatından qaynaqlanmışdır. Ümumbəşəri əhəmiyyətə kəsb edən insanpərvərlik, xalqilik, beynəlmilətçilik və vətənpərvərlik hissləri klassik Azərbaycan ədəbiyyatı üçün xas olan keyfiyyətlərdəndir. Azərbaycanın XI əsr şairi Qətran Təbrizi, Şamaxı torpağında göz açan "Şamaxı, ey mənim sevimli yurdum, Mən sənə qoynunda xanımam qurdum" deyən, lakin bu torpağı tərk etmək məcburiyyətində qalaraq Şamaxını "ana" Rəbrizi "ata" adlandıran XII əsr şairi Xaqani Şirvani, eləcə də Gəncə elində yaşayıb-yaradan Nizami Gəncəvi yaradıcılığında vətənə, doğma yurda el-obə sevgisi təbii və rəngarəng boyalarla əks etdirilmişdir.

Yaradıcılığı ilə dünya ədəbiyyatı tarixində müdriklik zirvəsinə qalxan Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında vətənpərvərlik özünəməxsus yer tutur. Bütün dünyada öz "Xəmsə"silə qəlbləri fəth edən bu dahi şairin yaradıcılığının hər bir sahəsi tədqiq edilsə də, vətənpərvərlik mövzusunda diqqət verilmişdir. Bu mövzunun orta məktəbdə Nizami ilə bağlı keçilən dərslərdə şagirdlərə çatdırılması çox vacibdir. Bunun üçün mən də imkanlardan istifadə etməyə çalışıram. Şagirdlərə çatdırıram ki, Nizami Gəncəvidə ən gözəl keyfiyyətlər cəmlənmişdir və bu keyfiyyətlərin hər birini onun əsərlərində yaratdığı müsbət obrazlarda görürük. Yaradıcılığında tərbiyənin bütün sahələrini əks etdirən şairin əsərlərini oxuyanda biz əlaqə əməksevərlik, vətənpərvərlik, insanpərvərlik tərbiyəsinin şahidi oluruk.

Bəşər mədəniyyəti tarixində intibah ədəbiyyatının möhtəşəm abidələrinə yaratmış Nizami Gəncəvi ilk əvvəl vətənpərvər şair olmuşdur. Vətən Azərbaycanı, doğulduğu Gəncənin gözəlliyini əsərlərində döən-döən tərənnüm edən şair son nəfəsinədək doğulduğu, boya-başa çatdığı Gəncədə yaşamış və orada yazıb-yaratmışdır. "Tərcümeyi-halına aid qeydlərdə görüldüyü kimi, Nizaminin həyatı doğulduğu Gəncə şəhərində keçmiş buradan tamamilə heç bir tərəfə ayrılmamışdır. Yalnız təzkirələrdə həmvətən Xaqani Şirvani ilə birlikdə bir dəfə Həccə getdiyi qeydinə təsadüf olunmaqdadır. Fəqət buna şübhə edənlər də vardır" (M.Ə.Rəsulzadə "Azərbaycan şairi Nizami", səh.59).

Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatına bəxş etdiyi beş poemadan ibarət "Xəmsə"si Nizami Gəncədə yazmışdır. Bu əsərləri ilə həm özü, həm də doğulduğu

boya-başa çatdığı Gəncə məşhurlaşmışdı. Şair deyir ki, zaman gələcək onun kim olduğunu və Gəncənin harada olduğunu bilmək istəyəcəklər.

Bir səs gəldicəyəndən: - Ey qul, yetər əyləncə!

Axı kimdi Nizami, axı, hardadı Gəncə, ("Sirlər xəzinəsi", səh.206).

"Sirlər xəzinəsi" poemasının bir yerində coşqun bir ehtirasla yazdığı aşağıdakı sətirlər onun vətənə bağlılığından xəbər verir:

Gəncə mənim yaxamdan möhkəm yapışmış halda,

İraq xəzinələri yoxsa keçərdi ələ. ("Sirlər xəzinəsi", səh.206).

Nizaminin Gəncəyə məhəbbəti o qədər güclü idi ki, şair heç bir yeri Vətəninə üstün tutmurdu. Əgər o, Gəncədən getsəydi, İraqa meyil salsaydı, bəlkə, İraq xəzinəsi onun olardı. Lakin vətən məhəbbəti bütün var-dövlətdən, daş-qaşdan, qızıldan üstündür. O, yalnız Vətəninin şairidir və bununla da fəxr edir.

Ayaqlarım bu yurda bənd olsa da, nə çərçər,

Əlimdədir, ovcumdadır bəlkə bütün ölkələr. ("Sirlər xəzinəsi", səh.205).

Nizami özü Gəncədən heç bir yerə çıxma bilməsə də, buna təəssüflənmiş, bütün dünyada məşhur olan poeziyası ilə ölkələri sanki əlində, ovcunda saxlayır.

"İsgəndərnamə" əsərinin "Şərəfnamə" hissəsinin bir yerində şair fərhələ qeyd edir ki, onun sirlərlə dolu müqəddəs şeirlərini Buxaraya aparsalar da, bu gözəl şeirlərin, fikirlərin məhz Gəncə torpağından olduğunu hər kəs bilir.

Ancaq söz qulduru şəfqət söhbətə,

Qələmi yontaraq müskün söyüddən.

Fikrimi qapırlar, könlüm əməndir,

Buxaraya getsə, o, Gəncəyəndir. ("Şərəfnamə", səh.32).

Nizami Gəncəvinin əsərlərindən görürük ki, o, qınılmaz tellərlə doğma yurdu Gəncəyə bağlıdır və Gəncə torpağından olduğunu böyük qürurla bildirir.

Gəncəm - Babilim mənim Harutu yandırmada,

Ən uzaq ulduzu da Zöhrəyə nurlandırmada. ("Sirlər xəzinəsi", səh.64).

"Klassik poeziyada Harut, Babil sehr, əfsun rəmzi kimi işlədilir. Nizami də ana yurdu Gəncəni Babilistanı, poeziyasını isə cadugərlik tilsimini qıran qüdrətə, habelə dan ulduzu Zöhrəyə bənzədir". ("Sirlər xəzinəsi", "İzahlar və şərhlər", səh.221).

"Sirlər xəzinəsi" əsərində verilən "Qarı və Sultan Səncərin hekayəti"ndə Nizami Gəncəvinin - Gürcülər tərəfindən talan və qarət edilməsinə toxunur. 1139-cu il Gəncə zəlzələsindən sonra vəziyyətdən istifadə edən Abxaz çarı bu şəhərə hücum edərək şəhəri talamış, əhalini qarət etmiş, var-yoxlarını aparmışdır. Nizami Gəncəvi də Sultan Səncərə ədalət dərəsi verən Qarının dili ilə qarətçiləri lənətləyir.

Yetim malını yemək ədalətimdir məgər?

Hələ də lənətlənir Abxazda qarətçilər.

Şairin dərin sevgi duyğuları ilə yaratdığı "Xosrov və Şirin" əsərində Məhim Banu, "İsgəndərnamə" əsərində isə Nüşabə surətləri vətənpərvərlik ideyalarının ən bariz təmsilçisidir.

Hökmdar qadın Məhim Banu obrazı qədim Bərdənin uzaq əfsanəvi tarixini təəcəssüm etdirir.

Dərbənd dənizinin bir sahmanında,

Bir gözəl ölkə var dağlar yantında.

Şahzadə qadınlar orda hökmran.

Yayılmış qoşunu İsfahanacan... ("Xostrov və Şirin", səh.63).
 Bu sətirlerle Nizami Qədim Azərbaycanın sərhədlərini nəzərimizdə canlandırır. Görürük ki, Dərbənd və İsfahan arasındakı böyük ərazi Azərbaycandır, Ərran-Aran ölkəsidir. Bu ölkənin hökmdarı da Məhin Banudur.

Məhin Banu obrazını yaratmaqla şair sevimli Vətəninin ulu tarixindən məhəbbətlə söz açır. Nizami göstərir ki, Məhin Banunun hökmdarlıq etdiyi ölkə Azərbaycan-Ərran-Aran ölkəsi o qədər böyükdür ki, bu ölkənin hökmdarı hər fəslə uyğun olaraq özünə müxtəlif yerlərdə paytaxt qurur. Nizami Gəncəvi bu əsərdə Azərbaycan təbiətinin gözəlliklərini, xüsusilə Bərdənin çəmənliklərini, Kəpəz dağının füsunkar mənzərəsini oxucuya sevdinir. Şair, Kəpəz dağının gözəlliyini göstərmək üçün Şirinin Kəpəz dağına gəzintisinə təsvir edir.

"İsgəndəməmə" əsərində də "Bərdənin tərfi" hissəsində şairin vətənpərvərlik hisslərinin daha güclü olduğunu görürük. Öz təbiətinin gözəllikləri ilə bütün Yaxın şərqdə tanınan Azərbaycanın qədim torpağı olan Bərdə vaxtilə qədim mədəniyyət və elm ocağı olmuşdur. Şair qeyd edir ki, bu yurd əvvəllər Hərhum adlanırdı, indi də adına Bərdə deyirlər. "Mərdlər və gözəllər yurdu" olan Bərdədən başqa belə bir gözəl yerin heç bir yerdə olmadığını söyləyir.

*Bərdə nə gözəldir, necə qışəngdir,
 Yazı da, qışı da güldür, çiçəkdir...
 Hərhum adlanırdı bu yurd hər yerdə,
 İndisə adına deyirlər Bərdə.
 Bu mərdlər, gözəllər yurdunda, inan,
 Çox saysız xəzinə gicləmiş zaman.
 Belə şux, sevimli gülşən harda var?
 Harda var xəzinə saçan bu diyar?* ("İsgəndənamə - Şərəfnamə", səh.202).

Yaradıcılığının zirvəsi olan "İsgəndənamə" əsərində şairin ədalətsiz müharibələrə dərin nifrəti də vətənpərvərlik duyğularından irəli gəlir. Bu əsərdə ideali kimi yaratdığı İsgəndərin də mənfəi xüsusiyyətləri də vardır və bu xüsusiyyətlərdən biri onun apardığı ədalətsiz müharibələrdir. Şair vətəni, doğma yurdu yadelli işğalçılardan qorumaq üçün aparılan müharibələri ədalətli müharibələr sayır. Eyni zamanda, vətənin azadlığını qoruyan insanı da qəhrəman sayır və bu qəhrəman, şairin dərin, böyük bir sevgi ilə qələmə aldığı Bərdə hakimi Nüşabə surətidir. Şairin yaratdığı İsgəndər "Aslanın erkəyi dişisi olmaz" deyən, cəsurluqda kişilərdən geriqalmayan Azərbaycanın mərd qadınlarını təmsil edən Nüşabənin ağılı, fərasəti, müdrikliyi qarşısında məğlub olur. Nüşabə xalqını, vətənin müdafiə etmək üçün İsgəndərin yürüşlərini əvvəlcədən izləyir, onun məqsədini qabaqcadan müəyyənləşdirməyə çalışırdı. Padşahın şərəfinə düzəltdiyi ziyafətdə onun qarşısında büllür kasalarda daş-qaş qoyur. İsgəndər, təbii ki, bu daş-qaşları yemir. Nüşabə isə İsgəndərdən bu daş-qaşı nə üçün yemədiyini soruşur:

*İsgəndər söylədi: "Ey sadə dilbər,
 Ölcüsüz söyləmə, tökməyəsen tər.
 Düzməsen süfrəmə alma, yaqut, dürr,
 Daş-qaş yeyilərmə, bu, nə deməkdir?!"
 Daşı da yeyərmə ağıllı insan?
 Bu rəngi təbiət həzm etməz, inan!"*

*Öylə bir yemək ver mədəmiz dolsun,
 Rəğbətlə ona əl uzatmaq olsun". ("İsgəndənamə-Şərəfnamə səh.215")*

Şahın bu cavabından sonra Nüşabə deyir: "İndi ki bu daş-qaşların boğaza yolu yoxdur, daha bu cür faydasız şeylər üçün vuruşmaq nə üçündür?". Nüşabə bununla həm öz vətəninə xilas edir, həm də İsgəndəri nahaq qan tökməkdən, ölkələri fəth etməkdən çəkindirmək istəyir. İsgəndər onun fərasəti və müdrikliyi qarşısında məğlub olur. Uzun illər apardığı yaradıcılıq axtarışları və bədii-fəlsəfi düşüncələrinin əksi olan bu əsərdə İsgəndərin Azərbaycana gəlməsi tarixi faktlara tam uyğunlaşmasa da, Nizami Gəncəvi bununla Azərbaycanın qədim dövlət olduğunu bildirmək istəmişdir və bu, Nizami vətənpərvərliyinin əksidir. Nizami Gəncəvinin vətənpərvərliyini sübut edən bariz nümunələrdən biri də budur ki, yaradıcılığında Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının nümunələrinə müraciət etmiş, əfsanə, nağıl və atalar sözlərindən məharətlə bəhrələnmişdir. Onun yaradıcılığı bizə XII əsr Azərbaycan xalqının real həyat tərzini, qədim adət-ənənələrini, mədəni səviyyəsini, maddi və mənəvi sərvətlərini öyrənməyə geniş imkan yaradır.

Nizaminin dövrümüzə qədər çatan əsərləri ana dilimizdə olmasa da, bu əsərlərdə onun duyğularını, düşüncələrini və bütün varlığı ilə yetişdirdiyi mühitə, eyni zamanda, doğma torpağa bağlılığını görürük. Bu bağlılıq onu bizim gözümüzə bir Azərbaycan şairi və bir azərbaycanlı etmişdir. Əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq, o bir türk təfəkkürünə malik şairdir.

*Şivəm qərib görünsə rədd etmə, ey şəhriyar,
 Azca nəvəçis görəsə, qərblikdən qurtular.* ("Sirlər xəzinəsi", səh.55).

Burada Nizami Gəncəvi türk-azərbaycanlı olduğuna işarə vurur və farsca yazan başqa şairlər içərisində özünü qərib hesab edir, onu bu qərblikdən yalnız Bəhram şah kimi hökmdar türkün qurtara biləcəyini söyləyir. ("Sirlər xəzinəsi", "İzahlar və şərhlər", səh.219").

Nizami fars şairi deyil, zamanın tələbinə görə farsca yazmağa məcbur olmuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatının farsdilli şairidir, daha doğrusu, farsdilli poeziyanın şairidir, doğma vətəninə, doğma elinə məhəbbətini bütün dünyaya fars dilində çatdıran Azərbaycan vətəndaşıdır.

*"İstəmişəm bizdən qısa nəticə,
 Anladırıq Nizamini beləcə:
 Farsçılığı yox onun,
 Türklüyə çox bağlıdır...
 Qafqaz deyə zövq alır,
 Rusdan canı dağılıdır.
 Gözəl qadın tipləri,
 Ya türk, ya qafqazlıdır.
 Şübhəsi yoxdur ki, o,
 Bir azərbaycanlıdır". (M.Ə.Rəsulzadə).*

Nizaminin vətənpərvərliyinin ən gözəl nümunələrindən biri türklüyü ilə qürurlanması, öz əsərlərində türk millətinin yüksək mənəvi keyfiyyətlərindən söz açmasıdır. O, hər yerdə türk sözünü ucalıq, gözəllik, qəhrəmanlıq mənalarında işlədir. Gah yasəmən kimi gözəl bir çiçəyi, gah Allahın peyğəmbər kimi sevdiyi bir insanı türk adlandırır. Nizami Gəncəvinin vətənpərvərliyini və Azərbaycan türkü olmağını sübut edən hələ aqılınamış, fərqi nə varamadığımız mətləblər, sətirələr, izah olunmayan fikirlər çoxdur. Müxtəlif tədqiqatçılarımız tərəfindən araşdırılan bu fikirlər çox azdır.

N.GƏNCƏVINİN "XEYİR VƏ ŞƏR" ƏSƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİNDƏ FƏAL INTERAKTİV TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Gültəkin ABDULLAYEVA,

Füzuli rayonundakı A.Əliyev adına Böyük Bəhmənli kənd 2 nömrəli orta məktəbin müəllimi

VII sinfin ədəbiyyat proqramında N.Gəncəvinin "Xeyir və Şər" əsərinin öyrədilməsinə 2 saat vaxt ayrılmışdır. Onun birinci saati şairin həyat və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat və "Xeyir və Şər" əsərinin məzmununun öyrədilməsidir. İkinci saati isə əsərin təhlilinə aiddir.

Bu yazıda əsərin təhlili əhatə olunmuşdur.

Mövzu: N.Gəncəvinin "Xeyir və Şər" mənzum hekayəsinin təhlili;

Məqsəd: a) "Xeyir" və "Şər" anlayışlarını dəqiqləşdirmək;
b) "Xeyir" və "Şər" anlayışlarını müasir dövrimizlə əlaqələndirmək;
c) əsərdəki Xeyir və Şər surətlərinə münasibət bildirmək;
ç) məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirmək;
d) 870 il bundan əvvəl dünyaya gəlmiş N.Gəncəvinin "Xeyir və Şər" əsərinin müasirliyi və bu günkü gənclər üçün tərbiyəvi əhəmiyyəti;
e) əsərin klassik şeir forması olan məsnəvi şəkildə yazılması barədə təsəvvür yaratmaq.

İş forması: Fərdi iş. Bütün siniflə iş, qruplarla iş;

Metod, priyom və iş növləri: Beyin həmləsi, Diskussiya, Müzakirə, T-sxemlər, Venn diaqramı

Təchizat: 1) Ədəbiyyat 7-ci sinif üçün dərslik (müəlliflər: Bəhlül Abdulla, Məhriban

Vəliyeva, Aida Quliyeva) Çapaşoğlu-2008 səh.75-86.

2) N.Gəncəvinin "Xəmsə"yə daxil olan əsərləri.

3) Azərbaycan xəritəsi.

4) Kompüter (dərslər aid kadrların izlənilməsi).

5) N.Gəncəvinin sözlərinə Ü.Hacıbəylinin bəstələdiyi və Bülbülün ifa etdiyi musiqi əsəri (səslandırılması).

6) N.Gəncəvinin 850 illik yubileyi münasibətilə toxunmuş xalça.

7) Qiymətləndirmə cədvəli.

8) Hər qrup üçün iş vərəqələri və test tapşırıqları.

Dərsin gedişi

Evə verilmiş tapşırığı (N.Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığı haqqında qısa məlumat, "Xeyir və Şər" mənzum hekayəsinin məzmunu) sual-cavab etməklə şagirdlərin keçmiş dərslərə aid mövzunu nə dərəcədə mənimsədiklərini aşkara çıxarıram.

Sonra kompüterdə hazırladığım (N.Gəncəvinin internetdən götürdüyüm müxtəlif variantlarda şəkillərini, xalq rəssamı M.Abdullayevin "Yeddi gözəl" poemasına çəkdiyi şəkil və illüstrasiyaları) materialları şagirdlərə göstərirəm. "Xeyir və Şər" mənzum hekayəsi "Yeddi gözəl"dən 6-cı gözəl şalızadə Yağmənazın dilindən söylənir. Vaxta qənaət etmək və şagirdlərdə xoş ovqat yaratmaq məqsədi ilə şəkillər monitorada göstərildiyi andan N.Gəncəvinin sözlərinə Ü.Hacıbəylinin bəstələdiyi və Bülbülün ifa

etdiyi "Sevgili canan" əsərini səslandıriram. Buna cəmi 2 dəq.19 san. vaxt sərf edilir. V əsərdə yaşamış Sasani hökmüdarı Bəhrəm şahın 2 şir arasından tac götürməsi, 7 gözəlin hərəsinin bir iqlimdən gətirilməsi və hər bir gözəlin fərqli obrazı şagirdlərdə maraqlı doğurur.

NİZAMİ GƏNCƏVINİN "YEDDİ GÖZƏL" POEMASINA AZƏRBAYCAN XALQ RƏSSAMI MİKAYİL ABDULLAYEVİN ÇƏKDİYİ ŞƏKİLLƏR:

BƏHRƏM ŞAH

HİND GÖZƏLİ FÜRƏK

RUM GÖZƏLİ HUMAY

XARƏZM GÖZƏLİ NAZPƏRİ

İRAN GÖZƏLİ DÜRSƏT

SLAVYAN GÖZƏLİ NƏSRİNNUŞ

ÇİN GÖZƏLİ YAĞMƏNAZ

MƏĞRİB-ZƏMİN GÖZƏLİ AZƏRİYUN

Sonda şagirdlər Gəncə şəhərini xəritədə göstərir və N.Gəncəvinin oradakı məzarı üstündə inşa edilmiş məqbərəni monitorada görürlər.

Problemə qoyuluşu. Bunun üçün T-sxemdən istifadə edirəm.

Sual: Yaşadığımız həyatda eşitdikləriniz, oxuduqlarınız, gördükləriniz və bildiklərinizdən nəyi yaxşı, nəyi pis hesab edirsiniz?

Yazı taxtasında sxemi çəkirəm və bütün şagirdlərin diskussiyada iştirak etməsinə nail oluram. Onlara deyirəm

-Bizdən asılı olan və olmayan səbəblərdən baş verən hadisələrə öz münasibətinizi bildirin.

?	?
Novruz bayramı	20 yanvar faciəsi
Qurban bayramı	Xocalı faciəsi
Toy mərasimi	Azərbaycan 1828-ci ildə
Yeni il	ikiyə bölünməsi
El şənlikləri	Yas mərasimi

Müəllimin sualı: -Sual işarəsinin yerinə bu hadisələrə uyğun nə yazmaq olar?

Şagirdin cavabı: -Xeyir və Şər

Beləliklə, biz dərsin sonuna qədər bu problemi çözməyə, açmağa çalışırıq.

Sinifdə qruplara bölünmək artıq ənənə halını almışdır. Şagirdlər "Xəmsə", "Dostluq", "Sülh", "Qələbə" qruplarına bölünürlər. Sinifə müraciət edirəm:

-Siz artıq keçən dərsdən "Xeyir və Şər hekayəsinin" məzmununu ilə tanış olmuşsunuz. Hər qrupdan bir nəfər olmaqla əsərin məzmununu qısaca danışın. Ardıcılığı pozmadan hər qrupdan bir nəfər şagird "Xeyir və Şər" hekayəsinin qısa məzmununu danışsın. Bu proses başa çatdı kimi şagirdlərə belə bir sualla müraciət edirəm:

- Bəlkə, bu mənzum hekayədən ən çox sevdiyiniz bir parçanı əzbər öyrənmisiniz? Əgər öyrənən varsa, söyləsin. Bir və ya iki şagird ən çox sevdiyi bir parçanı əzbər söyləyir.

Bundan sonra şagirdləri yaradıcı tədqiqata cəlb edirəm.

Şagirdlərə tədqiqat aparmaq üçün iş vərəqələri paylayıram və hər qrupa bir-birindən fərqlənəyən üstünda heç bir işarə və yazı olmayan, lakin içərisində 1 test nümunəsi olan zərf verirəm.

İş vərəqəsindəki suallar və test tapşırıqlarını aşağıdakı kimi tərtib edirəm:

"Dostluq" qrupu

1. N.Gəncəvi hansı elmləri yaxşı bilirdi və elmi necə qiymətləndirirdi?
2. "Xeyir və Şər" mövzusunda şifahi xalq ədəbiyyatı ilə əlaqələndirin.

"Xəmsə" qrupu

1. N.Gəncəvinin adını əbədiləşdirmək üçün hansı işlər görülmüşdür?
2. Şairin "Xeyir və Şər" əsərini Azərbaycan xalqının başına gətirilən müsibətlərlə əlaqələndirin. Faktlarla söyləyin.

"Sülh" qrupu

1. N.Gəncəvi harada təhsil almış və hansı Şərq dillərini öyrənmişdi?
2. "Yeddi gözəl" poeməsindən Çin gözəli Yağmənəzin dilindən söylənmiş "Xeyir və Şər" mənzum hekayəsi sizin xoşunuza gəldimi? Siz həyatda kimə oxşamaq istərdiniz? Nə üçün?

"Qələbə" qrupu

1. "Xəmsə"yə daxil olan əsərlərin adlarını say. Bu əsərlərdən hansında "Xeyir və Şər" hekayəsi verilmişdir?

2. 870 il bundan əvvəl dünyaya gəlmiş N.Gəncəvinin "Xeyir və Şər" əsərinin bu günkü gənclər üçün tərbiyəvi əhəmiyyəti varmı? Müasir dövrümüzün faktları gətirməklə əlaqələndirin.

Hansı qrupa düşəcəyindən asılı olmayaraq, adsız zərflərdə aşağıdakı testlərdən biri verilmişdir:

TEST 1

"Xeyir və Şər" əsərinin mövzusu aktualdır?

- a. Köhnə mövzudur.
- b. Əbədi mövzudur.
- c. Geridə qalmış adətlər əhatə olunur.
- d. Belə bir mövzuya bu gün ehtiyac duyulmur.
- e. Bu bədii əsər mövzudur. Real həyatda rast gəlinmir.

TEST 2

"Xeyir və Şər" hekayəsi N.Gəncəvinin hansı əsərindən götürülmüşdür?

- a. "Sirlər xəzinəsi"
- b. "Yeddi gözəl"
- c. "Leyli və Məcnun"
- d. "Xosrov və Şirin"
- e. "İsgəndərnama"

TEST 3

Nizami Gəncəvi neçənci əsrdə yaşamışdır və əsərlərini hansı dildə yazmışdır?

- a. XII əsrdə, fars dilində
- b. X əsrdə, Azərbaycan dilində
- c. XI əsrdə, ərəb dilində
- d. XII əsrdə, ərəb dilində
- e. XIII əsrdə, Azərbaycan dilində

TEST 4

"Xeyir və Şər" hekayəsində Şəri kim öldürür?

- a. Xeyir
- b. Kürd qızı
- c. Padşah
- d. Qazablənmiş kürd
- e. Şər özü özünü öldürür

TƏQDİMAT

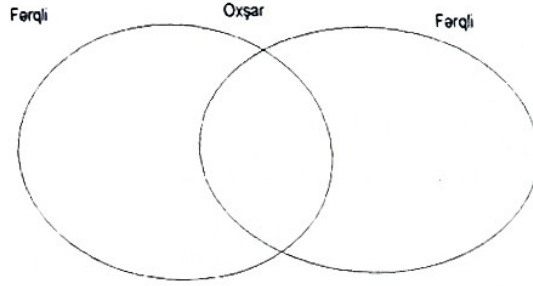
Şagirdlər verilmiş vaxt ərzində öz yaradıcı işlərini təqdim edirlər. Bəzi şagirdlər öz təxəyyüllərinə uyğun rəsmlər çəkib təqdim edirlər. Şagirdlər həm də xoşlarına gələn bir parçanı səhnələşdirib (Şərin səhrada Xeyirin gözələrini çıxarıb var-yoxunu əlindən alması və bir içim də su verməyib çıxıb getməsi) təqdim edirlər. Şagirdlər yoldaşlarının hazırladığı kiçik səhnəciyi (5 dəqiqəlik) maraqla izləyir və alqışlayırlar.

MÜZAKİRƏNİN TƏŞKİLİ

Şagirdlərin verdiyi cavablar və başqa təqdimatlar müzakirə edilir.

NƏTİCƏNİN ÇIXARILMASI

Şagirdlər bu mövzuya öz münasibətlərini bildirərək nəticə çıxarırlar. Əvvəlcədən lövhədə çəkilmiş Venn diaqramında Xeyir və Şər məfhumunun fərqli və oxşar cəhətlərini şagirdlərin çıxardıqları nəticələr əsasında qeydlər edirik.

Cədvəle uyğun olaraq qruplar özləri bir-birini qiymətləndirir. Bəzi şagirdlər verdiyi cavablara müvafiq olaraq fərdi şəkildə qiymətləndirilir.

	Əməkdaşlıq	Vardırıq istifadə	Tədqiqat	Təqdimat	Yekun
XƏMSƏ					
DOSTLUQ					
SÜLH					
QƏLƏBƏ					

YARADICI TƏTBİQETMƏ

Ev tapşırığının verilməsi: "Mənim Xeyirə və Şərə münasibətim" mövzusunda inşa yazmaq.

Dərsin sonunda qeyd edirəm ki, mənfur qonşularımız ermənilər şər əməllər törədərək xalqımızın qəlbinə ağırlıq bir "Qarabağ yarası" vurmuşlar. Biz inanırıq ki, tezliklə xeyir şərə qalib gələcək. Müstəqil Azərbaycanımızın 3 rəngli bayrağı Qarabağda dalğalanacaq. Təklif edirəm ki, Azərbaycanın dövlət himnini birlikdə oxuyaq.

TƏLİM PROSESİNDƏ ŞAĞİRD LƏRİN FƏR Dİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI

Oqtay ABBASOV,

pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, ADU-nun dosenti

Açar sözlər: təlim prosesi, prinsip, şagird, fərdi xüsusiyyət, nəzərə almaq.

Əvvəlcə təlim prosesində, xüsusilə, Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının nə üçün zəruri olduğunu əsaslandırmağa çalışsaq. Bunu fərdi xüsusiyyətlərin mahiyyətini açmaqla edək. Şüurlu varlıqların bir sözlə adlandırılması qəbul edilib: bu söz insandır. İnsanla bağlı bölgü məhduddur: kişi, qadın. Digər canlılar üzrə bölgülərin sayı-hesabı yoxdur. Ağacların, heyvanların... növlərini sayıb-qurtarmaq mümkün deyil. Lakin bir əsrarəngiz özəllik insanı digər canlılardan ciddi şəkildə fərqləndirir.

Bu özəllik hər bir insanın özünəxas, özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərə malik olmasından irəli gəlir. İnsanı bənzərsiz edən cəhət budur ki, həmin fərdi fərqlər zahiri, fiziki əlamətlərdə deyil, daxili aləmdə, mənəviyyatda, psixoloqların ifadəsi ilə desək, xarakter xüsusiyyətlərdədir. Məhz bu xarakter xüsusiyyətlər insanı, həmçinin bir-biri ilə bağlı, eyni soykökə malik adamların vəhdətini təşkil edən milləti başqa insanlardan, millətlərdən fərqləndirir. Ona görə də insan təkrar olunmazdır, qeyri-adidir.

Ehtiyacı olana tərəddüd etmədən ürəyini belə verə bilən eyni insanın yenə də çəkinmədən öz əlini qana bulamasını, hətta övlad qatili olmasını eşitdikdə nə qədər təəccüblənsən də, sonda "insan çiy süd əmib" sözləri ilə olanlara "haqq qazandımağa" çalışırsan. Fərdi fərqlər yada düşmür. Lakin bu fərdi cəhətlər nə qədər çox olsa da, insanı birləşdirən xüsusiyyət də vardır. Bu xüsusiyyət mütləqdir və insanların hər birində istisnasız olaraq müsbət cəhətlərin mövcudluğu ilə bağlıdır. Müsbət cəhət özünü xeyirxahlıqda, faydalı iş görməyə maraqla, xüsusi istedad tələb edən fəaliyyət sahəsinə qabiliyyətin olmasında və s. göstərə bilər. Amma necə? Bunun üçün nələrlə etmək lazımdır? Məhz bu incəliklər adamların diqqətini özlərində, insanlarda olan fərdi xüsusiyyətlərə yönəlmişdir, desək, səhv olmaz. Fərdi xüsusiyyətlər probleminə marağın tarixi o qədər qədimdir ki, hətta xalqların məişətində, adət-ənənəsində, şifahi xalq ədəbiyyatında da özünə yer tapıb. İbrətəmə bir hekayəti verməklə insanın fərdi fərqlərinin, xüsusiyyətlərinin onun həyatına necə təsir etdiyini, bütün sahələrdə bunun nəzərə alınmasının vacibliyini göstərək: varlı bir şəxs iki gənci təsərrüfatında çalışmaq üçün işə götürmüşdü. İşə qəbul zamanı razılaşdırılmış şərtlərə görə, bu gənclər təxminən eyni işlərlə məşğul olmalı və buna görə də bərabər əmək haqqı almalı idilər.

faydalılarının daha da inkişaf etdirilməsi, mənfələrin aradan qaldırılması baxımından müəyyən imkanlara malik olmalıdır. Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərinin məzmununun bu cəhətdən nəzərdən keçirilməsi onun olduqca zəngin imkanlara malik olduğunu göstərir. Bu məzmun bir də ona görə faydalıdır ki, onunla iş zamanı müəllimə şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almağa, şagirdlərə isə şəxsi fərdi cəhətlərini götür-qoy etməyə, onları təkmilləşdirməyə münbit şərait yaranır.

Bir misalə nəzər salmaqla fikrimizi yekunlaşdırıq. Zəngin həyat, mənəvi xəzinə məktəbi olan Nizami Gəncəvi yaradıcılığının öyrədilməsinə orta məktəblərdə kifayət qədər yer ayrılmışdır. Mövzumuz baxımından "Fitnə" hekayəsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu hekayədən söhbət gedəndə müəllim diqqəti iradənin insan həyatındakı əhəmiyyətinə, iradənin formalaşdırılmasında sistemli məşqlərin faydasına yönəltməklə iradi cəhətdən yoldaşlarından geri qalan şagirdlərə istiqamət verir, nə etmək lazım olduğunu onların nəzərlərinə çatdırır.

ƏDƏBİYYAT

1. B.Əhmədov, Azərbaycan dili metodikası elminin başlıca xüsusiyyətləri haqqında. "Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi" ("metodik məqalələr məcmusu"), dördüncü buraxılış, 1969-cu il.
2. Sitat Bəxtiyar Vahabzadənin "Axı dünya fırlanır" (Bakı, "Yazıçı" – 1989) adlı kitabına Çingiz Aytmatovun yazdığı ön sözdən götürülmüşdür.
3. T.Yusubova, "Kərpickəsən kişinin dastanı" dərində fəal təlim metodlarından istifadə. "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi", 2011-ci il, №3.
4. Məhəmməd Baharlı, Seçilmiş əsərləri, IV cild, Bakı, "Elm və təhsil" – 2012.

РЕЗЮМЕ

В статье объясняется проблемы использования на уроках азербайджанского языка и литературы принципов индивидуального подхода. Автор раскрывает сущность индивидуального подхода и исполбзования этих принципов. Здесь также объясняются способы использования этих принципов на уроках.

SUMMARY

In the article, the usage of the principle of the individual approach in the Azerbaijan language and lessons in literature is treated.

The author comments the essence of individual approach during the lessons and considers its importance during this process.

Here, at the same time, the learning of individual peculiarities of pupils and the ways of usage in these lessons are cleared up.

ZƏRF MÖVZUSUNUN TƏDRİSİ

Şəhla MİRZƏYEVA,
Bakı şəhərindəki 30 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
Prezident mükafatçısı

Görkəmli Amerika pedaqoqu Fillip Şlesti özünün «XXI əsrin məktəbi. Təhsil islahatının prioritetləri» əsərində yazır ki, o, sahibkarlarla, iş adamları və məktəb funksionerləri ilə çoxsaylı sorğular aparmış və onlardan belə bir suala cavab istəmişdir:

- Siz məktəbdən nə istəyirsiniz?

Cavab isə belə olmuşdur:

- Biza elə insanlar lazımdır ki, onlar müstəqil, sərbəst öyrənməyi bacarsınlar.

Müəllif bununla demək istəyir ki, əgər şagird müstəqil öyrənməyi, məqsədinə çatmaq üçün yollar tapmağı, bu və ya digər problemləri həll etməyi və problemin həlli üçün müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə etməyi bacarırsa, onda peşəkarlıq səviyyəsini yüksəltmək onun üçün çox asan olacaq.

Aparılmış təcrübələrin nəticəsi kimi belə bir fikir formalaşmışdır ki, təhsil sisteminin inkişaf istiqamətlərinin baş strategiyası şagird şəxsiyyətinin pedaqoqun, psixoloqun diqqət mərkəzində durmasından ibarətdir. Elə bu səbəbdən də inkişaf etmiş ölkələrdə şagird-dərslik-müəllim sistemi qurulmuşdur.

Hal-hazırda bu üsul bizim ölkəmizdə də uğurla tətbiq olunur. Müəllim hazırlığı, yeni dərslik komplektlərinin nəşri və s. məhz buna xidmət edir. Bu işdə təcrübə mübadiləsi də çox faydalıdır. Bu səbəbdən də mən müəllimlərimizə bir dərs nümunəsi təqdim edirəm.

Əvvəlcə təhsilə müasir yanaşmanı ənənəvi yanaşmadan fərqləndirən bir cədvəl təqdim etmək istərdim:

TƏHSİL YANAŞMALARI	
ƏNƏNƏVİ YANAŞMA	MÜASİR YANAŞMA
1. Programın tələblərinə yönəlib	1. Şagirdin tələblərinə yönəlib
2. Müəllimə yönəlib	2. Şagirdə yönəlib
3. Fənnin məqsədlərinə yönəlib	3. Təlim nəticələrinə yönəlib
4. Biliklərə yönəlib	4. Kompetensiyalara yönəlib

Düşünürəm ki, kompetensiya ifadəsinə aydınlıq gətirilsə, yerinə düşər.

1.Hər hansı bir fəaliyyəti həyata keçirmək üçün vacib olan və praktikada səmərəli tətbiq edilən biliklər + bacarıqlar + vərdislər + dəyərlər + keyfiyyətlər = kompetensiyalar adlanır.

Əsas kompetensiyalar
(Avropa Surəsi, 2006)

Əsas kompetensiyalar	Metakompetensiyalar
Ana dilində ünsiyyət kompetensiyası	tənqidi təfəkkür, yaradıcı yanaşma, təşəbbüskarlıq, problemlərin həlli, riskin qiymətləndirilməsi, qərarların qəbul edilməsi, hisslərin konstruktiv idarə edilməsi
Xarici dillərdə ünsiyyət kompetensiyası	
Riyazi savad və elm və texnologiyada əsas kompetensiyalar	
Kompüter savadı kompetensiyası	
Mustaqil öyrənmə kompetensiyaları	
Sosial və vətəndaşlıq kompetensiyaları	
Yenilik və sahibkarlıq kompetensiyası	
Məlumatlılıq və mədəni sahədə özünü ifadə etmək kompetensiyası	

Ədəbiyyat: Z.Veysova, "Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə yeni fənn kurikulumlarının tətbiqi və fəal (interaktiv) təlim" kursu üzrə təlimçilər üçün vəsait. Bakı-2012

Standart: 1.2.2, 1.2.4, 3.1.4, 4.1.2

Məqsəd: fikir və mülahizələni əsaslandırır; müxtəlif əməli yazılar (esse) yazır, ümumi qrammatik mənasına görə sözləri fərqləndirir.

Mövzu: Zərif

İnteqrasiya: fənlərarası: ədəbiyyat, ingilis dili.

fəndaxili: sifət.

Dərsin tipi: deduktiv;

İş forması: Böyük qruplarla iş.

Üsul və vasitələr: Beyin həmləsi, akvarium, işgüzar səs-küy.

Resurslar: VII sinfin Azərbaycan dili dərsliyi, Arzu Yaşar: İngilis dili, iş vərəqləri, kompüter, proyektor, www.coogle.com.

Dərsin mərhələləri:

Motivasiya, problemin qoyuluşu.

Müxtəlif kinofilmlərdən fotosəkillər təqdim olunur.Şagirdlərdən bu fotosəkillər haqqında nə düşündükləri soruşulur.

Yönləldici suallar:

-Qəzəblə,məhəbbətlə, təbəssümlə,vüqarla ifadələri hansı nitq hissələridir?
-Sizcə, zərfin dilimizdəki əhəmiyyəti nədən ibarətdir?

Tədqiqat sualı: Azərbaycan dilində zərfin səciyyəvi xüsusiyyətləri nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması:

Şagirdlər iki qrupa bölünür: Daxili dairə, xarici dairə(İş üsulu kimi Akvarium seçilir).

Bu üsulun məqsədi diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirməkdir.

Daxili dairə

1. Zərfin hər bir mənə növünün işləndiyi atalar sözləri deyin.

2. Verilmiş ingilis sözlərindən atalar sözlərini yığın.

3. Verilmiş video fayldan necə əsəlinə cavab verən sözləri qeyd edin və onlarla əlaqədar bir test qurun.

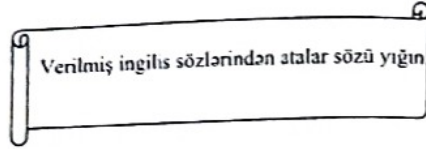
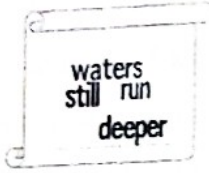

Daxili dairənin iş vərəqləri:

1 İş vərəqi

Zərfin hər bir mənə növünün işləndiyi atalar sözləri yazın.

II İş vərəqi

III İş vərəqi

Verilmiş mətni zərf mövzusu ilə əlaqələndirin.

Şagirdlərə Bəxtiyar Vahabzadənin "Ana dili" şeirinin mətni təqdim olunur. Cavabların müzakirəsindən və bu mərhələnin qiymətləndirməsindən sonra qruplar yerlərini dəyişir.

Xarici dairə

1. Sizə iki ifadə təqdim olunur. Onlardan biri atalar sözü, digəri isə aforizmdir. Aforizmdəki zərfləri qeyd edin və üstünlük dərəcəsində işlətməyə çalışın.

2. Test

3. Venn diaqramı: Azərbaycan və ingilis dillərində zərf

Xarici dairənin iş vərəqləri:

I İş vərəqi:

*It is better not be taught at all than to be taught badly.
(W. Shakespeare)*

Better late than never.

II İş vərəqi:

Hansı cümlədə zərf yoxdur?

- A) Məşqçi dəqiqəbaşı saatına baxırdı.
- B) Kamal daxilən əzab çəkirdi.
- C) Məktəbdə toplantı keçirildi.
- D) Əhmədgil bir-bir içəri girdilər.
- E) Qurbangilin evlərinə az qalmışdı.

III İş vərəqi.

Nəticə

Azərbaycan dilində zərflər əsasən hərəkətdən əvvəl gəlir və onu müxtəlif cəhətdən izah edir. Zərflər aşağıdakı mənə növləri var: tərzli hərəkət, zaman, yer və miqdar zərfləri. Sifətdən və ingilis dilindəki zərflərdən fərqli olaraq, bizim dilimizdə bu nitq hissəsi dərəcə kateqoriyasına malik deyil. Bizim dilimizdə sözlər şəkilçi qəbul edərkən kökün hərfləri və ya səs tərkibində dəyişiklik əsasən baş vermir. Azərbaycan dilində köklə yeni yaranmış söz mənə bağlılığına malik olmalıdır. Cavabların müzakirəsindən sonra həm müəllim, həm də şagirdlər qiymətləndirməni yekunlaşdırır.

Qiymətləndirmə

Müəllimin Qiymətləndirmə Cədvəli

Meyarlar	Zərflərin fərqləndirilməsi	Biliklərin tətbiqi	Müqayisə	Əməkdaşlıq	Yekun
qruplar					
Daxili dairə					
Xarici dairə					

Şagirdin qiymətləndirmə vərəqi

Digər qrupun fəaliyyətini qiymətləndirmək: 1; 2; 3; 4; 5

Müəllimin fəaliyyətini qiymətləndirmək: 1; 2; 3; 4; 5

Ev tapşırığı: "Novruz bayramı" mövzusunda zərflərlə zəngin esse yazmaq.

ŞAĞIRDLARIN TƏDQIQATA CƏLB EDİLMƏLƏRİNİN İMKAN VƏ YOLLARI

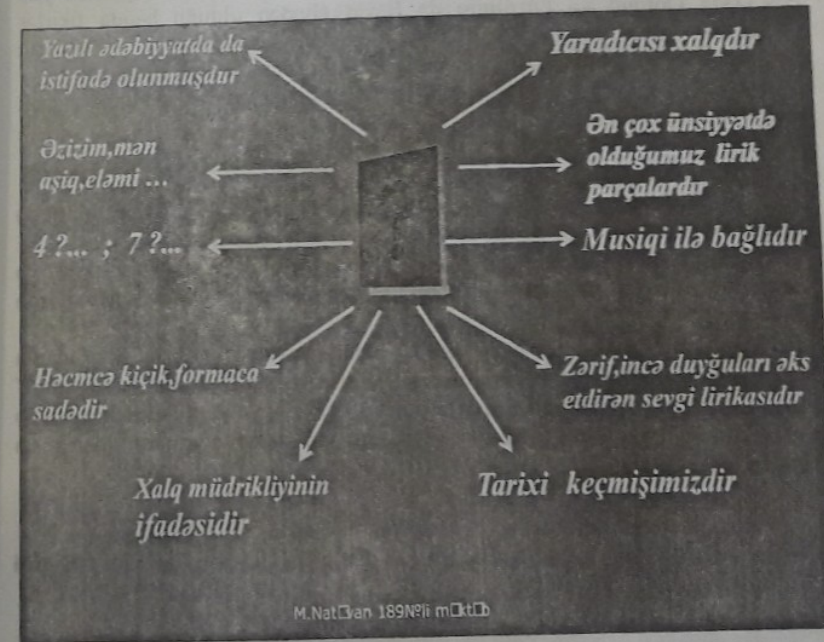
Natəvan MƏMMƏDOVA,

Bakı şəhərindəki 189 nömrəli orta məktəbin müəllimi

Məktəb təcrübəsi, araşdırmalar çoxdan sübut etmişdir ki, biliklərin qazanılması prosesinə öyrənmənin özünün-şagirdin cəlb edilməsi təlimi nəticənin səmərəliliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. İşini bu məzmununda quran müəllimlər çoxdur. Onların təcrübəsini, yeni tədqiqatların nəticələrini diqqətlə öyrənirəm. Məhz bunların sayəsində dərslərimi şagirdlərin fəallığı, tədqiqatçılığı zəminində qurmağa çalışıram. İş təcrübəmdən bir dərs nümunəsini (VI sinifdə "Bayatılar" mövzusu üzrə) həmkarlarımla diqqətinə çatdırıram.

Problemlə vəziyyətin yaradılması və problemin qoyuluşu.

Şagirdlərin diqqətini yazı lövhəsindəki cədvələ yönəldirəm. Şagirdlər cədvəldəki sual işarəsinin yerinə elə bir söz tapıb qoymalıdır ki, sualdan kənarında cəhətlər sual işarəsinin yerini tutmalı olan sözlə üst-üstə düşmüş olsun.

Cütlük şəkildə iş: Hər bir şagird parta yoldaşı ilə fikir mübadiləsi aparır. Müxtəlif fikirlər səslənir. Layla, nazlama, mahnı deyənlər uşaqlar olur. Onlara bir az diqqətli olmağı, "əzizim", "mən aşiq", "eləmi" sözlərinin üzərində daha dərinlən düşünməyi tapşırıram. Yaddaşlarını işə salan uşaqlardan bir neçəsi "bayatı" deyir.

Tədqiqat sualının müəyyənləşdirilməsi üçün şagirdlərin fikirlərinə əsasən müsahibəyə başlayıram:

-Nəyə görə əksəriyyətiniz layla, nazlama, mahnı dediniz? Bu oxşarlığın səbəbi nədir?

Müxtəlif fikirlər səslənir. Əksəriyyət layla və nazlama ilə bayatının məzmun, forma yaxınlığı barədə danışır. Onların fikrinə aydınlıq gətirmək üçün bu janr haqqında məlumat verməyi lazım bilirəm.

Müəllimin izahı: Bəli, bayatılar da layla və nazlama kimi yığcam, oynaq ölçülüdür, sadə və aydındır. Həm də bayatılar layla, nazlama, nənni və özge beşikbaşı nəğmələrdən tutmuş, ağı, edilərə qədər ömür yolu keçmişdir.

Bu sözün mənasını araşdırsaq, tarixin çox dərin qatlarına gedib çıxacağıq. Deyilənə görə, Bayat Oğuz xanın nəvəsi, Gün xanın oğludur. Türklərin ən böyük dilçisi, XI əsrdə yaşamış Mahmud Kaşğari bu sözün argü dilində "Ulu Tann" mənasını verdiyini və oğuz qəbilələrindən birinin adı olduğunu qeyd edir. Yusif xan Balasaqunlu özünün məşhur "Kutadqu-bilik" əsərində "Bayatı tanrı"nın adını çəkir və "Bayat adı birləşməyə başladı" - deyər onu yad edir. Dədə Qorqud və Füzulinin də Bayat elindən olduğu haqda fikirlər var. Sizcə, tarixi mənbələrdə bayatı sözünün araşdırılması, bayatılara laylaldan tutmuş ağılara qədər uzun ömür yolu keçməsi nəyi sübut edir?

Şagirdlərin rəyi dinlənir və bundan çıxış edərək tədqiqat sualı müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat sualı:

1. Sizcə, qədim janr olan bayatı tarixi keçmişimizin öyrənilməsində mənbə ola bilərmi?

2. Bayatıların musiqi ilə bağlı olmasının, tez əzbərlənməsinin və yaddaşlarda uzun müddət qorunub saxlanması üçün səbəbini necə izah edərdiniz?

Şagirdlərin tədqiqata hazırlaşması üçün əvvəlcə Yalçın Rzazadənin ifasında bayatılardan ibarət kompozisiyaya qulaq asırıq. ("Əzizim baxtı yarım" - www.youtube.com) Sonra şagirdlərə dərslikdəki bayatıları diqqətlə oxuyub məzmunu ilə tanış olmağı təklif edirəm. Bundan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsinə keçilir.

Tədqiqatın aparılması.

Şagirdlər 4 qrupa bölünür. Hər qrupa əvvəlcədən hazırladığımız iş vərəqini təqdim edirəm.

Aşağıdakı bayatıları diqqətlə oxuyun və tapşırığa cavab hazırlayın.

Əzizim Vətən yaxşı,
Geyməyə kətan yaxşı,
Gəzməyə qərbi ölkə,
Ölməyə Vətən yaxşı.

Yol vermə yada, Təbriz,
El gedər bəda, Təbriz,
Sənin həsrətindəyəm,
Cən sənə fəda, Təbriz.

Əzizim haramı gəldi
Haram haramı gəldi
Ərəb gəldi ulusdan
Tatar, haramı gəldi.

Əzizim, qarabağlıdır,
Sənəm çarpaz dağlıdır,
Nə gedən var, nə gələn,
Deyən, yollar bağlıdır.

Bu yerlər tala yeri,
Bürç yeri, qala yeri,
Qiyamət o gün qopar,
El köçə, qala yeri.

Araz axdı daşınnan,
Suyu qalxar başınnan,
Əzəli dumduruydu,
Bulandı göz yaşından.

1. Oxuduğunuz bayatılar sizdə hansı hissləri oyatdı?
2. Bayatılarda "vətən", "aynılıq" sözlərinin, Araz, Təbriz, Qarabağ kimi yerlərin daha tez-tez xatırlanmasına səbəb nədir?
3. Sonuncu-6-cı bayatıda Araz çayı haqqında deyilmiş: "Əzəli dumduruydu, Bulandı göz yaşından" misralarında ifadə olunmuş fikri necə izah edərdiniz?
4. Bu mövzuda olan bayatıların bu günümüz üçün aktuallığını necə izah edərdiniz?
5. "Keçmişimizin güzgüsü olan bayatılar xalqın tarixini əks etdirən mənbədir" fikrini necə sübut edərdiniz?

II qrup

Aşağıdakı bayatıları diqqətlə oxuyun və tapşırığa cavab hazırlayın.

Əzizim, baxtı yarım,
Baxtımın toxtu yarım,
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı yarım.

Dağlara çən düşəndə
Sünbülə dən düşəndə
Ruhum bədənə oynar,
Yadıma sən düşəndə.

Dağ başında quzu var,
Ahu kimi gözü var,
Bir qəlb bir qəlb tutsa,
Kimin ona sözü var?

Araz üstə, bız üstə
Kabab yanar köz üstə
Qoy mənə öldürsünlər,
Bir alagöz qız üstə.

Bulaq başı toz olar,
Üstü dolu qız olar,
Əyil dəsmalın götür,
Mən götürsəm, söz olar.

Əzizim, sini-sini,
Doldur ver sini-sini,
Mənə öz yarım gərək,
Neynirəm özgəsinini.

1. Bu bayatıları oxuyarkən diqqətinizi daha çox nə cəlb etdi? Nəyi xatırladı?
2. Bu mövzuda olan bayatılarda, başlıca olaraq, hansı duyğular ifadə olunur?
3. Nəyə görə bayatılar ən çox "mən aşiq", "əziziyəm" sözləri ilə başlayır?
4. Hansı nümunə obrazlılığı ilə ürəyinizə daha çox yadı? Səbəbini izah edin.
5. Bu bayatıları hansı ad altında qruplaşdırardınız?

Aşağıdakı bayatları oxuyun və tapşırığı yerinə yetirin.

<i>Yandırıb-yaxdı məni, Dağ-dağa çaxdı məni, Mərd bilib arxalandım, Nəmərtdək yaxdı məni.</i>	<i>Mən aşiq-gülə-gülə, Gül əkdim gülə-gülə, Düşmənin evimi yaxdı, Üzümə gülə-gülə.</i>
<i>Öz iziyəm aslandı, Qılinc qından aslandı. Tülküdən aslan olmaz, Aslan elə aslandı.</i>	<i>Mən aşiq, az adamda, Qulam da, az adamı da. Mal-mülk çoxunda olar, İnsanlıq az adamda.</i>
<i>İgirdin bir atıdır, Bir də təmiz zatıdır. Koroğluda qoçaqlıq, Onun ehtiyatıdır.</i>	<i>Öz izim, daş qoyaram, Daş üstə daş qoyaram. Vəfəli dostlarımın, Yolunda baş qoyaram.</i>

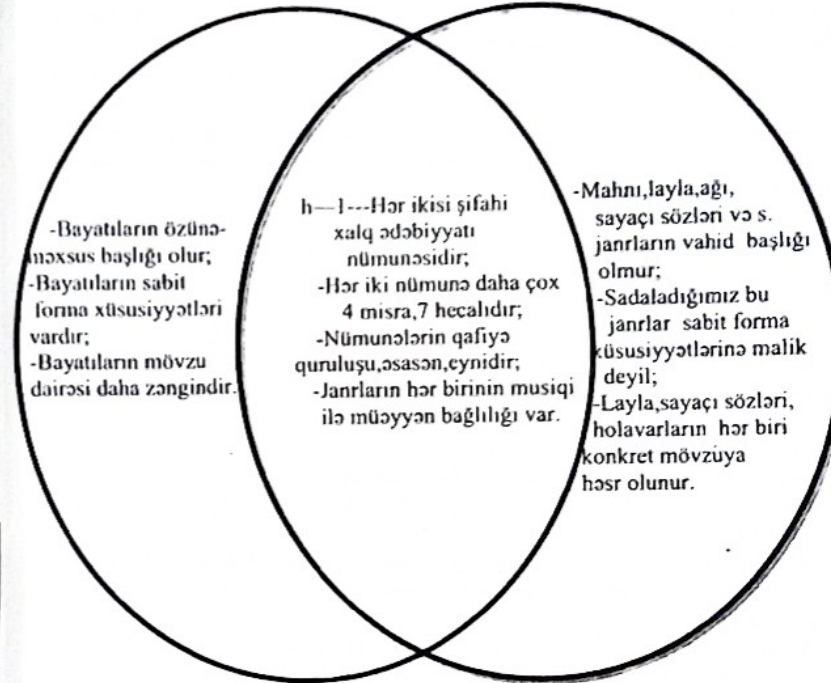
1. Bu bayatlar oxuculara hansı keyfiyyətlər aşılayır?
2. Bayatlarla ən çox təqədd olunan cəhətlər hansılardır?
3. "Mal-mülk çoxunda olar, İnsanlıq az adamda" fikri ilə razısınızmi?
4. Mərd insana xas olan keyfiyyətlər hansılardır?
5. Səz müasirlərimizdən kimləri mərd, igird insan hesab edərdiniz?

Aşağıdakı bayatları diqqətlə oxuyun və tapşırığı yerinə yetirin.

<i>Xan bəhanın göyçüsü, Qadın ananın sevgisi, Atam, anam verdimi, Göz açıban gördüyüm, Könül verib sevdəyim. (K-Dədə Qorqud)</i>	<i>Bostanda tağım ağlar, Basma, yarpağım ağlar. Nə qədər sağam ağlaram, Ölsəm, torpağım ağlar.</i>
<i>Əkil-Bəkil quş idi, Ağaca qonmuş idi. Gətdim onu tutmağa, O məni tutmuş idi.</i>	<i>Kotanın hodaqları, Partlayıb dodaqları. Qarğayın kotan sınısın, Dincəlsin hodaqları.</i>
<i>Anam-bacım, qız gəlin! Əl-ayağı düz gəlin! Yeddi oğul istərəm, Birçə dənə qız, gəlin!</i>	<i>Xırda-xırda çəpişlər, Otların başın dişlər, Gedər yaylağı gözər, Gələr aranda qışlar.</i>

1. Dərşlikdəki bayatları bir daha diqqətlə oxuyun, məzmun və forma xüsusiyyətlərinə fikir verin. Bu nümunələrlə onların arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri müəyyənləşdirin.
2. Müəyyənləşdirdiyiniz cəhətləri Venn diaqramında əks etdirin.
3. Bayatların sadə, yığcam janr olması "bayatı yazmaq asandır" fikrini deməyə əsas veririmi?
4. "Bayatılarda əsas məzmun və ideya son iki misedə verilir və 1-2-ci misralar hazırlıq məqsədi güdür" fikri ilə razısınızmi? Cavabınızı əsaslandırın.
5. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından verilmiş şeir parçasının, o cümlədən digər nümunələrin bayatı yanına bənzəməsi, "bayatı üstündə köklənməsi" nəyi sübut edir?

Şagirdlər öz aralarında vəzifə bölgüsü aparırlar. Şagirdlərdən biri bu janrlar arasındakı forma oxşarlığını, digəri isə forma fərqi müəyyənləşdirməlidir. Üçüncü şagird nümunələr arasındakı məzmun fərqi tapmalıdır.

Qazanılmış biliklərin mübadiləsi.

Hər qrup tapşırığın icrasında əldə etdiyi nəticəni təqdim edir. Nəticələr şərh olunur. Bütün qruplar bir-birinin işinin məzmunu barədə aydın təsəvvür qazanır.

Qrupların işində fikir ayrılığı, tamamlanmasına ehtiyac duyulan məsələlər aşkara çıxır. Bütün bunlar dərşin sonrakı mərhələsinin təşkilini zəruri edir.

Qazanılmış biliklərin müzakirəsi və formalaşdırılması.

Deyilən bütün fikirlər əsas səmtə yönəldilir, tədqiqat sualı ilə uzlaşdırılır. Qrupların işi müqayisə edilir. Hansı qrupun daha səmərəli işlədiyi diskussiya ilə müəyyənləşdirilir. Nəticələr əlaqələndirilir. Yardımçı suallardan istifadəyə ehtiyac yaranır.

-Bayatılarda müxtəlif hissələrinin: sevincin, kədər, nifrətin, məhəbbətin həsrətin və s. öz əksini tapması nə ilə bağlıdır?

-Sizcə, bayatılar daha çox kimlər tərəfindən söylənilir?

-Bayatılar "məna və mətləbcə zəngin olan xalqımızın dünyagörüşünün nəticəsidir" fikri sizə nə deyir?

4. Dilimizin zəngin imkanlarından bayatılarda necə istifadə olunmuşdur?

Natiçənin çıxarılması, ümumiləşdirmənin aparılması.

– Bayatılar dərin mənalı, fəlsəfi, əxlaqi, ictimai fikirlər ifadə edən qısa, yığcam lirik parçalardır. Bayatılarda vəfa, sədaqət, əbədi məhəbbət, azad sevgi və s. həşəri duyğular yüksək sənətkarlıqla ifadə edilir. Nə qədər ki bu həşəri hisslər var, deməli, bayatı həmişə seviləcək və dillər əzbəri olacaq.

– Bayatılarda olan oynaqlyq, axıcılıq, yüksək hiss-həyəcan, iztirab bu janrın musiqi ilə üzvi surətdə birləşməsinə səbəb olmuşdur. Gözəl hisslərin, qəlb çirpintilərinin, anı anların məhsulu olan bayatılar bu janrın kiçikdən böyüyə qədər hamı tərəfindən sevilməsinə, tez əzbərlənməsinə, yaddaşlardan silinməsinə səbəb olmuşdur.

- Bayatıların ən çox "eləmi", "əziznam", "mən aşiq" sözləri ilə başlaması onu göstərir ki, bayatı, aşiq olub olmamasından asılı olmayaraq, dərddi, sənəti sözlə dolu olan, həyəcanlanmış, ürəyi yanıqlı adamlar tərəfindən söylənilir və dodaqlarda zümzümə edilir.
- Bayatıların "Bayatı-Qucar", "Bayatı-Əcəm", "Bayatı-İsfahan", "Bayatı-Kürd", "Bayatı-Şiraz", "Çoban bayatı" kimi muğamların adında daşlaşması bu janrın qədimliyini və musiqi ilə bağlılığını bir daha sübut edir.
- Bayatıların mövzucu rəngarəngliyi xalq mahnıları üçün də həmişə zəngin mənbə olmuşdur.
- Müxtəlif dövrlərin məhsulu olan bayatılar tarixin izlərini özündə əks etdirən mənbədir. Vətənə məhəbbət, qarıblik, həsrət, düşməyə nifrət bu bayatıların əsas mövzusuudur.
- Azərbaycan torpaqlarına xarici işğalçıların basqınları ilə əlaqədar yaranmış bu bayatılar xalqın tarixi mübarizəsi, həyat və məişəti ilə əlaqədar meydana gəlmişdir.
- Arax, Təbriz, Qarabağ kimi "yaralı yerimizin" bayatılarda tez-tez xatırlanması bizi çox da uzaq olmayan tarixi keçmişimizə boyunmağa, səhvlərimizi saf-çürük etməyə, Türkmənçay və Güllüstan müqavilələrini xatırlamağa sövq edir.
- Cild-cild əsərlərin mövzusu olan bütöv tarixi dövrün cəmi 4 misralıq şəirdə ifadə olunması xalqın az sözlə böyük söz demək bacarığının sübutudur.
- Bayatı dilə nə qədər tez yazsa da, oynaq və sadə olsa da, bayatı yaratmaq asan deyildir. Çünki cəmi 4 misradı həddi və təsirli şəkildə tamamlanmış bir fikir ifadə etmək tələb olunur. Bu isə o qədər asan iş deyil.
- Bayatılarda 1-ci, 2-ci misra yalnız hazırlıq məqsədi üçün deyil, Bayatıların məzəyyəti məhz 4 misralı olmasındadır. Bu 4 misra birləşərək ümumi bir fikri, hissi tamamlayır.

Qrupların işi meyar cədvəli əsasında qiymətləndirilir.

Yaradıcı tətbiqetmə.

Ev tapşırığı:

1. Tanış olduğunuz bayatılarda ifadə olunan fikirlərlə sözləşən atalar sözü toplayın.

2. Bayatıların sizdə doğurduğu hissləri əks etdirən yığcam esse yazın.

METODİKA: "CÜMLƏLƏRİN SÖHBƏTİ"

(Qrammatik poema)

Elbəyi SADIQOĞLU,
pedaqoji elmləri doktoru

Bu əsərdən Azərbaycan dili dərslərində və dərsləndirici tədbirlərdə sintaksisin öyrədilməsi məqsədilə didaktik material kimi istifadə etmək olar.

Müqəddimə

Azərbaycan! Anam, vatanım, elim
Azərbaycan! Canım, ürəyim, dilim
Hər zaman, hər yerdə bizə əzizəm,
Sən sadə yetimiz, sən qibləmizəm.
Bu diyar bölünməz bütöv bir candır,
Adı da, dili də Azərbaycanlıdır.
Böyüyüb türk dili ailəsində,
Türklükdən yoxsulub sözlə, səsi də
Mən şükür Allahın böyüklüyünə,
Bu dil hakim olar dünyada yəna.
Mənim ana dilim Azərbaycandır,
Güvəli "Azərbaycan" dir, axır "can" dir.
Nəyə məniliyin səddini aşıb,
Nəyə ölkə gəzib, sərhəddə dolaşıb.
İndi çox müqəmməl dövlət dilidir,
Hökumət dilidir, millət dilidir.
Qoy Allah dilimə dənm yar olsun,
Dillər arasında dilim var olsun.
Hər dilin özünün qəmləri var.
Əsrlər ötdükə dəyişir onlar.
Səslər birləşərək sözlər yaradır,
Sözlər Cümlələrin təməni dadır.
Bu daddan, ləzzətdən faydalanırlar,
Özlərin Cümləyə bir üzv sanırlar.
Hər bir bu eldə vətəndaş kimi,
Məhrəbən dolanır bir qardaş kimi.
Gün-güzarları nəyli gözəldir,
Hər kəs özü üçün Cümlə düzəldir.
Cümlənin növləri artır, çoxalır,
Onlar Sintaksisi əlinə alır.
Hər Cümlə özünü ağa sanır,
Biri o birini bərk qışqarıdır.
Nəqli cümlələr sakit dolanır,
Nidalar Əmetək çox lovğalanır.
Sual cümlələri susmaq bilməyir,
Nə sakit dayanır, nə də dimləyir.
Sadə dolananlar bir qruplaşıp,

Mürəkkəb cümlələr ayrı toplaşır
Hər bir tərəfdə qurur, çalışır,
Bir zaman gəlir ki ara qarışır.
Mürəkkəb cümlələr qılınca vururlar,
Sadə cümlələrə qan uddururlar.
Burda Sintaksisin öz sərəbəsi,
Səhb Sözlə dəvəsi, Cümlə dəvəsi.
Vətən-dövlət uğrunda döyüşlər gedir,
Mürəkkəb cümlələr hər-birini didir.
Cümlələr böyüyüb çox canlanırlar,
Təbii, təbii parçalanırlar.
Yəna çəkişmələr səngimək bilənir,
Həç kən birca addım geri çəkilmir.
Sintaksis elmdə hər kən dalayır,
Digər bölmələrdə bu uydan çayır.
Hər zaman var üçün məni döyüşlər,
Bu adət dilim də peyima dülər.
Dünyanın qarışa çox işləri var,
Dilim də məni döyüşləri var.
Cümləm qəlbimdə olmasın qəm-kədər,
Onu bu dastanı axıra qədər.

Cümlənin mədhi

Cümlə fikrimizin ilk müjdəsi,
Cümlə təfəkkülün ifadəçisi.
Sözün sözlərə cümlə qoşdurur,
İnsanı insan o qoşuydurur.
Sintaksis vahiddir qıvrıqlı, mətin,
Birtəmə fikirlərdən düzəldir mətin.
Cümlə öz-özünə vəhdətədir o,
Dünyada bəyətə söhbətdir o.

Hökmdar Cümlə və sədaqətli dostlar

Sintaksis elmdə bəkim olandan
Cümlə çalışır ürəkədən, candan.

Dörd yerə bölündü onun məqsədi,
 Çoxları bu işə çox gülməsədi.
 Gah Nəqli cümlətək məlumat verdi,
 Hərdənsə sualla onu devirdi.
 Arzusu, istəyi əmrə bənzəyir,
 Bəzən, nidasından ürək titrəyir.
 Bitmiş fikirləri o, nöqtələyir,
 Cavab axtarırsa sual baş ayır.
 Birdən də olur ki, işlər doladır,
 Əvəzlilik Ədatla sanki daladır.
 Sual əvəzliyi özünü çəkir,
 Sual ədatını meydana çəkir:
 -Cümlə bazarında sual işini,
 Qoymaram zabt etsin heç bir kişini.
 Sualı şəhərsiz düzüb-qoşuram,
 Kimə nə lazımsa mən soruşuram.
 İşimlə məşğul ol, Ədatlıq eylə,
 Cümləyə kömək ol, abadlıq eylə,
 Cümlə bazarına sən əl uzatma,
 İsti aşımıza souyq su qatma.
 Sual ədatları cin atın mindi,
 Havalanmış kimi xeyli deyindi:
 -Məgər cümlələrdə xidmətim azdır?
 Yəni Əvəzlilikdən ağılım dayazdır?
 Çox gözəl bilirəm öz vəzifəmi,
 Bəs sual cümləsi düzəltmərimmi?
 Çox da boy-buxunun bir az gözəldir,
 Mənim iki hərfim sual düzəldir.
 Səndən başqa kimsə qürrəlanımı?
 Gör İntonasiya hec dillənimi?
 Nə olar əynində bir donu yoxdur,
 Axı cümlələrdə xidməti çoxdur.
 Əvəzlilik dinməyib içini çəkdi,
 Gördü deyilənlər tamam gerçəkdi.
 Ədat qarşısında gəlib diz çökdü,
 Daşı atayından o, yerə tökdü.
 Etiraf etdi ki, heç nə gizlətmir,
 Sual cümləsini tək o düzəltmir.
 Fikri təsdiqlədi Əmr cümləsi,
 Çevrildi çox dilə tez tərcüməsi.
 Nəqli cümlələr imzasını atdı,
 Nidalar car çəkib səsin ucaldı.
 Hər Cümlə öz işin çox gözəl qandı,
 Rahat nəfəs alıb dostlar dolandı.

Cümlə məmləkətinin öz və söz qanunları

Sintaksks olsa da böyük hökmdar,
 Cümlənin özünün qanunları var.
 Burda birçə söz də həddini aşmaz,
 Cümlənin işinə qəti qartışmaz.

Nitqin hissələri olan kəlmələr,
 Kiçik məmləkətdə çəkdilər nələr.
 Hər yerdə hər kəlmə yerini bildi,
 Yola gəlməyinin nəslə kəsildi.
 Bir neçə tayfaya bölünmüş sözlər,
 Ancaq öz yurdunun sərhəddin gözlər,
 Bir özgə dəstəyə qoşulanların,
 Talan edirdilər dövlətin, varın.
 İsim qorxusundan Sifətləşmədi,
 Sifət Zərf olmağa çox tələsmirdi.
 Feil qəzəbdən odtək yanırıdı,
 Məsdər formasında o dolanırdı.
 Doğmaca adını hara gedirdi
 Fəli sifət kimi təqdim edirdi.
 "Feili bağlamadır" bir başqa adı,
 Bu ad altında xeyli yaşadı.
 Zəmanə heç kəsi azad qoymadı,
 Yaratmaq eşqindən feil doymadı.
 Həmişə qürurlu, həmişə zərif,
 Sevməzdi nə şöhrət, nə quru tərif.
 Burada bir özgə mövzu seçirəm,
 Odur ki Feildən Zərfə keçirəm.
 Söz məmləkətində Zərf tayfaları
 Sudan durudurlar, aydan da arı.
 Elçi düşsələr də ona yüzləri,
 Hər zaman Feillə tutmuş sözləri.
 Harada istəsə ərzini bildirər,
 Lazımsa zamanın, tərzini bildirər.
 Feili sevsə də bu zərif nigar,
 Öz əslin, nəslin də çətin unudar.
 Gənc ikən adını o, Zərf söylədi,
 Sintaksis elində Zərflilik eylədi.
 Heç nitq hissəsində yox bu sədaqət,
 Əvvəlki adını saxlaya fəqət.
 Böyüyüb Cümləyə gəlincə onlar,
 Həm adlar dəyişdi, həm də fəsonlar.
 Milli qürur ilə seçilən Zərflilik,
 Həm qeyrat rəmzidir, həm də gözəllik.
 Cümlədə nüfuzu, hörməti çoxdur,
 Ondakı istedad heç kəsə yoxdur.
 Qoşma, Bağlayıcı, Ədat, Nida da
 Cümlə üzvlərək çox düşmüş yada.
 Hərdən sığınaraq yad qoltuqlara,
 İzləyər onları qarabaqara.
 Modal sözlər də ki bir az yekəlib,
 Ara sözlər tək Cümləyə gəlib.
 Həmişə tək gəzib, tək dolanıblar,
 Özlərin Cümləyə ögey sanıblar.
 Sözlər cümlələrə gələndə qədər,
 Bir ömür sürdülər mənasız, hədəp.
 Gördülər hər yerin öz qanunu var,
 Cümlə qanunu var, söz qanunu var.

Vəzifə uğrunda döyüş meydanı

Nə vaxt ki Cümləyə sözlər qovuşdu,
 Tənhalıq qorxusu tamam sovuşdu.
 Cümləyə yol tapıb gəldiyi gündən,
 Sözlər danışdı ata mülkündən.
 Hər kəs keçmişini tərif edirdi,
 Söz sözü sevməyib təhriş edirdi.
 Baş üzvlük mandatı qazanmaq üçün,
 Sözlər göstərirdi sərəvətin, gücün.
 Onlar tayfa-tayfa çox didişdilər,
 Axır zəifləyib öldən düşdülər.
 Kim ki bir-birinin qəlbinə dəydi,
 Bunu dik tutdu, ağzını aydı.
 Baş üzvlük uğrunda davalar düşdü,
 Vəzifə üstündə hamı küsüdü.
 Hər kəs istədi ki, bir inci olsun,
 Cümlədə baş olsun, birinci olsun.
 Mübtədə hamıdan təkəbbürlüdü,
 Xəbərsə, guya ki, təfəkkürlüdü.
 Tamamlıq bir azad seçki istəyir,
 Təyinlə Zərfliksə onu pisləyir.
 Təklif var əlifba sırası ilə,
 Bir cümlə Cümləyə baş üzv seçilə.
 Zərflilik bu təklifi heç xoşlamadı,
 Axı sona düşür sırada adı.
 Zərfliyin fikrini hər kəs anladı,
 Tamamlıq söz alıb onu danladı:
 -Hecaya qalarsa, çoxhecalıyam,
 Cümləyə baş üzv də mən olmalıyam.
 Sənə çatacaqsız əli dərəcə,
 Xəbərin təleyi olacaq necə?
 Hər zaman Xəbərin xidmətçisən,
 Onun hüzurunda bəs sən nəçisən?
 Üzvlər qeyzlə xeyli döyüşdü,
 Baş üzv seçmək işi təxirə düşdü.

Cümlədə Mübtədə siyasəti

Günlərin bir günü məclis quruldu,
 Yənə də izdiham, yənə gurultu.
 Hər kəs danışdı gördüyü işdən,
 Seçicilər ilə olan görüşdən.
 Vəzifə uğrunda hər kəs yanırıdı,
 Od tutur, alıştır, alovlanırdı.
 Gündəlik oxunub çatanda sona,
 Sükut hakim oldu sanki salona.
 Elə ki Mübtədə adı çəkildi
 O cəld, tənqəməfəs kürsüyə gəldi.
 Bir an da verməyib fürsəti bada,
 Təmkinlə başladı sözü Mübtədə:
 -Yoldaşlar, mənim də üç hecam vardı,

Adım hər Cümləyə mənə olardı.
 Siz bura gələndə şən-lənərdiniz,
 Hamınız dövrəmdə cəmlənərdiniz.
 Biri təzim edib yol göstərirdi,
 Biri mənim üçün meyvə dəririrdi,
 Biri ziyafətə tədbir görürdü,
 Biri xanımına çəlgəng hərərdi.
 Məni görməyəndə darıxardınız,
 Dəridən-qabıqdan siz çıxardınız.
 Bəs nədən səsiniz susdu, dayandı?
 İsti aş yedirdim ağzınız yandı?
 Dar gündə köməyə çağırırdınız,
 Mübtədə, qışqırıb bağırırdınız.
 Seçki məqamında mat qalmısınız,
 Niyə ağzınıza su almısınız?
 Siziniz təleyim, azadlıq yolum,
 İstəram həmişə sizinlə olum.
 Bütün Sintaksisi özəlləşdirim,
 Hər kəsin rifahın gözəlləşdirim.
 Cümlə məkanında abadlıq olsun,
 Hər yerdə sülh olsun, azadlıq olsun.
 Mübtədə ram etdi qohumu, yadı,
 Hər cümlə üzvlüyün səsin topladı.
 Beləcə o, xeyli qalxdı, ucaldı,
 Cümlənin baş üzvü rütbəsin aldı.

Mübtədənin Xitabı qısqanması

Cümlə məkanında şənlik başlandı,
 Mübtədə bir müddət çox alışılandı.
 Elə hakimliyə gəldiyi gündən,
 Xitaba zülm edib çıxdı özündən:
 -Xitablar qudurub həddini aşır.
 Cümlədə hər yeri gəzib doladır,
 Yaramaz Xitabçıq, çox gecikmişən,
 Yoxsa vəzifəmə sən göz dikmişən?
 Özünü hər yerdə oxşatma mənə,
 Mübtədə deməzlər yoldan ötənə.
 Bilmirəm ağlın var, yoxsa dəlilsən,
 Cümlədən vergüllə fərqlənməlisən.
 Xitab səsin çəkib demədi bir söz,
 Elə bil qəlbini yandırır köz.
 Dərdini desinmi Ara cümləyə?
 Bəyanat versinmi o, Əlavəyə?
 Götür-qoy eylədi o yan – bu yana,
 Axırda söylədi "Lənət Şeytana".
 Xitabın susduğuna görə Mübtədə,
 Duydu ki, bununla sovuşdu xəta.
 Əvvəlcə Cümlədə yerin bərkətdi,
 Sonra məmləkətdə hakimiyyət etdi.

Mübtədə vəfalı yar sorasında

Elə ki Mübtədə vəzifə aldı,
Dostu, tanışları yaman çoxaldı.
Kimi sevincindən əl eyləyirdi,
Kimi ehtiramla başını ayırdı.
Biri axşam, səhər qapısını döyür.
Biri şöhrət üçün özünü öyür.
Mübtədə fikrini açıqca yayır.
Özünə tay olan üzv sorayaqlayır.
Bir az fikirləşir ağıllı qoşaç.
Cümlənin sonunu kim qoruyacaq?
Onu hansı üzvə həvalə etsin,
Bununla kreslo söhbəti bitsin.
Adına layiqli yoldaş axtardı,
Gizlicə hər üzvün qəlbinə vardı.
-Xəbər gözü toxdu, mənən varlıdı,
Feil kökənlidir, etibarlıdır.
Həmişə yaşayır nəcib hisslərlə,
Dil də tapa bilir hətta pislərlə.
Nə vaxt ki qızıqıb tamam çaşardım,
Heç kəsi saymayıb həddi aşardım.
Qolunu boynuma salardı Xəbər,
Uzlaşib könlümü alardı Xəbər.
Həmişə o, mənə sədaqətli dir,
Həm çox nəzakətli, həm qeyratlıdır.
Namuslu, şərafətli, istiqanlıdır.
Həm çox ədalətli, həm vicdanlıdır.
Nə vaxt ki Mübtədə bir yana gedir,
O bütün cümləni idarə edir.
Nə zalımlıq bilir, nə rüsvət alır,
Hər kəsi özündən o razı salır.
Xeyrixah işlərə uğur diləyir,
Bədxah sməlləri tez rədd eləyir.
Xəbərə yaraşır ayrıca dastan,
Onu yazmaq işə deyildir asan.
Əməli bəllidir xoş niyyətdən,
Mənsə yazacağam ülvyyətdən.

Fələ İsmi eşq macerası

Əşyanın adını bildirən gündən
Fələ vurulub gedib özündən.
Feil də gizlədib məhəbbətini,
İzləyib ismin hal-hərəkətini.
Haraya üz tutsa dalınca gedib,
Haldan-hala düşmüş halınca gedib.
Hansı şəxsdə olsa, nazımı çəkib,
Yükünün çoxunu, azını çəkib.
Bütün arzuları xoş olmaq üçün,
Adlara əbədi qoşulmaq üçün,
Kəşf edib, yaradıb, hər an çalışıb,
Saf eşqi yolunda feil alışıb.

Gün keçir, ay ötür, illər dolur,
O nə özün öyür, nə loyğalanır.
Abırda, ismətlə Feil yekəlir,
Sintaksis elinə o, gəlin gəlir.
Xəbərlək edərək şöhrət qazanır,
Saf eşqi yolunda alışır, yanır.

Sintaksis elinin bir cüt xoşbəxti

Bu eldə adına Xəbər deyirlər,
Cəngavər deyirlər, bir-ər deyirlər.
Mübtədəsi ilə verib baş-başa,
Bəxtəvər bir ömür sürürlər qoşa.
Birgə dolananda çox ürəkənlir,
Mübtədə təklənsə, o da təklənir.
Elə ki toplayır cəmiyyətini,
Xəbər də dəyişir cəmiyyətini.
Hər zaman sözləri üst-üstə düşür,
Nə dərdləri olsa birgə bölüşür.
Elə ki Mübtədə qəlbinə dəyir,
Təzəcə gəlirək o naz eyləyir.
Mübtədə çoxdursa, Xəbər az edir,
Nəyi bəyənmişə etiraz edir.
Mövcud qanunları çox aşa bilmir,
Onunla dil tapıb uzlaşa bilmir.
Ən çətin məqamda Zərflək, Tamamlıq
Xəbərə göstərir canıyananlıq.
Onun işlərinə qüvvət verirlər,
Aydınlıq gətirib, zinaat verirlər.
Haçan ki Mübtədə söz güləşdirir,
Əlavə şərh verib dəqiqləşdirir.
Elə ki hirsənib aranı qatır,
Həmcins Xəbərlər köməyə çatır.
Cümlədə Xəbəri hər kəs izləyir,
Həm duyur, həm sevir, həm azizləyir.
Hər kəs Xəbərcanını azarkeşidir,
Ona can deyənələr, can da eşidir.

Etibarlı Cangüdənlər haqqında

Cümlə üzvlərinin cangüdəni var,
Hər üzvü şərafətlə qoruyur onlar.
Döyüş meydanında, ən çətin anda,
Əlavə gəzdirir hər kəs yanında.
Onlar heç seçilmir öz sahibindən,
Xam olsan seçməzsən biri-birindən.
Hər kəsin öz sözü, öz nəfəsi var,
Onların sintaktik vəzifəsi var.
Rəis hallanır, o da hallanır,
Bir az ifallansa, tez ifallanır.
Şərafətlə qoruyur şəxsiyyətini,
Hər vaxt təqlid edir xasiyyətini.
Əlavə hər zaman etibarlıdır,

Dəstə sədaqətli, düz ilqarlıdır.
Cümlədə hər bir üzv yerini bilir,
Böyüklər kiçikdən tamam seçilir.

Cümlə üzvlərinin qatın davası

Hər yerdə səliqə, hər yerdə nizam,
Cümlədə hakimdir, guya, intizam.
Mübtədə bir başda, Xəbər bir başda,
Vəzifə uğrunda hər kəs savaşa.
Kim ortada yeyir, qırıqda gəzir,
Kim də ki dayanıb əmrə müntəzir.
Mübtədənin yolun hər kəs gözləyir,
Xəbərin önlündə hamı baş ayır.
Tamamlıq baş üzvün könlün alınca,
Gah dalınca qaçır, gah qabağınca.
Hərdənsə eyləyir o atamanlıq.
Axı çoxbilmişdir bir az Tamamlıq.
Cümlədə baş üzvə güvənir hərə,
Zərfləksə qışılır hər vaxt Xəbərə.
Təyirlər Cümlədə yedəkdə gedir,
İsimləşən üzvü tez təyir edir.
Cümlədə kimisi meydan salayır,
Kimisi ac qalıb, quyruq bulayır.
"Aza qane olmaq" bir təsəllidir,
Hər üzvün tamalı sizə bəllidir.
Cümlədə azğınlıq baş alıb gedir,
Hər üzv bir-birini az qala didir.
Hərə həmcinsini yanına yığır,
Nə cahana sığır, nə elə sığır.
Kənardan gələndə buyunuz atırlar,
Ürək bulandırır ara qatırlar.
Kimdə nə görsələr əl uzadırlar,
Sağırın malından ləzzət alırlar.
Güclülər görəndə heyrətlənirlər,
Zəiflər önündə qeyrətlənirlər.
Cümlə talan olur, varı satılır,
Namusu, qeyrəti, anı satılır.

Ara sözlər və Xitabın köhnə yurda qayıdışı

Qoçular gücünə gətirməyib tab,
Ayrıldı Cümlədən Ara söz, Xitab.
Burada görəndə boş-boş oyunlar,
Sintaksis elini tərək etdi onlar.
Nüqə hissəsi ilə tez anlaşıldılar,
Ara sözlər yenə modallaşdılar.
Xitablar dəyişib isimləşdilər,
Yenə əvvəlki tək cismləşdilər.
Cümlələr gəzdikcə qəmli, qüdsəli,
Cümlə üzvləri də oldular dəli.

Onlar bildilər ki, dağılsa ocaq,
Cümlələr bırıqlıq parçalanacaq.
Hər üzv açıqladı qəlbində nə var,
Axırda oxundu son, yekun qərar.
Dedilər ya burdan kimsə qovulsun,
Ya da həmcins üzvlər ıxtisar olsun.
Heç kəs toxunmadı Həmcins üzvlərə,
Qəsd olundu ancaq Şəkilçilərə.
Öndəki üzvlərdən kəsib atdılar,
Axırda birini tək saxladılar.
Dedilər Cümləyə təkcə bu bəsdir,
Digər Şəkilçilər boşdur, əbəsdir.
Hər üzvə ayrıca cəza verildi,
Cümlədə, guya ki, hər şey devrildi.

Cümlə üzvlərinin döyüş hazırlığı

Bol sərvət uğrunda qalxıb savaşa,
Cümlədə top atdı qardaş qardaşa.
Kimi hər tərəfə kəməndin atdı,
Feli bağlamadan tərkiyə yaratdı.
Kimisi soyadın boynundan asdı,
Harda Məsdər görsə bağrına basdı.
Feli sifətlər moda mindilər,
Tərkiyə yaratmağa çox sevindilər.
Hər üzv özü üçün dəstə bağladı,
Birləşmə axtardı, söz sorayaqladı.
Uzlaşma, idarə, Yanışma ilə
Bağlandı çoxillik bir müqavilə.

Xəbərin Mübtədəni qışqanması

Mübtədə Cümlədə əsas şəxsiyyət,
Onun ətrafında toplaşır heyət.
Xəbərsə özünü tənha sanırdı,
Bəzən Mübtədəni o qışqanırdı.
Elə ki Cümlədə olmadı o şəxs,
Cümlə görünürdü Xəbərə qəfəs.
Yalnız Mübtədəyə o güvənirdi,
Onsuz qalan kimi gileylənirdi:
-Həmişə Cümlədə qoşa gəzərdik,
Gözəl deyimləri düzüb-bəzərdik.
Şəxslə cümlələrdə verib əl-ələ,
Oynayıb süzərdik belədən-bələ.
Kimsə cürət edib kəm baxsa ona,
Dönərdi Xəbərin şəxsi sonluğuna.
Eşqimiz olardı sonsuz, qədərsiz,
Müxtəsər, gəzərdik qəmsiz, kədərsiz.
Adlıq cümlələr də məntə görülmür,
Xəbər deyilən kəs yadına düşmür.
Gərək Mübtədədən alıb intiqam,
Bütün üzvləri dövrəmə yığam.

O zaman Xəbər qədrini bilir.
Dağılan ağı da başına gələr.
Qısqançlıq hissi ilə yaşayan Xəbər,
Cümlələr düzəltirdi ondan bixəbər.
Birtən şəxsləri tam qeyri-müəyyən,
Görünməz Cümlədə iş icra edən.
Birtən hökm edən Umumi şəxsdir,
Bilinmir sağlamlıq, yoxsa şikəstdir.
Birtən Şəxssizdir Cümlə başa-baş.
Təsəvvür edilərsən sındırırsan da baş
Onsuz keçən günlər qüssə, qəm, kədər.
Gah fəli olurdu, gah ismi Xəbər.
İstərsə alardı hər vaxt canını,
Adlıq cümlələrin itiqamını.
Ancaq Mübtədaya mərhəmət etdi.
Onun günahını güzəştə getdi.
Dedi ki, ağılı başına yığ sən.
Bil kilmən sənini, sən də mənimsən.
Yenidən birləşib qoşulasdılar.
Yaylaqlar dolanıb, dağlar aşdılar.
Gəzib dolandılar cümlə-cahanı,
Bir cənnət bildilər doğma məkanı.

Cümlə üzvlərinin Söz-cümlə vasitəsilə Cümləyə xəyanəti

Sadə cümlələrdə sadə bir həyat.
Qane eləmədi onları heyhat.
Götür-qoy etdilər Cümlə üzvləri,
Qərar çıxardılar axır özləri:
Cümlədən ayrılıb üzv də olmayaq.
Onun tərkibinə heç qoşulmayaq.
Bunun öhtəsindən gələr Söz-cümlə.
Sonadək dayansa,möhkəm,dözümlə.
Onda biləcəkdir o qədrimizi,
Bağrına basacaq hər cümlə bizi.
Onlar Söz-cümləni razı saldılar.
Ağlın oğurlayıb başdan aldılar.
Söz-cümlə bu işi boynuna cəkdi.
Və bəyan etdi ki, hər şey gerçəkdi.
Sizin arzuları mən yaşatmasam,
Cümləni mat qoyub kefin qatmasam,
Bir sözlə, meydana at oynatmasam,
Əlbəttə, mən gərəkdir özümü asam.
Hər bir cümlə üzvü çox qəbərlandı.
Onun dövrəsində xeyli hərləndi.
Səslər də ucaldı əlbəttə, həli.
Söz-cümlə ardınca ancaq irəli.
Söz öz əlində Cümlə olsa da,
Cümlə üzvü tək düşmədi yada.
Söz tək tək-tənha qalıb gizləndi,
Nə bir qarşılandı, nə də izləndi.

Təklilin dəhşətini daddı Söz-cümlə,
Dedi: -Başımırəm özüm özümlə.
Cümlənin mənasını aç bilmirəm,
Verdiyim sözün də qaça bilmirəm.
Pəhə, nə çətindir Söz-cümlə olmaq,
Cümlə donu geyib ona qoşulmaq
Niyə təbəssürlə boş-boş ötürəm,
Gərəkdir öz sözümdə geri götürəm.
Yüz ölcüb-biçmədən addım atmışam,
Cümlə meydanında at oynatmışam.
Söz-cümlə tamahdan tez uzaqlaşdı,
Həmişə tək qalıb yalqızlaşdı.
Cümlə üzvləri də səhvin anladı,
Hər kəs əməlinə çox peşmanladı.
Tamam unuduldu o keçən anlar,
Sadə cümlələrlə bərhəşdi onlar.

Sadə Cümlənin yürüş və sərgüştələri

Gün keçdi, ay ötdü, illər dolandı,
Bu Sadə cümlələr çox havalandı.
Sözlər, Birləşmələr olə alındı,
Nə qədər tərkib var tora salındı.
Köməkçi hissələr səfərbər oldu,
Sözələ bərabər ona qoşuldu.
Nöqtə ətrafına topladı nəslin,
Hamısı Cümləyə oldular təslim.
Sual işarəsi hay-küy eylədi,
Cümlədən soruşdu: "Günahım nədi?
Nədən olmalıyıq biz sənə dayaq?
Niyə qoymursunuz sərbəst yaşayaq?"
Cümlə diş ağardıb eyhamla güldü,
Elə bil Sualin belə büküldü.
Cümlə söylədi ki, "Dikbaş,yaramaz,
Biz olmasaq sənə heç kəs aramaz.
Siz kimsə gərəksiz cahanda bəhsiz,
Bəhsiz qalarsınız aciz, sahibsiz."
Cümlənin sözləri ağına batdı,
Sualini qəflətdən yaman oyadı.
Söylədi "-Möhtərəm ağayı-Cümlə,
Yolunda qurbandır tayfam özümlə.
Həzarət, biz sizsiz puçluq, heç nəyəik.
Ömrümüz boyu da Sizə köləyik."
Onun etirafı xoşuna gəldi,
Rahət nəfəs alıb Cümlə dincəldi.
Hər bir istəyinə həyatda çatdı,
Sadə dolanmağın ləzzətini daddı.

Sadə Cümlələrin Mürəkkəb olmaq arzusu

Sadə fikirlərlə, sadə sözlərlə,
Sanardı özünün ən əzizləri.

Sözərsə Cümləyə çox səcdə edər,
O hara buyursa, ora da gedər.
Heç vaxt bu ocaqdan söz kəsilmədi,
Cümlə bu sərvətin qədrini bilmədi.
Nə qədər söz varsa tamam udurdu,
Bir gün harınladı, Cümlə qudurdu.
Sadə yaşamağı ta ar sayırdı,
Mürəkkəb olmağı arzulayırdı.
Beləcə dərindən, qabıqdan çıxdı,
Qapılar bağlatdı, neçə ev yıxdı.
Günahsız Sözləri gənclik çağından,
Keçirdi Cümlənin doğanağından.
Neçə Birləşmələr, neçə Tərkiblər,
Onun əməlinə hey dad çəkiblər.
Sözləri Sözlərə yapışdırırdı,
Cümləni Cümləyə qarşıdırırdı,
Lap dünya dağılsın,kim ölür ölsün,
Ta ki Sadə Cümlə zəngin görünsün.
Günbəgün tamahı artıdı çoxaldı,
Mədəsi ağılı başından aldı.

Sintaksisin Sadə cümlələri cəzalandırması

Bu Sadə cümlələr qarın açmışdı,
Harda söz gördümsə qucaqlamışdı.
Sözler çoxaldıqca mədəni desir,
Cümlələr yenə də eşdikə eşir,
Nə bir bəsdə deyir,nə gözü doyur,
Ac,susuz sözlərin dərşin soyur.
Təkmənəli sözlər qorxudan əsir,
Çoxmənalı görür, kökünü kəsir.
Cümlənin bu zülmü ərsə dayandı,
Yerlər alışımsdı, göylər də yandı.
Bu xəbər yetişdi Sintaksisə də.
O, Sadə cümləyə bərk gəldi hədə.
Sintaksis aləmə bir haray saldı,
Qudurğan Cümlənin canını aldı.
Birin şəxslə etdi,birini şəxssiz,
Hər kəsə çört kəsdi tamam qərəzsiz.
Fəğir Söz-cümləni zindana atdı,
Adlıq Cümlələrə gözün ağartdı.
Mübtədanın yolu Sibirə düşdü,
Şəxssiz Cümlə onsuz təkə ötüşdü.
Qeyri-müəyyənərlər işdən qovuldu,
Ümumi şəxslilər hamının oldu.
Bir müddət Cümlələr belə dolandı,
Hər kəs öz içində çox alovlandı.

Sadə Cümlələr birlik və azadlıq yollarında

Bir vaxt gələcəkmə biz də oyanaq?

Cox fikr söyləyib məğrur dayanaq
Cümlələr xəyalən hey birləşirdi,
Mürəkkəb olmaqçün fikirləşirdi.
Birləşmək,bir olmaq istəyi ilə,
Bu Sadə cümlələr verdi əl-ələ,
Hər yer gözəllikdi,güldü, çiçəkdi,
Kim kimi xoşladı yanına çəkdi,
İcildə əbədi sərbəstlik andı,
Hər Cümlə təbəssüslə dolandı.
Kimsə bir kimsənin qəlbinə dəyməz,
Ya bir üz çevirib ağzını ayməz.
Hamısı çəkici bir yerə vurdu,
Birləşib Mürəkkəb cümləni qurdu.
Xeyli yaşadılar bu ad altında,
Hər bir tanıdı kökünü, zatın da.
Biri köləliyi tamam pislədi,
Bərabərliyə qoşulmaq istədi.
Biri digərindən asılı oldu,
Elə bil rəngi də saraldı,soldu.
Onlar xasın-xasın piçildəşirdi,
Kim-küdurətləri çöşub-dəşirdi.
Nədən biz tabeli,onlar təbəssiz,
Xeyli soyuqqanlı,bir az da vəcəssiz.
Burda da vardısı ayrı-seçkilik,
Mürəkkəb cümləni biz tərk edirik.
Sintaksis duyanda bu çəkişməni,
Gördü məmləkətdə çoxdur düşməni.
Kimsə yayın çəkib,oxunu artdı,
Cümləyə od qoyub,arını qatdı.
Mürəkkəb cümlələr tam parçalandı,
Tabeli,təbəssiz ayrı dolandı.

Tabeli mürəkkəb cümlələrin budaqlanmaq həvəsi

Baxıb gördülər ki,gözəl fürsətədi,
Hər üzv özü üçün Budaq düzəltədi.
Budaqlar Başların dalınca getdi,
Hərəsi bir üzvü tam izah etdi.
Mübtədə budağın sualı hara?
Kimi? Nə? də onunla qarabaqara,
Baş üzvü həmişə müşayət edir,
O,harə buyursa,bu, ora gedir.
Kim icra etməsə öz vəzifəsini,
Sintaksis cəzasını verər o kəsini.
Burda Baş Budaqla xoşbəxt dolanıb,
Biri o birini can - ciyər sanır.
Yayılan şayələr qaravəlidir,
Burada hər üzvün yeri bollıdır.
Tabeli mürəkkəb cümlədə hər an,
Baş,Budaq cümlələr olub məhəbbət
Xəbər Mübtədanın öz silahdaşı,
Çətin döyüşlərdə cəbhə yoldaşı.

Tamamlıq Təyinin arxa,dayağı,
Hər biri dolandır ağasayağı.
Hər kəsin özünün Budaq cümləsi,
Özünə xas olan bir zümzüməsi.
Hərəsi bir Budaq, bir də ki Başdır,
Nəşi olan kəslər deyar qardaşdır.
Könülləri kimi gözləri toxdur,
Heç kəsin onlara iradı yoxdur.
Oxuyur, oynayır, şən dolanırlar,
Özlərin dünyada xoşbəxt sanırlar.
Zərfliyin tamamı başdan aşır,
Harda Budaq görsə, qardaşlaşır.
Əlinə düşəndə Tərzi-hərəkət,
Şükr edib deyər, əza bərəkət.
Yer budaq cümləsin tora salanda,
Zamana xərc çəkib satın alanda,
Deyirdi: "İlahi, bu nə həvəsi?"
Bu qədər var-dövlət ta mənə bəsdir."
Günbəgün Budaqlar aşib-daşır,
Açgöz bir üz kimi məşhurlaşır.
Kəmiyyət budağı cilovlamışdı,
Səbəbi, Məqsədi çox tovlamışdı.
Sərvət çoxaldıqca ara qarışdı.
Baş, Budaq cümlələr həddini aşdı.
Zərflilər günbəgün budaqlanırdı,
Özün Sintaksisdə hakim sanırdı.
Var-dövlət artıqca, nə gözü doydur,
Nə həzm edə bildi, nə əldən qoydu.

Tabeli Mürəkkəb Cümlələrin Tabesizlərə rişgənd etməsi

Mürəkkəb cümlələr özgə təblidir,
Dəvətək kinlidir, çox qəzəblidir.
İllərlə küsdülər, bənşmədilər,
Heç kəsin işinə qarışmadılar.
Vaxt gəldi **Mətnə** qarışdılar.
Sadə Cümlə üstə bərk dalaşdılar.
Tabeli Sadəni özünə dartdı,
Tabesiz çəkərək ondan qopartdı.
Tabeli mürəkkəb cümlələr coşdu,
Tabesiz cümləyə ayama qoşdu:
-Ay ortada yeyib, qıraqda gəzən,
Bizlərə lağ edib ağzını büzən,
Sizlərdə olsaydı əzəmət, vüqar,
Ya bir-birinə imam, etibar,
Heç kəs bir-birə quyu qazmazdı,
Bumunu dik tutub, yolun azmazdı.
Sizdə tabesizlik baş alıb gedir,
Hər Cümlə ayrıca ağalığ edir.
Sizdə Mübtədalar olmaz Xəbərsiz,
Guya müstəqilsən, ay hədbəxt, fərsiz?

Amma, lakin sizi qarışdırır,
Ya, ya da, həm də ki tez-tez çəşdirir.
Və birləşdirirsə, gah bölüşdürür,
Ancaq da xəlvətə hey görüşdürür.
Hərəniz bir yerə çəkdimiz ki siz,
Axırda oldunuz belə Tabesiz.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin gileyli ismaricıları

Bərabərhuquqlu Sadə cümlələr,
Hər kəsi gördüdə hey gileylənər:
-Tabeli mürəkkəb cümlələr çəşir,
Üz-üzə gəldikə bizə sataşır.
Heç kəs dərdimizə şərik olmayır,
Tabeli cümlədən qisas almayır.
Bir kəsədən ağıllı cavab çıxmadı,
Sındırıb özünü heç dərindən.
Gördü çəka bilmir daha bu dərdi,
Tabeli cümləyə mesaj göndərdi:
"Qurucə adınla özünü öymə,
Çox da dingildəyib sinəyə döymə.
Sizinlə həmişə biz tərəfdaşlıq,
Doğma olmasaq da, ögey qardaşlıq.
Heç kəsə olmadıq quru yaraşlıq,
Sizlərə ya Budaq, ya da ki Başlıq.
Bəzən Budaq cümlə Başdan seçilmir,
Çünki daimilik yerini bilmir.
Baş cümlə Budağın yolunu gözlər,
Onu da Modal söz, ya Ədat izlər.
Tabeli mürəkkəb cümlələr çoxdur,
Onlara heç kəsin inamı yoxdur.
Hər Cümlə ayrıca sual istəyir,
Baş cümlə Budağın xətrinə dəyir.
Sizi də bağlayır çox vasitələr,
Qardaşdan qardaşa rişgəndmi gələr?
Kimsə, kim, harada, nədən, nə qədər
Bağlayıcı sözü danıb gizlədər?
Dünyada hər zaman sevinci, dərdi,
Kim necə əkdisə, elə də dərdi.
Yetişər bir gün ki, yəqin, onda sən,
Sintaksis önündə cavab verərsən".

Sintaksisin Zərflilik, Baş və Budaq cümlələrlə görüşü

Zərflilik bölgəsində dava bitmirdi,
Baş cümlə Budaqla yola getmirdi.
Biri digərinin önünə keçir,
Özünü dərindən hamıdan seçir.
O biri məqsədsiz, şərtsiz, zamansız,
Kim olsa qəsd edir xeyli amansız.
Tərəflər hər yerdə qarışılırlar,

Səbəbsiz, məqsədsiz hey dalaşılırlar.
Güclülər zəifə basib döyürdü,
Cəzasız qalaraq özün öyürdü.
Burada baş verən hər bir hadisə
Birca-birca çatdı düz Sintaksisə.
O da ki Zərfliyi yanına çəkdi,
Gördü deyilənlər tamam gerçəkdi.
Sintaksis Zərfliyə sitem eylədi,
Ağzına gələni ona söylədi.
Sonra xeyli susub bir sual verdi:
-Mürəkkəb cümlədə bu nə alverdi?
Zərfliyi saymadan arxa çevirdi,
Rəsmi üsluba da göstəriş verdi:
-Zərflilik bölgəsindən Budaq cümlələr,
Həmişə təcili yanına gələr.
Yenidən özünü Zərfliyə tutdu,
Xəcalət tərifi yudu, qurultdu:
-Mən elə indicə qandırım səni,
Yerində həll edim bu məsələni.
Özü əyalətə xəbər yetirdi,
Budaq cümlələri bura gətirdi.

Zərfliyin çıxışı

Zərflilik bay ətraflı hesabət verdi,
Baş, Budaq cümləni alt-üst çevirdi.
Hər kəsin günahın bir-bir sayırdı,
Amma özününkün malalayır.
Sintaksis dirlədi Zərfliyin sözün,
Sonrasa turşutdu birdən üz-gözün.
-Mənim sualına cavab ver ki sən,
Baş, Budaq titulu necə verməsin?
Vəzifə borcunu sən unudaraq,
Kiminə baş dedin, kiminə budaq.
Çata bilməz buna səlahiyyətin,
Mənə söylə görüm nədir niyyətin?
Zərflilik dil-dodağın bir az yaşladı,
Udquna-udquna sözə başladı:
-Möhtərəm Sintaksis, ciyərim, canım,
Mümkünmü, mən sizdən ayrı dolanım?
Həmişə bir ələ işləmişik biz,
İndi də mən sizin müti bəndənim.
Mən səni özümə arxa sanıram,
Adınla fəxr edib qanadlanıram.
Sizsiniz bizlərin başının tacı,
Sizsiniz hər dərdin çarə, əlacı.
Sintaksis gördü ki, Zərflilik əl çalır,
Yaltaqlıq etdikə tamam alçalır.
Ordaca Zərfliyin səsini kəsdi,
Dedi ki bu sözlər boşdur, əbəsdir.

Budaq cümlələrin çıxışı

Sintaksis yenidən ayağa durdu,
Yumruğun qaldırıb kürsüyə vurdu.
Gərək yox bu işə hər kəs qarışsın,
Qoy budaq cümlələr bir-bir danışsın.
Bilim ki bu işin səbəbi nədir?
Bu bir həqiqətdir, yoxsa hiylədir?
-Ey Tərzi-hərəkət budaq cümləsi,
Zərfliyə bir sözün var deyiləsi?
O da dalı kimi qalxıb ayağa:
-Elə, belə sözüm çoxdur, ay ağa.
O cür başçılara çox inanmayın,
Onu özünüzə sadıq sanmayın.
Dərə xəlvət olsa, həddini aşır,
Sizin adınızdan hər söz danışır.
Sintaksis yenidən qalxıb ayağa,
İndi də söz verdi Zaman ağaya.
Soruşdu: Nə vaxtdır gözə dəymirsən,
Yoxsa yekəlmisən, boyun əymirsən?
Əvvəlcə özünü itirdi Zaman,
Sonradan heç kəsə vermədi aman.
Haçansa, nə zaman, hər nə olmuşdu,
Faktlarla şərh edib bir dastan qoşdu.
Yer budaq cümləsi yerindən qalxdı,
Gah göyə boylandı, gah yerə baxdı.
Gördü gücü çatmır bir söz deməyə
Başladı özünü tərifləməyə.
-Harada mən varam, orda qürur var,
Harda sevgi varsa, orada nur var.
Hər harda yer varsa, ora mənimdir.
Bütün bu kainat öz vətənimdir.
Yer budaq cümləsi zayıllayırdı,
Özünü çoxbilməmiş, aqıl sayırdı.
Kəmiyyət inanıb səmimiyyətə,
Hərəkət miqdardan açdı heyətə.
-Bir budaq cümlə tək nə qədər varam,
Ancaq kəmiyyətdən söhbət açaram.
Heç kəsin işinə burun soxmaram,
Nə qədər desəniz, o qədər varam.
Şərt budaq cümləsi əsəbləşirdi,
Kəmiyyət budağın sözün kəsirdi.
Sintaksis sordu ki, nədir səbəbi,
Bu Budaq cümlələr olub səbəbi?
Səbəb cümləsi də gözünü döydü,
Düşündü nə üçün sual kəntöydü?
Görən, nə səbəbə soruşur bunu?
Nəyə görə açım xalqın suçunu?
Bir az gülümsünür, dodağı qaçır,
Köksünü ötürüb bu sirri açır:
-Budaq cümləliyinin qaçırbdır tamı,
Baş cümlə olmağa can atır hamı.
Vəzifə uğrunda çox əlləşirlər,
Ona görə belə gərginləşirlər.

Tabeli mürəkkəb cümlələr bir-bir,
Böyük Sintaksisə hesabət verir.
Məqsəd öz məqsədin tam açıqlayır,
Şərt budaq cümləsi şərtin bağlayır,
Biri fikirləri tamam çəşdirir,
Baş Budaq cümləni qarşılaşdırır.
Hər bir Budaq cümlə keyli danışıdır,
Boş sözlər artıqca ara qarışıdır.

Sintaksisin yekun sözü

Bu anda Sintaksis səsin ucaldı
Qurbağa gölünə sanki daş atdı.
Hərə öz hesabın apardı,bildi,
Farağət dayanıb diqqət kəsildi.
Sintaksis əvvəlcə üzün turşutdu,
Sonra da Zərfliyi атаş tutdu.
Tənqidlə tərtdi onu o ki var,
Yerində donmuşdu salondakılar.
Bütün ayrı olanları düzünə dedi.
Hər kəsin nöqsanın üzünə dedi,
Rüşvətin kökünü biryolluq kəsdi,
Dedi dünya mali boşdu,əbədi.
Vəzifə hənsi olmayın heç vaxt,
Heç kəsə xoşbəxtlik gətirməyib taxt.
Zərfliyi son dəfə xəbərdar etdi,
Mürəkkəb cümlənin yerin bərkətdi:
-Vaxtı itirmədən bu gündən darhal,
Baş,Budaq cümləni nəzarətə al.
Tabeli cümlələr quduzlaşsınlar,
Tabesiz gördükə hey sataşsınlar.
Çox üz göstərmə ki, onlar qudursun,
Nə vaxtsa sənin də üzünə dursun.
Hər kəs Cümlədəki yerini bilsə,
Bu dedi-qodular tamam kəsilsə,
Cümlələr Sözlərlə qoşa dolansa,
Hər üzv bir-birinin dərini ansa,
Tabeli,Tabesiz qoşalaşsalar,
Mürəkkəb cümlə də çox xoşbəxt olar.
Sintaksis elində söz-söhbət olmaz,
Sizin də keyfiniz belə pozulmaz.
Sintaksis sözünü tam qurtarmamış
Yüksəldi salonda sürəkli alqış.
Ura! Nidaları göylərə çıxıdı,
Baş cümlə Budağı bağrına sıxdı.
Tabeli,Tabesiz qoşalaşdılar,
Yenidən dost olub qardaşlaşdılar.
Dostların birliyi çox alqışlandı,
Sintaksis elində şənlik başlandı.

Sonluq

Sintaksis elinə dava yaraşmır,

Boş-boş danışmaqla heç bir iş aşmır.
Cümlələr söhbəti tamam bitirdi,
Hər kəs Sintaksisə pənah gətirdi.
Odur Cümlələri sülhə çağırın,
Hər cür birləşməni bir yerə yığın.
Odur Cümlələrin canı,məkani,
Odur bəxş eyləyən əqli, zəkani.
Sintaksis əlçatmaz sirli dünyadır,
Dildən xəbərsizə o bir rəyadır.
Nəhəngdən nəhəngdir Dil kainatı,
Sonsuzdur onun da eli, elatı.
Əvvəlcə kəşf etdik "Fonetika"nı,
Ham səs möcüzəsini,həm etikanı.
Səslər yazı oldu, işarələndi,
Daş, kağız üstünə ulduz ələndi.
Səslər yazı üçün çox nigarandı,
Əlifba yarandı,vurğu yarandı.
Burdan mayalandı ilk cəng qanunu,
Sözlərə hökm edən "Ahəng qanunu".
"Leksikologiya" həddini aşdı,
Çünkü bütün Sözlər ora toplandı.
Sözlər bir-birinin sanki rəqibi,
Bir dəstə Məcəzi, biri Həqiqi.
Təkmənəli sözlər bir dar qafəsə,
Çoxmənalı olan özgə həvəsə.
Biri o birinə anlamdaş olur,
Biri ayaq olsa, biri baş olur.
Söz var yaraşılıq, çox gözəl, göycək,
Söz var qanın donar üzünü görcək.
Dialekt sözlərdə yoxdur iradə,
Köhnəlmiş sözlərsə mühasirədə.
Türksoylu kəlmələr daim çoxalır,
Alınma sözlərdən intiqam alır.
Hərda da güclülər zəifi əzir,
Söz var ki özündən çox razı əzir.
"Morfologiya"dan xəbər vermədim,
"Oxucum bir fikir söyləsin"-dedim.
Sintaksisin halı sizə bəllidir,
Orda sülh olması bir təsəllidir.
Dil çox müqəddəs bir kainatdır,
Onun hər bölməsi canlı həyatdır.
Biri Səslə, Hərflə bir cür ötürür,
Biri Cümlə yığmaq eşqinə düşür.
Mədəsi ağıldan yüksək olanlar,
Həyatın mənasını çox çətin anlar.
Hər şeyi məhv edər zülmə cəhalət,
Dünyanı yaşadar sülh və ədalət.
Üslubla dolansa, Dil cəmiyyəti,
Nitq bərpə edəcək Mədəniyyəti.

***

TÜRKÜN GENETİK YADDAŞI VƏ YARATDIĞI HİKMƏT XƏZİNƏLƏRİ

Buludxan XƏLİLOV,
filologiya elmləri doktoru, professor

Türkün genetik kodunda yalançılığa, qorxaqlığa, vəfasızlığa, haqsızlığa qarşı ikrah, cəsurluğa, igidliyə, halallığa hörmət hissi vardır. Bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən bu keyfiyyətlər bərasində türkün idrak sahibləri poetik bəyanat verməyi də bacarmışlar:

*Eşit gör vəfalı insan nə deyir,
İnsan üçün insanlığın başı vəfalıdır:
Yalançının əməli, hərəkəti cəfədir,
Kim cəfa verirsə, o heyvandır.
Yalançı adamdan vəfa gözləmə,
Bu, uzun zamandan bəri sınaqmış sözdür.
Bəy cəsür, igid və cürətli olmalıdır,
Bəy cəsərəti ilə düşməyə qarşı çıxmalıdır.
Cəsür adam qorxaqların başına keçsə
Hamı ondan cəsəret alır.
Bu sözə şahid kimi bu beyti oxu.
Bu sözü könlünə və ağılna yaz:
Əgər aslan itlərə başçı olsa,
Hər it qarşısında aslan kəsilsə,
Əgər it aslanlara başçılıq etsə,
O zaman aslanların hamısı it kimi olar.*

(Yusif Balasəqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. 1994, s. 164).

Türk həyatın, məişətin halallıq və haramlıq ziddiyyəti fonunda qurularaq min illər boyu belə də davam etdiyinə dərindən bələdçi olmuş və prosesin iştirakçısı kimi həmişə birinciyə – halallığa üstünlük vermişdir. Türkün genetik yaddaşında kim olursan ol, ancaq halal ol prinsipi aparıcı olmuşdur. Halallıq və haramlıq, haqlılıq və haqsızlıq mübarizəsini gördüyü, bu işin iştirakçısı olduğu üçün belə söyləmişdir:

*Haqlı var, haqsız çıxar, haqsız var, haqlı çıxar.
Halaladə bazar edər, haramzadə bozar.
Haramzadə oğıldan halaladə qul yəgdir.
Haq sözü acı gəlür,
Haram yeyici önməz.
Haq batıldən qalmaz.
Haq batil olmaz.*

(Oğuznamə. Bakı, "Yazıçı", 1987, s. 82, 93, 94)

Türkün idrak sahibləri dünya malının üç vəsfi olduğunu söyləmişdir: halal mal, şübhəli mal, haram mal.

*Bu dünya malının üç vəsfi vardır:
O halal, şübhəli, ya da haramdır.
Halala hesab var, harama cəza.
Əgər şübhəlisə, ondan uzaq gəz.*

(Yusif Balasəqunlu. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 267).

Haq-ədalət sahibi olmaq, haramdan uzaq dayanmaq insan üçün hazır xəzinə, sərvət və mal hesab olunmuşdur. Türkə görə, bəy olan, ağıllı, ıdraklı, xeyirxah hesab olunan hər bir kəsin mayası halallıqdan yığılmalıdır. Belə olan kəslərin adı-sarı elə, obaya, məmləkətə, dünyaya yayılır. Bu cür olan kəslər – halal insanlar, bəy insanlar bəy şeydən uzaq olmalıdır:

*Birinci tələsmək, ikinci xəsislik, üçüncü – qəzəb,
Bunlara heç vaxt məğlub olma, müqəvimat göstər*

*Boya əsla yaraşmayan dördüncü şey inaddır
Yaramaz şeylərin beşinci isə yalançıdır.*

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik – xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 165).

Türklər Tanrının ən sadıq və məğrur övladları hesab olunmaqla bütün əməllərinə görə Tanrıdan qorxmuş, öz günahları müqabilində ondan çəkinmişlər. Hələ qanunların olmadığı dövrdə, eləcə də ən mükəmməl qanunların fəaliyyəti zamanı türklərin qəlbində bir Allah xofu olmuşdur. Türklər Tanrının // Allahın müqəddəsliyinə, ululuğuna, qüdrətinə, imkanına həmişə özlərini möhtac saymışlar. Ona görə də türklərin qəlbində bir Allah (// Tanrı) xofu olmuş və Allahın məsləhət bilmədiyini işlərin həyata keçməsinə inanmamışlar. Bunun genetik kodu «Allah bilən məsləhətdir» atalar sözündə qorunmuş və indi də yaşamaqdadır. Bu deyilənlər barədə Oğuz babalarımızın söylədiyi atalar sözləri mükəmməlliyi, səlisliyi, hökmü olması ilə daha da təsirliyə:

Allah-allah deməyinçə işlər onmaz.

Allah işin bulur.

Allah yüzü yoxsullağın göstərməsün.

Allah təala qullarını qasıq bir düşməni şərindən saqlasın

Allah sağ gözü sol gözə möhtac etməsün.

Allah öldürmədiyin kimsə öldürməz.

(Oğuznamə. Bakı, "Yazıcı", 1987, s. 19, 21).

Təsədüfi deyildir ki, «Qutadqu bilik» əsəri Tanrıya olan sonsuz məhəbbətin əlaməti olaraq Tanrının mədhi ilə başlamışdır. Bütün zamanlarda Türk xaqanları Tanrının yeri-göyü yaratdığını, bütün canlılara ruzi verdiyini qəbul etmişlər. O cümlədən «Qutadqu bilik» əsəri yazıldığı zaman Tabqaç Buğra xan Ulu Tanrının böyüklüyünü, hər şeyin ona möhtac olduğunu, onun təkliyini, şəriksiz olduğunu, qüdrətini məmnunluqla qəbul etmişdir.

Yusif Balasaqunlunun «Qutadqu bilik» əsərində Tanrının mədhi olunmasından bəzi parçalara diqqət yetirsək deyilənlər bir daha öz təsdiqini tapmış olar:

Tanrının adı ilə sözü başladım.

O, yaradan, yetirən və köçürən rəbbimdir.

Vahid tanrıya minlərcə şükür olsun ki.

Onun üçün fənalıq yoxdur.

Qarı yeri, mavi göyü, günəşi, ayı və gecə ilə gündüzü.

Xilqəti, zamanla zamanəni o yaratmışdır.

O bütün varlıqları dilədi və yaratdı.

Bircə dəfə «ol» dedi, dedikləri oldu.

Bütün xilqət ona möhtacdır.

Möhtac olmayan yalnız özüdür, o – yeganədir.

Ey bir olan, sənə şərik yoxdur.

Hər şeydən əvvəl və sonra sən varsan.

Nə yeriyir, nə yatar, hər zaman oyaqdır.

Benzəməz, müqayisə olunmaz, təsəvvü edilmez

Minlərcə saysız-hesabsız canlım,

Çələ, dağı, dənizi, topu və dərələri sən yaratdın

Yaşıl göyü tuman ulduzla bəzədin.

Qaranlıq gecəni parlaq gündüzə işıqladın.

Sən olduğun kimi vəsif edə bilmirəm,

Sən sən modli el! Sözümlə kosıldı.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik – xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 15, 16, 17).

Sevməyi, sevimləyi, geyməyi, yeməyi – hər şeyi Tanrı bizə bəxş edir.

Sevdiren də, geydirən də odur.

Bəzən həyat və fəaliyyətimizdə bizi sevindirən, sevdiren qüvvənin kimliyi barəsində düşünürük. Bu, həyat fəlsəfəsinin elə məqamıdır ki, Tanrı «gözə görünməz varlıq» kimi bütün xeyirxahlığını səxavətlə paylayır. Bax bu məqamın genetik kodu «Gözə görünməz Allah», «O, gözə görünməzdir» ifadələrindədir. Oğuz babalarımız deyir:

– Kişi görmədiyin görsə, oqlı sevinür, geymədiyin geysə, tənə sevinür, yemədiyin yese, nəfisi sevinür. (Oğuznamə. Bakı, "Yazıcı", 1987, s. 160).

Tanrı bütün canlıları yaratdığı üçün onların hər birini qoruyur. Canlılar isə özlərindən asılı olmayaraq onlara yaşamaq imkanı verən Tanrının varlığına şükürlər edir. Hər birimiz toyuğun su içməsinə görmüşük. Toyuq su içdikə başını yuxarı qaldırır Allahına dua qılır. Belə deyilir ki, su içən insana ilan toxunmur. Bunun hamısı Ulu Tanrının hikməti, gözəgörünməzin saysız-hesabsız qayğılarından, xeyirxahlıqlarından biridir. Odur ki, Ulu Tanrının varlığını hər an, hər dəqiqə, hər saniyə unutmayanlar yaxşılıq etməkdən həzz alırlar, çünki yaxşılıq etmək Allaha da xoşdur. Məhz bunun genetik kodu aşağıdakı nümunələrdədir:

Yaxşı söz ilə yılan indən çıxar.

Yaramaz işin sonu pəşimanlıdır.

(Oğuznamə. Bakı, "Yazıcı", 1987, s. 190, 191).

Bu genetik kod nə qədər həyat varsa, bir o qədər də insanlarla olacaq, onların əlindən-qolundan tutacaq, köməyinə çatacaq, xeyirxahların, həmişə yaxşılıq etmək istəyində olanların öyüd və nəsihətlərində dönə-dönə səslənəcəkdir:

Həyatını sərməyə elə, onun faizi yaxşılıqdır.

O, əvəzində səhə sənə yaxşı yemək və paltar verir.

İndi sənə çatıb mənsəb məqamı.

Hamıdan yaxşı ol, ancaq yaxşılıq elə.

Tez-gec dirilər öləcəkdir.

Bax, yaxşı kişi ölsə də, adı diri qalır.

İki cür ad var – dildə, ağızda yaşayır.

Həm yaxşı, həm də pis dünyada qalır.

Pisə söyürlər, yaxşını öyürlər.

Gör hansını seçirsən?

Özün yaxşı olsan, adın öyülür.

Pis olsan, söyülür, ey təmiz insan.

(Yusif Balasaqunlu. Qutadqu bilik – xoşbəxtliyə aparən elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 32-33).

İndiyə qədər yaxşılıq edənlər də, pislik edənlər də olub və indən belə də olacaqdır. Hər şey əvvəlcə, genetik koddan asılıdır. Kimdə yaxşılıq etməyin genetik kodu varsa, o, yaxşılığa, kimdə pislik etməyin genetik kodu varsa, o, pislik etməyə meyillənir. Və bütün həyatı boyu genetik kodunun təbiətinə, eyni zamanda tələbinə uyğun şəkildə hərəkət edir, əməli

fəaliyyətdə olur. Açıq deyək ki, «Yaxşılar yamana can versələr də, Yamanlar yaxşını damb homuş» mistaları genetik kodun tobiotından və tələbindən qaynaqlanırdı. Yaxşılıq və pishliklə bağlı mövcud olan məlumlar tərəf müqabiləri kimi özünü homuş göstərir. Hətta yaxşı kimi görünən, soslənən bir məlumun pis kimi görünən və soslənən tərəfləri vardır. Məsələn, yaxşı kimi görünən, soslənən cəmərd, dayanot, həya, qonaot, şadlıq, şükü eyləmək və s.-in namərd, dozumsuz, abırsız, israfə yol vermək, qəm, naşükür olmaq kimi mənfəi tərəfləri, eləcə də pis kimi görünən xosislik, tembəllik, xəborçilik, yalançılıq və s.-in səxavətli, işgüzar, bütövlük, düzgünlük kimi tərəfləri vardır. Yaxşılığa və pishiyə yaxınlıq göstərmək insanın əməlinə görünür. İnsan ömrü boyu yaxşılığa da, pishiyə də özünə dost kimi tapır, bir sözlə, yaxşılığa da, pishiyə də yaxınlıq göstərir. Yaxınlıq göstərməyin poetik vəsfi barədə deyilən bəzi müsləhətləri elə buradaca xatırlamaq yerinə düşər:

*Yaxınlıq işi ki cür olur,
Bu iki şey üçün insan dost tapır.
Bu dəli şeyi ilə dost olandır,
Bu dostluğun içində ovçuluq vardır.
Bu da öz şeyi üçün dost olandır,
Bu, güclü dostluqdur, təməh olmaz.
Əgər dəli dostluq qırmaq istəsən,
Onun yükünü çək, özünü tərşümə, qasını çatma.
Hunda şeyin gözünə, səbətli ol,
Onun şeyini səbəh tərşü verir.
Əgər dostluqdan mənfəət güdünə,
Hələ adınla dostluq kəs.
Dostu şeyində – çərdə sına,
Bu işlə məhkəmə olsa, ondan bərk yapıs.
(Yusif Balasəqulu. Qutadqu bilik – səbəxtliyə aparan elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 312-313)*

Yaxşılıq etmək, xeyirxahlıq, başqalarına diqqət və qayğı insanı homuş ucaltıb, digərlərindən üstün etmişdir. Kamil insan pis xasiyyətləri özündən uzaqlaşdırmalı, yaxşılarını isə özünə aşılmalıdır. Pis və yaxşı xasiyyət barəsində Nizamülmülkün «Siyasətnamə»sində yazılır: «Pis xasiyyətlər bunlardır: kin, həsəd, təköbbür, qəzəb, şöhvət, hərislik, xosislik, inad, yalançılıq, paxıllıq, naşükür olmaq, yüngülbəylik. Yaxşı xasiyyətlər bunlardır: həya, xeyirxahlıq, həlm, alicənablıq, bağışlamaq, təvazü, səxavət, sədaqət, səbr, qədirdanlıq, rəhmədillik, elm, ağıl, ədalət». (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, «Elm», 1987, s. 152).

Ümumiyyətlə, hər şeyin yaxşısı hər zaman ələ düşür. Yaxşı qul da, nökr də elə yaxşı kimi çox dəyərlidir. Layiqli adamlar, yaxşılar birdən-birə yetişmir, burada genetikə ilə yanaşı, mühitin, şəraitin, zamanın rolu da böyükdür.

Cəmiyyət yarandığı gündən indiyə qədər yaxşı, pis nə varsa, hamısını məxfi, gizli saxlamadan ortahğa çıxarır. Eyni zamanda yaxşı da, pis də həm sözlə, həm əməllə öz dəyərini alır. Yaxşı yaxşı kimi, pis də pis kimi.

Nizamülmülk «Siyasətnamə» əsərində yazır: «Layiqli və təcrübəli bir qul ələ gətirmək üçün uzun ömür, münasib şərait lazımdır». Ağıllı adamlar deyiblər: «Layiqli nökr və qul oğuldan yaxşıdır».

*Yaxşı qul və nökrə əldən buraxmaq olmaz,
Şair deyir.*

*Yaxşı bəşir əvləddənsə, yaxşıdır bir mü qul,
Bu can istəy ağasına, olum dölə o oğul
(Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülmülk. Siyasətnamə. Bakı, «Elm», 1987, s. 109)*

Dünyanın eyiblərinə dozmək yenə də insandan kamillik tələb edir. Dünya vəfəsizdir ona görə ki, onun verdiyi səadət məsəbudur, əbədi deyildir. O, verdiyi səadətə tez geri ala bilər. Dünyanın malına əludə olanlar başa düşməlidir ki, onun arxasına düşsən, o, sənədən qaçacaqdır. Yaxşı deyilməlidir:

*Dünyə cəson, dünya kölgə kəndür,
Çoxsan qıçtə, qıçsan əvləncə düşür.
Kim ki, dünyanı qovar, dünya ondan qaçar,
Kim dünyadan qıçsa, dünya onu qovar.
Dünya bəzən oğul qayma çıxır,
Bəzənki gəlmə kimi kəməl əvləyir.
Kəməl vətənə, qıçsa qıçsa oğul,
Yaxından, qolundan yapışa, uyudub təkür.
Xasiyyəti, həvələri də vəfəsizdir,
Ən ilə üç əylən artıq yola gətirir.*

Dünya ilə bağlı olan bu poetik vəsfin genetik kodu hal-hazırda insanların düşüncəsində, fikir və mülahizəsində, həyat və fəaliyyətində yaşamaqdadır. «Dünya malı dünyada qalacaq» atalar sözü mənəvi məzmunu da bu genetikənin bir elementi kimi özünü təsdiqləyir. Dünya malı insanlara qurulan bir tələbdir. Bu tələbi quran tələci insanlara görünür, ancaq cəhəlləri, ağılları əvləyir, öz tələsinə salır. Bununla da türkün ağılları insanları dünyanı dərketməyə çağırmış, dünyanı dadsız bir məhəmət yolu olduğunu başa salmağa çalışmışlar. Dünyanı dərketmə fəlsəfəsində bütün dünyanı dadi üç şeydə qəbul olunmuşdur:

*Bu üç şeyin biri yemək-icmək,
Biri də kəşim ovundan qadındır.
Üçüncüsü isə sağlamlıqdır,
On özəli də elə budur.*

Dünyanı dərketmə fəlsəfəsində türk ağılları həm də zövq içində keçən dünyanı nə qədər dadi qəbul etsələr də, axırda acı ölümün onu dadsız etdiyini də söyləmişlər. Dərketmə fəlsəfəsində zövq içində olan dünya insanın üç düşmənidən biri sayılmışdır.

*Dünya bir düşməndir, bədən bir düşmən,
Bu iki düşmənin təni hər yana yayılmışdır.
Üçüncü düşmən şeytan, dən oğrusudur,
Təni bunlardan qorusan.
Bunlardan ən sort və yava düşmən bədənədir,
Ən çox xətə də ondan çıxar.
Allahın adını çoxsən, şeytan qıçtə gedər.
Dünyadan ol çoxsən ondan xətə olarsən.
Ancaq bədənədən necə ol çəko bilərsən,
Onu ancaq ölüm sənədən ayıra bilər.
O bir arzusuna çatsa, başqa arzuya düşür.
Ona da yetmə, insana tam hakim olur.
Bədəni bax, sanki ov itidir.
Kəməlsə, sahibinin haqqını tanımaz.
(Yusif Balasəqulu. Qutadqu bilik – səbəxtliyə aparan elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 269, 270)*

Dünyanı dərketmə fəlsəfəsi eyni məzmun və mahiyyət dəşisə də, ancaq yanaşma və dərketmə tələfləri xalqlarda, millətlərdə bir-birindən fərqlənir. Dünya xalqlarından hansısa (Avropa ərazisində) məhəmətli, əzablı, çətin və

yuxulu günləri çıxaqla, yerdə qalan günləri əsl həyat hesab edir. Dilimizdəki «dünya beş gündür» ifadəsi məhz bu cür düşüncə tərzinin doğuq tarixi məlum olmayan minillik yaddaşından qidalanıb və dövrümüza gəlib çatmışdır. Türk aqılları bu barədə belə demişdir:

*Həyat zəhm-ü dənə üç gün sürür
Bunlardan o vaxt bir neçə yuxu və qoxu var
Bu üç gündən bir - səbəbdür, bir keçir gündür,
Buzluğu həyat səbəbi çatacaqdır?*

(Yusif Balasəqanlı. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 270)

Dünyanı dərketmə fəlsəfəsi və ona yanaşmalar müxtəlif olduğu kimi, bu barədə bir nəticəyə gəlmək «bu da sonu» ifadəsinin alt qatındakı hikmətin nədən ibarət olduğunu söyləmək yəna də fərqli münasibətləri üzə çıxara bilər. Ancaq bu fərqli münasibətlər içərisində türk aqıllarının gəldiyi nüsxə hikmət xəzinəsinin inciləri kimi məmnunluqla qəbul olunmalıdır. Diqqət yetirək:

*Dünyanı nə qədər yığış-yığırdısan da,
Ondan iki parça hez gözləyəcəksən
Olandan sonra vaxt ilə kəsib
Qara torpaq altında bərabər olurlar.
Həyatda iki günlük rahatlıq üçün
Niyə ömrünü əldə edirsən?*

*Sən dünya malını yığımaq üçün,
Olanso sənə yaxalamaq üçün gəlir.*

(Yusif Balasəqanlı. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 271)

Türkün dili bədii və poetik olmaqla yanaşı, həm də təbiidir. Bu təbiiliyin bir tərəfi dilin öz təbiəti ilə bağlıdır, digər tərəfi isə türklərin təbiətindəki təbiiliklə bağlıdır. Milli-mental dəyərlərdəki təbiiliklə dilin təbiətindəki təbiilik türkün dilini canlı, diri, təsirli, emosional və kəsarətli etmişdir. Xalq danışığı dilinin milli koloritinin zənginliyi səbəbi də məhz bu amillərlə bağlıdır. Təsədüfi deyildir ki, xalqın dili həmişə təsirli və güclü olmuşdur. Xalq heç zaman elə-bələ söz söyləməmiş, atalar demişkən «Xalq deyən söz tez-gec düz olar». Xalqın dili hər hansı bir informasiyanı, məlumatı daha tez dilə-dişə salmış, sözü söyləməklə söz adlı yükəndən azad olmuşdur. Məs.:

*Xalqın dili yavadır, sənə dilə-dişə salar,
İnsan çox qışqıncıdır, ötni yeyər
Baxıb gördüm bir az yüküm azaldı,
Öz-özümə dedim: sözü söylə, yükü tök.*

(Yusif Balasəqanlı. Qutadqu bilik - xoşbəxtliyə aparan elm. Bakı, "Azərbaycan", 1994, s. 30-31)

Xalqın dili tərəzidir. O, hər şeyi çəkir, ölçür, sonra məlumatı informasiyaya çevirir. Və nəhayət, kütlənin məlumatlanmasına xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələrinin imkanları ilə yayılan hər hansı məlumat yaddaşlardan daha tez silinə bilər, nəinki xalqın özünün yaydığı informasiya. Xalqın yaydığı informasiya xalqın yaddaşından, hafizəsindən silinmir. Xalq danışığı dilinin saya xarakterli olması bu işdə hərəkətverici bir qüvvəyə çevrilir. Xalq danışığı dili rəsmiyyətdən uzaq olmaqla mövzu rəngarəngliyi baxımından həyatın özündən qidalanır. Həyat o qədər maraqlı və zəngindir ki, onun xalq dilinə verdiyi məlumat və informasiyalar da bir o qədər zəngindir. Belə zənginlik içində xalq təcrübədən çıxmış atalar sözləri, məsəlləri, lətifələri və digərlərini yaradır. Zəngin atalar sözləri, məsəllər,

lətifələr xalq dili vasitəsilə bütün xalqın malına çevrilir. Məhz türk dili bu baxımdan xalqa xidmət gücünə malik olmuş, məlumatı, informasiyanı qayranılmasında güclü təsir dairəsinə malik olmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hansı dildə zəngin folklor nümunələri, atalar sözləri, məsəllər, lətifələr, loqəblər və s. varsa, həmin dil zəngin dildir. Türk dili belə zəngin dillərdən biridir.

Türk lətifə yaratmaqda nə qədər mahirdirsə, onun istifadə məqamını, şərətini düzgün müəyyən etməkdə də bir o qədər peşəkardır. Hatta onun həddini və sərhəddini də yaxşı biləndir. Məs.:

*Lətifə az görür
(Oğuznamə. Bakı, "Yazır", 1987, s. 174)*

*Yaxşı,
Ləfz qatılmaq yener
(Oğuznamə. Bakı, "Yazır", 1987, s. 174)*

Türk xalq danışığı dilinin daha yüyrek olduğunu həm də loqəblər təsdiq edir. Loqəblər insana xalqın özü tərəfindən verilmiş və bu, adi bir iş kimi qəbul olunmuşdur. Oğuz türkləri yaxşı söyləmişdir:

*Ər loqəblə atılır
(Oğuznamə. Bakı, "Yazır", 1987, s. 65)*

Türklərdə loqəblərin olması bu xalqın təbiəti ilə bağlı olan məsələlərdən biridir. Türkün təbiətindəki təbülük istər-istəməz bir-birinə münasibətdə olan insanların loqəblərinin yaranmasına da sətəyət etmişdir. Burada da loqəbləri münasibətlər sistemində demokratikliyin daşıyıcısı kimi qəbul etmək lazımdır. Bunu qəbul edən türk insanı adından sonra ona verilmiş loqəbi çox təbii qəbul etmişdir. Xidmətinə, istedadına, xarici görkəminə, bədəndə olan xüsusi əlamətinə və digər keyfiyyətlərə görə verilmiş loqəblər türk insanını qiçiqəndirməmiş, əksinə, xalq arasında loqəblər vasitəsilə daha da məşhurlaşdırmışdır. Bunun sirri yəna də türkün hikmət xəzinəsinə özündə yaşadan dildədir, dilin yaratdığı möcüzəyədir, dilin imkanında və daxili gücündədir. Bununla yanaşı, türk adınının xarici və daxili aləmi dərk etmək keyfiyyətindədir. Bu keyfiyyət həm də xüsusiyyətdir və həmin xüsusiyyətlər bunlardır: təfəkkür, hafizə, toxuyul, təsəvvür, danışığı, eşitmə, görmə, qoxu bilmə, toxunma və dad bilmə. Bu xüsusiyyətlər yaradılmış bütün məxluqların içərisində insanlarda daha üstündür. İnsanlar, millətlər, xalqlar bir-birindən fərqləndiyi kimi, bu xüsusiyyətlər də insanları fərqləndirmişdir. İnsanları bir-birlərindən dirlər və dillərlə yanaşı, bu xüsusiyyətlər də ayırmışdır. Türk insanının özünəməxsusluğunda bu xüsusiyyətlər üstün mövqedə olmuşdur. Xüsusilə, xüsusiyyətlər sırasında danışığı (dil) türk insanını başqasından fərqləndirmişdir. Türk insanının xoşbəxtliyi həm də ondadır ki, onun danışığı (dili) o qədər təbiidir ki, şirin kəlmələrindən incimək mümkün olmadığı kimi, verdiyi loqəbdən, qoşduğu ayamadan da incimək heç türk olan kəsin ağına belə gəlməmişdir.

Loqəblər barəsində XI əsrin məşhur tarixi-ədəbi abidəsi olan «Siyasətnamə»də yazılır: «Şahlar loqəb verməkdə həmişə ehtiyatlı olmuşlar, çünki yaxşı məmləkət dolandırmaq qaydalarından biri də loqəblərin

verilməsi, hər kəsin öz mövqeyini, öz yerini bilməsidir. Bazar adamı¹ ilə dehqanın² ləqəbi eyni olsa, fərqləri aradan qalxar, məşhur adamlarla qeyri-məlum adam eyni olar. Alimlə cahilin ləqəbi eyni olsa, onları tanımaq olmaz, ölkədə belə işlərə yol vermək yaxşı deyildir.

Eləcə də əmirlərin və türklərin ləqəbi Hüsəməddin³, Seyf əd-dövlət⁴, Əmin əd-dövlət⁵ və buna bənzər ləqəblər olmuşdur. Xacələrin⁶, əmidlərin⁷, dövlət məmurlarının ləqəbləri: Əmid əd-dövlət⁸, Zəhərəlmülk⁹, Qəvəmülülk¹⁰ və buna oxşar ləqəblər olmuşdur.

İndi belə fərqlər aradan çıxmışdır. Türklər xacələrin ləqəblərini götürür, xacələr də türklərin və bunu eyib hesab etmirlər, halbuki ləqəblər həmişə əziz tutulmuşdur». (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülülk. Siyasətnamə. Bakı, «Elm», 1987, s. 127). Göründüyü kimi, Nizamülülk əmirlərlə türklərin ləqəbinin digərlərinin fərqli olduğunu qeyd etməklə yanaşı, bu fərqlərin aradan çıxdığını da qeyd etmişdir. Onun fikrinə, türklər dövlət xadimlərinin, vəzirlərin, vəkillərin, saray adamlarının ləqəblərini, onlar isə türklərin ləqəblərini götürmüşlər və bu, eyib hesab olunmamışdır. Əlbəttə, Nizamülülk bununla da türklərdə ləqəblərə üstünlük verdiyini, hətta saray adamlarının ləqəbləri ilə türklərin ləqəbləri arasında fərq olmadığını söyləmişdir. Baxmayaraq ki, türklərin ləqəbi dövlət adamlarının ləqəbindən fərqlənmiş və daha zəngin olmuşdur. Dövlət adamlarının, saray adamlarının ləqəblərinin türklərin ləqəblərindən fərqlənməməsi türklərin dövlət sistemində daha çox təmsil olunması ilə bağlı bir işdir. Həm də dövlət adamları ilə yanaşı, türklərin də nüfuzlarının eyni səviyyədə olmasına işarədir.

Eyni adı daşıyanlar həm dövlət adamları içərisində, həm də adi adamlar içərisində olmuşdur. Onları bir-birindən ləqəblər vasitəsilə fərqləndirməyin özü də yaxşı bir hal kimi dəyərləndirilmişdir. Bu bərdə Nizamülülk yazır: «Ləqəb ona görədir ki, adamı o ləqəbə görə tanıyırlar. Məsələn, yüz adam oturmuş bir məclisdə on nəfərin adı Məhəmməd olsa biri çağırırsa: «ya Məhəmməd!» Onu da qışqırar: «ləbbeyk»¹¹, elə başa düşər ki, onu çağırırlar.

Lakin birinə «müxtəs»¹², birinə «müvəffəq», birinə «kamil», birinə «sədid»¹³, birinə «rəşid» ləqəbi verib bunlarla çağırırsalar, dərhal bilinər kimi çağırırlar. (Əbu Əli Həsən İbn Əli Xacə Nizamülülk. Siyasətnamə. Bakı, «Elm», 1987, s. 132).

¹ Bazar adamı - qara camaat, adi adamlar

² Dehqan - mülkədar, kəndli, torpağı olan. İndi isə kəndçi mənasında

³ Hüsəməddin - ləqəbdür, dönm sənəci deməkdir

⁴ Seyf əd-dövlət - ləqəbdür, dönm qılıncı deməkdir

⁵ Əmin əd-dövlət - ləqəbdür, dövlətin imanı deməkdir

⁶ Xacə - dövlət xadimi, vəzir, vəkil, saray adamı

⁷ Əmid - dövlət məmuru

⁸ Əmid əd-dövlət - dövlətin dayağı

⁹ Zəhərəlmülk - dövlətin köməkçisi, dövlətin olutanı

¹⁰ Qəvəmülülk - qələb, dövlətin dayağı, dövlətin köməyi

¹¹ Ləbbeyk - bəli

¹² Müxtəs - ləqəb, xüsusi, seçilmiş, məxsus

¹³ Sədid - diqqət, diqqət, diqqətli, diqqətli, diqqətli

DİLİMİZİN SAFLIĞINI QORUYAQQ VƏ ONU HƏR BİR KƏSDƏN TƏLƏB EDƏK

Rəşid MƏHƏRRƏMOV,
Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Qazax filialının dosenti,
Gövhər MƏMMƏDTAĞIYEVA,
baş müəllim

«Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2012-ci il 23 may tarixli sərəncamı qarsımızda olduqca mühüm vəzifələr qoyur. Sənəddə deyilir ki, «Azərbaycan dili xalqımızın mənəvi sərvəti, dünya azərbaycanlılarının həmtəvliyinin sarsılmaz təməli, dövlətimizin müstəqilliyinin başlıca rəmzlərindən biridir. Bu dildə dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə daxil olan misilsiz əsərlər yaradılmışdır. Hər bir azərbaycanlı tarixin ayrı-ayrı dövrlərində dilimizin dövlət dili kimi fəaliyyət göstərməsindən böyük qürur hissi keçirir. Bu gün onun qorunması və qayğı ilə əhatə olunması müstəqil Azərbaycanın hər bir vətəndaşının müqəddəs borcudur».

Bəs, görəsən biz bu müqəddəs borcu necə ödəməliyik? Unutmaq lazım deyil ki, ana dilinə sevgi ilk növbədə ana laylası ilə ailədən başlayır. Ailə mühiti dil açan hər bir körpə üçün ilk məktəbdir. Onun gələcəkdə Vətəninə layiqli vətəndaş, xalqına sədaqətli övlad kimi formalaşması valideynlərin doğma dildə təmiz danışmalarından, bu dilə məhəbbətlərindən çox asılıdır. Ailədə atanın, yaxud da ananın azəri türkcəsində aydın, sadə və şirin danışq tərzini böyüməkdə olan nəslin nitq qabiliyyətinin inkişafına, onun getdikcə təkmilləşməsinə zəmin yaradır. Dil açarkən ilk sözü «ana» olan uşaq zaman keçdikcə bu dildə ilk laylanı, ilk bayatını, ilk nəğməni dinləyir, hətta ilk nağıl qəhrəmanı ilə tanış olur. Onu özünə ideal seçir, onun kimi Vətəni, doğma torpağı sevməyə, insanlara sevinc, xoşbəxtlik bəxş etməyə tələsir.

Prezidentin sərəncamında qeyd olunduğu kimi, «ana dilimiz ifadə imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlisliyi və qrammatik strukturunun sabitliyi ilə səciyyəlidir». Bu cür ifadə imkanları daha çox uşaq bağçalarında məktəbəqədər yaş qruplarında formalaşır. Bu zaman tərbiyəçilərin üzərinə çox böyük və şəərəfli vəzifə düşür. Onlar Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və orfoepiya qaydalarını dərinlən bilməlidirlər. Müxtəlif ailələrdə böyüyüb tərbiyə almış uşaqlarda dil mədəniyyətinin inkişafı, ayrı-ayrı səs quruluşlarının səlis tələffüzü onların əməyindən asılıdır. Tərbiyəçi pedaqoqlar istər balacalara fərdi tapşırıqlarında, istərsə də oyun-əyləncə saatlarında onların öz fikir və düşüncələrini sərbəst və səlisl şəkildə ifadə imkanlarına şərait yaratmalı, bu yöndə bacarıq və vərdişlərinə kömək etməlidirlər.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqlara dil və ifadə mədəniyyətinin aşılınması onların gələcəkdə orta və ali məktəblərdə təhsil almalarında, əmək fəaliyyətində öz natiçələrini aydın göstərəcəkdir. Məsələn,

orta məktəb müəllimi sıfıfda mövzunu uşaqlara izah edərkən fikri aydın, sadə və məntiq şəkildə çatdırma bilmirsə, şagirdlərin həmin fənnə marağı, təbii ki, sönəcəkdir. Hansı fənni tədris etməyindən asılı olmayaraq orta məktəb müəllimi doğma dilə aydın danışmağı bacarmalı, dilimizin gözəlliyini və incəliyini öz nitqi ilə nümayiş etdirməlidir.

Bu baxımdan altı məktəblərin də üzərinə böyük yük düşür. İstər texniki, istərsə də humanitar fakültələrin auditoriyalarında mühazirə oxuyan müəllimlərin doğma dilə sevgisi onların tələbələrə ilk təmaslarından özünü büruzə verir. Məşhur filosof-alim Mövlana Cəlaləddin Ruminin dili ilə desək, "dil ruh qapısının pərdəsidir. Külək pərdəni qaldıranda evin içərisi biza görünür. Könlü və sözü bir olmayan insanın yüz dili olsa belə o, yəni diləz sayılır".

Bakı Dövlət Universitetində iqtisadiyyatdan mühazirə oxuyan bir müəllim var - Adil Qasimov. Dostları, tələbələri onu hörmətlə "iqtisadiyyatın səiri" adlandırırlar. Adil müəllim hər dəfə mühazirə oxuyarkən, tələbələr sanki şirin bir nağıl dinləyirmiş kimi, vaxtın necə keçdiyini hiss etmirlər. Müəllimin nitqindəki rəvanlıq, emosional ruh, çətin iqtisadi terminlərin xalqın aydın, sadə danışq üslubunda izahı o qədər səmimi və inandırıcı olur ki, insana elə gəlir oxucularına yaradıcı hesabət verən söz-sənət adamının qarşısındadır.

Ədəbiyyatşünas alim, xalq yazıçısı Mir Cəlalin, klassik ədəbiyyatımızın gözəl bilicisi Əli Fəhminin, yorulmaz tədqiqatçı Abbas Zamanovun da auditoriyada mühazirələri bu cür əhatəli məzmunu, sakit və anlaşılq üsluba, dinləyiciyə zövq verən ifadə tərzinə malik idi. Buna görə də tələbələri bu sevimli müəllimlərinə bu gün də hörmətlə yad edir, onların xatirələrini əziz tuturlar. Fəaliyyətlərində onlardan əziz etdikləri bilik və bacarıqları nümayiş etdirir, ictimai həyatda insanlarla ünsiyyətdə sevimli müəllimlərinə bəzəməyə çalışırlar.

Bu günlərin söhbətidir. Özəl radio kanallarından biri teatr aktyorlarından biri ilə açıq söhbət aparırdı. Teatr-tamaşaçı mövzusunda gedən söhbətdə nə aparıcı, nə də onun müsahibi Azərbaycan dilində rəvan danışa bilir, sözlərin "qol-qabırğasını" sındıraraq dinləyiciləri yorurdular. Aktyor yarırus-yarızərbaycan ləhcəsində danışır, aparıcının nitqində isə Türkiyə şivəsi əsas yer tuturdu. Doğma ana dilində təbii təbiiyə görməyən, özgə dili ilə dil açan, yad məktəblərdə təhsil alan insanlardan bundan artıq nə gözləmək olar ki?! Yeri gəlmişkən, bununla bağlı bir məsələni xatırlatmaq istərdik. XIX əsrin ortalarından başlayaraq Rusiyanın varlı təbəqələri övladlarını ya fransız, yaxud da alman məktəblərində oxudur, doğma ana dilini "mujik dili" adlandırırdılar. Məşhur pədaqoq-tənqidçi Uşinski belələrini nəzərdə tutaraq "Ana dili" məqaləsində qeyd edirdi ki, istər Fransadan, istərsə də Almaniya gətirilən dayələrin təbiəsilə yad dildə dil açan, xarici dillərdə təhsil alan rus balalarının Rusiyaya cani-dildən xidmət edəcəklərinə inanmıram.

Böyük Mirzə Cəlalin "Anamın kitabı" əsərində də məhz bu cür intelligentlərin bədii obrazları sənətkarlıqla yaradılmışdır. Görkəmli

dramaturq Cəfər Cabbarlı da özünün "Sevil" pyesində belə üzdənirəq ziyalıları lağa qoyaraq onlara istehza ilə gülmüşdür.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə ürək ağrısı ilə yazırdı: "Özgə məktəblərində övladlarımıza özgə ruhun, özgə psixologiyanın aşılması bizim milli varlığını əlimizdən aldı, bizi mənən yoxsullaşdırdı. 170 illik rus və sovet əsarəti dövrün milli məktəblərdə də uşaqlarımıza "SSRI tarixi" adı altında Rusiya tarixini, beynəlmiləllilik şuarı altında isə ruslaşdırma siyasətini yeritdilər".

Bu cür xoşagəlməz halları nəzərə alaraq yuxarıda adını çəkdiyimiz Prezident sərəncamında haqlı olaraq deyilir: "Dilin böyük ictimai-siyasi hadisə və mənəvi həyatımızın mühüm amili olduğunu çox zaman nəzərdən qaçıran bəzi mətbuat orqanlarında, radio və televiziya kanallarında ədəbi dil normalarının pozulması adi hal almışdır".

Dilimizin tarixən formalaşmış qaydalarına xələl gətirən halları vaxtında üzə çıxarıb aradan qaldırmaq təkcə bu sahədə çalışan mütəxəssislərin deyil, hamımızın vətəndaşlıq borcu olmalıdır.

Qloballaşma şəraitində dilimizin inkişafı və tətbiqi məsələləri reklam və afişalarda da gözlənilməlidir. Bəzən küçə və meydanlardakı reklam lövhələrində Azərbaycan dilinin leksik və qrammatik qaydaları kobudcasına pozulur. Milli taffakkürdən, xalqımızın mədəni-əxlaqi dəyərlərindən uzaq bərbəzəkli reklam yazılarına respublika paytaxtının mərkəzi küçə və prospektlərində addımbaşı rast gəlmək mümkündür. "Orkide Kom", "Darkwin", "Salestin", "Miss Amor", "Solnişko", "Pashion", "Jenifer" və s. əcnəbi dillərdə əcaib adlar verilmiş gecə barları, kafe və restoranların sahiblərinin əksəriyyəti bu yazıların hansı mənə kəsb etməsindən xəbərsizdir. Onlar düşünmürlər ki, respublikamızın iqtisadi yüksəlişi, Bakımızın gündəngünə gözəlləşməsi, abadlıq və yenidənqurma işlərinin yeni vüsət alması müxtəlif ölkələrdən Azərbaycana gələn turistlərin və qonaqların sayının artmasına səbəb olur. Küçə və meydanlarda milli reklam adlarına rast gəlməyən qonaqların xalqımız və ölkəmiz haqqında ilk təəssüratları necə olacaq? Bu sual əlaqədar idarə və təşkilatları düşündürməlidir.

Ölkə başçısının "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" sərəncamı vaxtında imzalanmış sənəd olmaqla yanaşı, dövlətçiliyimizin başlıca rəmzlərindən olan ana dilimizin istifadəsinə və tətbiqinə qayğının artırılması və dilçilik elminin sahəsində vəziyyətin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılmasına yönəldilmişdir. İnanırıq ki, bu mühüm sərəncamdan irəli gələn vəzifələrə uyğun olaraq dilçilik elmi Azərbaycan dili ilə yanaşı, digər türk dilləri ilə əlaqəli məsələləri də araşdırmağa, həmçinin, qədim dünya dilləri və mədəniyyətlərinin tədqiqinə yönələn diqqətəlayiq layihələrin həyata keçirilməsinə nail olacaqdır.

SOYKÖKÜ İLƏ FƏXR EDƏN ŞAİR

Orxan ZAKİROĞLU (BAHARLI)

Qarabağın dilbər güşəsi Şuşada XIX əsrin ortalarından etibarən bir neçə ədəbi məclis fəaliyyət göstərirdi. Poeziya həvəskarlarını ətrafına toplayan bu ədəbi məclislərdə şairlər öz istedadlarını aydın şəkildə nümayiş etdirirdilər. Qarabağın tanınmış musiqiçiləri də bu ədəbi məclisin fəal iştirakçılarından idi. Xurşadbanu Nətovanın rəhbərliyi ilə onun sarayında fəaliyyət göstərən "Məclisi - üns" belə ədəbi məclislərdən bir idi. Oruzdan artıq ürvü olan bu ədəbi məclisin fəallarından biri də Məhəmmədəli bəy Məşədi Əsədulla bəy oğlu Vəlizadədir. Məhəmmədəli bəy Vəlizadə Baharlı tayfasının nümayəndəsidir.

Məhəmmədəli bəy Vəlizadə XV əsrdə Qaraqoyunlu dövlətinin hökmdarı Cahənşahın yaxın qohumu, Həmədan, Vorucerd, Nəhəvənd hakimi Əlişəkər bəy Baharlının nəslindəndir. Əlişəkər bəy Baharlının nəslindən olan Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin ulu babaları Bayram xan Abdulla xan oğlu Baharlı, onun oğlu Mirzə Vəli bəy Baharlı (1725-1795) Qarabağ xanlığının ictimai-siyasi, mədəni həyatında yaxından iştirak etmişlər.

Adını soyad kimi daşıdığı Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin ulu babası Mirzə Vəli bəy Baharlı xüsusi mədrəsə təhsili almışdır. O, ərəb, fars dillərini mükəmməl bilməmişdir. Mirzə Vəli bəy Baharlı, eyni zamanda, incə ruhlu şair olmuşdur. Rəvayətə görə, Molla Pənah Vaqif saraya Mirzə Vəli bəy Baharlının təklifi ilə dəvət edilmişdir.

Mirzə Vəli bəy Baharlı Qarabağ xanı Pənahəli xanın, sonralar onun oğlu İbrahim xanın dövründə xanlığın ictimai-siyasi həyatında, daxili və xarici siyasətində əhəmiyyətli rol oynamış insanlardan idi. İbrahimxəlil xanın vəzirini kimi o, bir sıra diplomatik danışıqlarda Qarabağ xanlığını layiqincə təmsil etmişdir.

Mirzə Vəli bəy Baharlı İbrahimxəlil xanın inandığı, arxalandığı təcürbəli dövlət adamlarından sayılırdı. Xanlığın bütün məsələlərinin həllində onun verdiyi ağıllı məsləhətlər də əsas rol oynayırdı.

Qarabağa aid salnamə müəlliflərinin yazdıqlarına görə Qarabağ xanlığında İbrahimxəlil xana yaxın dörd şəxs olmuşdur. Mirzə Vəli bəy Baharlı, Əbdüssəməd bəy, Molla Pənah Vaqif, qardaşı oğlu Batmanqılinc Məhəmməd bəy, İbrahimxəlil xan xanlığın bütün məsələlərinin həll edilməsində onlarla məsləhətləşmişlər.

Mirzə Vəli bəy Baharlı siyasi çəkişmələrin qurbanı kimi Ağa Məhəmməd şah Qacar tərəfindən Tehranda qətlə yetirildikdən sonra onun nəvələri babalarının adını yaşatmaq üçün Vəlibəyov, Vəliyev, Vəlizadə, Vəlili soyadlarını daşımışlar.

Mirzə Vəli bəy Baharlının Mirzə Həşim bəy, İbrahim bəy, İmanverdi bəy, Hacı Həsənəli bəy adlı 4 oğlu olmuşdur. "Əhvalatı-Qarabağ" əsərindən məlum olur ki, Mirzə Vəli bəy Baharlının ölümündən sonra Mirzə Həşim bəy, İbrahim bəy İbrahimxəlil xanın sarayında xidmət etmişlər. Mirzə Həşim bəyə qeyri-adi istedadına görə "Zərrinqələm" adını vermişlər.

Həsənəli bəy (1788 - ?) Mirzə Vəli bəy Baharlının dördüncü oğludur. Onun mükəmməl mədrəsə təhsili var idi. Məşhədi və Məkkəni ziyarət etmişdir. Həsənəli bəy Şərəbanı xanım ilə ailə həyatı qurmuş, Əsədulla bəy, Qasım bəy, Məhəmmədhasən bəy adlı 3 oğlu var idi.

Məhəmmədəli bəy Hacı Həsənəli bəyin nəvəsi, Məşədi Əsədulla bəyin oğludur. Məşədi Əsədulla bəy mədrəsə təhsili almış, Şuşada tacir kimi tanınmışdır. Məhəmmədəli bəyin anasının adı Əzəd xanım idi.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tarixi köklərə malik Baharlı tayfasının layiqli xələflərindən sayılan Məhəmmədəli bəy ailənin böyük ovladı idi. O, "Məxfi" təxəllüsü ilə Azərbaycan və fars dillərində klassik üslubda şeirlər yazmış, onun şeir və məqalələri "Əkinçi" qəzetində dərc olunmuşdur. O, ilk təhsilini Şuşada almış, ərəb, fars, rus dillərini mükəmməl bilməmişdir. Şuşa, İrəvan və Şamaxının dövlət idarələrində xidmət etmişdir.

Akademik Feyzulla Qasımlı Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin 1860-1865-ci illərdə Fəhmədizadə qəza hakiminin müavini vəzifəsində çalışdığını yazmışdır.

Məhəmmədəli bəy Vəlizadə haqqında ilk məlumatı isə onun müasirləri Mir Möhsün Nəvvab, Məhəmmədəğa Müctəhidzadə, Fırudin bəy Köçərli vermişlər.

Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi - Nəvvab" (çapa hazırlayanı və ön sözün müəllifi: filologiya elmləri namizədi Əkrəm Bağirov; Türkcə mətnlərin transliterasiyası: filologiya elmləri namizədi Nəsrəddin Qarayev; farsca mətn və şeirlərin filoloji tərcüməsi: filologiya elmləri namizədləri Əkrəm Bağirov, Nizami Məhərrəmov, Kamil Allahyarov, Fərrux Fərmanov) (Bakı, 1998), Müctəhidzadə Məhəmmədəğanın "Riyazül-əşiqin" (əsəri əski əlifbadan transliterasiya edən, çapa hazırlayan və ön sözün müəllifi: filologiya elmləri namizədi Əkrəm Bağirov (Bakı, 1995), Fırudin bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı", II cild (transliterasiya və tərtib edən, izahlar və qeydlərin müəllifi: Ruqiyə Qanbar qızı) (Bakı, 1981) adlı əsərlərində Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin yaradıcılığı yüksək qiymətləndirilmiş, ondan bəzi nümunələr verilmişdir.

Müctəhidzadə Məhəmmədəğanın "Riyazül-əşiqin"ə 14, Mir Möhsün Nəvvabın "Təzkireyi Nəvvab"ə 10, Fırudin bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı"na 3 qəzəli daxil edilmişdir.

Sovetlər dövründə Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin yaradıcılığında bəzi nümunələr "Səvdiyim şeirlər", I cild (tərtib edən: filologiya elmləri doktoru Cahangir Qəhrəmanov) (Bakı, 1978), "Hər budaqdan bir yarpaq" (toplayanı və tərtib edən: Əzizə Cəfərzadə) (Bakı, 1983), "Poetik məclislər" (toplayanı və tərtib edən: Nəsrəddin Qarayev) (Bakı, 1987), "Azərbaycan qəzəlləri" (tərtibçi və ön sözün müəllifi: filologiya elmləri namizədi Məmməd Nuruoğlu) (Bakı, 1991) adlı kitablara daxil edilmişdir. "Səvdiyim şeirlər"ə 2, "Hər budaqdan bir yarpaq"ə 8, "Poetik məclislər"ə 6, "Azərbaycan qəzəlləri"ə 2 qəzəli salınmışdır. Onun qəzəlləri kitab halında 2001-ci ildə Şuşa nəşriyyatında çap edilmişdir. (Məhəmmədəli bəy Məxfi. Qəzəllər. Ön söz, tərtib və transliterasiya filologiya elmləri namizədi, dosent Rəqub Kərimov). Bu kitabda müəllifin iki yüz iyirmi iki qəzəli verilmişdir.

Akademik Feyzulla Qasımlı, filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Məmmədov, filologiya elmləri namizədi Nəsrəddin Qarayev, filologiya elmləri namizədi, dosent Rəqub Kərimov, pedaqoji elmləri namizədi, dosent Sabir Rüstəməli öz tədqiqatlarında Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin yaradıcılığı haqqında özünəməxsus fikirlər söyləmişlər.

Mir Möhsün Nəvvab Məhəmmədəli bəy Vəlizadəni zamanəsinin bilicilərindən sayıb, "Məxfi" təxəllüsü ilə şeir yazması, Divan müəllifi olması, rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələr etməsi barədə məlumat vermişdir.

Fırudin bəy Köçərli Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin təhsilini Şuşada aldığını, türk və fars dillərində nəzm və nəsrə yazılmış çoxlu əsərin müəllifi olduğunu

yazmışdır. Firudin bəy Köçərli Məhəmmədəli bəy Vəlizadəni "Məclisi-fəramuşan"ın üzvü hesab etsə də, Nəsrəddin Qarayev bir sıra faktları əsas götürərək onun "Məclisi - fəramuşan"ın deyil, "Məclisi - üns"ün üzvü olması qənaətinə gəlmişdir. Kamran Məmmədovun fikrinə, Məhəmmədəli bəy Vəlizadə sevdiyi qızın adını gizli saxladığı üçün Məxfi taxəllüsünü götürmüşdür. Onun aşiqana qəzəlləri məhz həmin qıza yazılmışdır.

Mirzə Xostov Axundov 1944-cü ildə Mir Möhsün Nəvvabın xatirəsinə yazdığı "Şuşanın çayı" adlı şeirində Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin adını ehtiramla yad etmişdir.

Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin yaradıcılığında "Əhvalati-Qarabağ" əsəri xüsusi yer tutur. O, bu əsəri Şuşada dövlət qulluğunda olarkən qələmə almışdır. Əsərdə müəllif yalnız Baharlı nəslinə mənsub olduğunu bildirməklə kifayətlənərək, özü haqqında əlavə heç bir məlumat verməmişdir. Mərhum ədəbiyyatşünas alim Suldüz Rüstəmov müəllifi şərti olaraq Baharlı adlandırmışdır. Babam Cabbar bəy Vəlibəyovun şagirdi olmuş Suldüz Rüstəmov 60-cı illərdə yazdığı, bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayan "Qarabağ tarixinə dair daha bir əsər" adlı məqaləsində ilk dəfə "Əhvalati-Qarabağ" haqqında məlumat verməklə əsəri geniş şəkildə təhlil etmişdir. 1888-ci ildə qələmə alınmış "Əhvalati-Qarabağ" əsəri Qarabağın memarlıq abidələrini, tarixi şəxsiyyətlərini, adət-ənənələrini, etnoqrafik xüsusiyyətlərini öyrənmək baxımından böyük dəyərə malikdir. Əsərin 12 fəsilədən ibarət olacağına qeyd edən müəllif hər fəslin mövzusunı göstərsə də, yalnız 3 fəsilini yazmışdır. Əsərdə İbrahimxəlil xanın övladlarından bəhs etmiş, onlarla bağlı maraqlı əhvalatları qələmə almışdır. İbrahimxəlil xanın nəvəsi Xurşidbanu Natəvanın müasiri olan müəllif xan qızının çəkirdiyi su kəmərinə camaata göstərilən yüksək qayğı kimi qiymətləndirmişdir. Əsər müəllifi İbrahimxəlil xanın xəzinəsinin "Xəzinə qayası" adlanan yerdə mövcud olduğunu qeyd etmiş, xanın qəfil faciəli ölümündən sonra xəzinənin yerinin itib-batdığını yazmışdır.

Qarabağın adlı-sanlı pəhləvanlarından, qaçaqlarından söhbət açan müəllif onların hər biri haqqında maraqlı əhvalatları, hadisələri göstərmişdir. Pəhləvan Nəbat, Pəhləvan Seyid Həsən, Pəhləvan Məhəmməd, Qaçaq Zaman, Qaçaq İsmayıl bəy, Qanlı Behbud, Qaçaq Ağa kimi Qarabağın tarixi şəxsiyyətlərinin adlarını ehtiramla çəkmişdir. Müəllif Qarabağın memarlıq abidələrini sadalamaqla onların tarixi haqqında da məlumatlar vermişdir.

Professor Nazim Axundov "Əhvalati-Qarabağ" əsərini «Qarabağnamələr» (Bakı, 1991) toplusunun ikinci kitabında "Baharlı" imzası ilə çap etmişdir. Suldüz Rüstəmov kimi onun da əsər müəllifinin şəxsiyyəti haqqında məlumatı olmamışdı. Əsərdən başa düşülür ki, müəllif Mirzə Vəli Baharlının nəticəsidir. Burada özü haqqında heç bir məlumat verməyən müəllif ulu babası Mirzə Vəli Baharlı, atasının əmiləri Mirzə Həşim Zərrinqələm, İbrahim bəy, çar ordusunda xidmət etmiş öz əmisi Mirzə Məhəmməd Həsən bəy Vəliyev haqqında yazmaqla bugünkü nəsilə onlar barədə müəyyən təsəvvür yaradır. Mirzə Vəli bəy nəslinin nümayəndəsi kimi, məqalə müəllifi, Azərbaycanın dövlət, elm, mədəniyyət tarixində rol oynamış Baharlı tayfasının övladlarının həyatı ilə yaxından tanış olarkən, belə bir ehtimal edir ki, əsərin müəllifi Məhəmmədəli bəy Vəlizadədir. Çünki "Əhvalati-Qarabağ" əsərində bir neçə faktın özü buna əsas verir.

XIX əsrin ortalarından etibarən Qarabağın tarixi ilə bağlı elmi əsərlər yaranırdı. Burada, əsasən, müəlliflərin eşitdikləri rəvayətlər, müşahidə etdikləri və iştirakçısı olduğu tarixi hadisələr işıqlandırılırdı. Mirzə Adigözəl bəy (1848)

«Qarabağnamə», Mirzə Camal Cavanşir Qarabağının (1773-1853) "Qarabağ tarixi", Baharlının "Əhvalati-Qarabağ" və başqa əsərlər həmin ərazinin keçmişini, yazıldığı dövrün hadisələrini özündə əks etdirən qiymətli mənbələrdir. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər müəlliflərinin əksəriyyəti orduda, dövlət qulluğunda xidmət etmiş, müxtəlif dövlət məmurlarının sifarişi ilə həmin əsərləri qələmə almışlar. Məsələn, podpolkovnik M.P.Kolyubakinin təklifilə Mirzə Adigözəl bəy "Qarabağnamə", Qafqaz canişini Voronsovun tapşırığı ilə Mirzə Camal Cavanşir Qarabağının "Qarabağ tarixi", Qriqoriy Orbelianinin istəyi və knyaz D.D.Georqadzenin yardımı ilə Mirzə Yusif Qarabağının "Tarixi-səfi", baron Mahan Dadiyansın təşəbbüsü ilə Baharlının "Əhvalati-Qarabağ" əsərləri yazmışdır.

"Əhvalati-Qarabağ" əsərini oxuyarkən müəllifin hər birinin 300, 400, 500, 600 il tarixə malik 80 izahatdan (təliqədən) istifadə etməsindən onun ərəb və fars dillərini mükəmməl bilməsi aydın olur. Əsərdə babası Mirzə Vəli giriftar olub deməsi «Bir də bu cür zülmələr bizim fəmiləmiz binəvə Mirzə Vəli giriftar olub» deməsi onun özünün Vəlibəyov, Vəliyev, Vəlizadə soyadlarını daşmasından xəbər verir. Müəllifin «kamil» və «cahil» mirzələri müqayisə etməsi, 40-50 il əvvəl təhsil almış yaşlı mirzələrə üstünlük verməsi, onun özünün də həmin nəslə mənsub olub, elmləri dəridən bilməsindən irəli gəlir.

2001-ci ildə "Elm" qəzetində dərc edilmiş "Əhvalati-Qarabağ" əsərinin müəllifi kimdir? adlı məqalədə bu sətirlərin müəllifi həmin faktları əsas götürərək əsərin müəllifinin məhz Məhəmmədəli bəy Məşədi Əsədulla bəy oğlu Vəlizadə olması haqqında qənaətə gəldiyini yazmışdır. Bundan başqa, bu məqalənin müəllifi "Əhvalati-Qarabağ" kimindir, yaxud, hansı Baharlımıdır? adlı məqaləsini "Qarabağa aparan yol" qəzetində 2006-cı ildə dərc etmişdir.

Mir Möhsün Nəvvab "Təzkireyi - Nəvvab" əsərində Məhəmmədəli bəyinin təxminən yetmiş il yaşadığını yazmışdır. Nəsrəddin Qarayev "Poetik məclislər", "XIX əsr Azərbaycan ədəbi məclisləri" əsərlərində Mir Möhsün Nəvvabın bu mülhəzəsini, onun vəfatetmə tarixini əsas götürərək Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin 1821-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmasını yazmışdır. Lakin Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarixi Arxivində saxlanılan Şuşa şəhər əhalisinin 1886-cı il siyahıyaalınma sənədindən görünür ki, Məhəmmədəli bəy Vəlizadə təxminən 1831-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Firudin bəy Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin altmış il yaşaması haqqında məlumat vermişdir. Firudin bəy Köçərlinin yazdığı bu məlumat Şuşa şəhər əhalisinin 1886-cı il siyahıya alınma sənədi ilə üst-üstə düşür. Belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Məhəmmədəli bəy Vəlizadə 1821-ci ildə deyil, təxminən 1831-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur.

Məhəmmədəli bəyinin Hüseynəli bəy, Ələkbər bəy, Abdulla bəy, Abas bəy, Əli bəy adlı beş qardaşı, Gövhər xanım, Anaxanım xanım adlı iki bacısı vardı. Abdulla bəy Vəlizadə də (1841-1912) böyük qardaşı Məhəmmədəli bəy kimi klassik üslubda şeirlər yazmış, Şuşada fəaliyyət göstərən "Məclisi-fəramuşan"ın üzvü olmuşdur. Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin vəfat etməsi ili haqqında müxtəlif fikirlər söylənilmişdir. Məhəmməd Müctəhidzadə "Riyazül-əşiqin" əsərində 1887, Mir Möhsün Nəvvab "Təzkireyi Nəvvab" əsərində 1891, Firudin bəy Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsərində 1892 tarixini yazmışlar.

XIX əsr Azərbaycanın ədəbi-ictimai həyatında xüsusi mövqeyə malik olan Məhəmmədəli bəy Vəlizadənin yaradıcılığı bu gün də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir.

ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ YENİ MÜSTƏVİDƏ

Pəri SOLTANQIZI,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Hər yeni dövr yeni düşüncə ortaya qoyur. Köhnə nə varsa, nəzərdən keçirilir, necə deyirlər, ayrı-ayrılıq, qaymağı qaymaqlıq olur. Köhnədən tamamilə imtina edilmir, yaxşı cəhətləri yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılır. Elmdə də belədir. Əsası keçən əsrin əllinci illərində qoyulmuş ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair dərslər və ondan sonrakı onilliklərdə yaradılmış bu tipli kitablar XXI əsrin, həqiqi aşkarlıq dövrünün tələbləri baxımından nəzərdən keçirilməli, təzələnməli idi. Bu işi filologiya elmləri doktoru, professor, Azərbaycan Respublikası Dövlət Mükafatı laureatı, əsl yaradıcı alim olan Nizaməddin Şəmsizadə uğurla yerinə yetirdi. Akademik Bəkir Nəbiyevin redaktorluğu, AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov və professor Himalay Qasimovun rəyləri ilə "Proqres" nəşriyyatı tərəfindən yenidən işi üzə gətirən bu dərslər hazırda filoloq alimlərin geniş müzakirə obyektidir. Belə müzakirələrdən biri bu yaxınlarda Azərbaycan Pedaqoji Universitetində keçirildi. Tədbirdə müəllimlər, alimlər, tələbələr, mətbuat nümayəndələri də iştirak edirdilər. APU-nun prorektoru Vilayət Əliyev rəhbərlik etdiyi müzakirədə "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi" dərslərini yüksək dəyərləndirdi. Məruzəçi professor Təyyar Salamov yeni dərslərin yeni dövrün tələblərinə uyğunluğunu, orada ötən onilliklərdə yazılmış dərslərə hörmətlə yanaşılmaqla, nöqsanlara da obyektivcəsinə münasibət bildirildiyini xüsusi vurğuladı.

Müzakirədə xalq şairi Zəlimxan Yaqub, professorlar Himalay Qasimov, Məryəm Əlizadə, Qulu Məhərrəmov, Paşa Qəlbinur, Buludxan Xəlilov, millət vəkilləri Jalə Əliyeva, Vahid Əhmədov və başqaları çıxış edərək müəllif Nizaməddin Şəmsizadəni mükəmməl bir alim və şəxsiyyət kimi səciyələndirdilər, onun ortaya qoyduğu "Ədəbiyyat nəzəriyyəsinə" fundamental dərslər səviyyəsində qiymətləndirdilər.

Xatırladaq ki, yeni dərslər on bölmədən ibarətdir. Həmin bölmələr bunlardır: "Ədəbiyyat nəzəriyyəsi elmi: tarixi, predmet və prioritetləri", "Yazıçı şəxsiyyəti və yaradıcılıq prosesi", "Ədəbi proses: yazıçı, tənqidçi və oxucu", "Bədii əsərin arxitekturası", "Bədii əsərin dili və üslub", "Ədəbi növlər və janrlar", "Şeir və nəzərlər", "Azərbaycan gülüş mədəniyyəti", "Bədii sistemlər, ədəbi cərəyanlar və yaradıcılıq metodları", "Formalist ədəbi cərəyanlar".

Əsər mütəxəssis filoloqlar, jurnalistlər, sənətşünaslar, doktorantlar, magistr və bakalavr təhsili alan tələbələr üçün nəzərdə tutulub.

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Ölkəmizdə, o cümlədən Bakıda və Gəncədə Azərbaycanın dahi şairi Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinə həsr olunmuş silsilə tədbirlər keçirilmişdir.

***

Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında görkəmli maarifçi və ictimai xadim, milli dramaturgiyamızın banisi Mirzə Fətəli Axundzadənin 200 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli tədbir keçirilmişdir.

***

Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında görkəmli şair və dramaturq, ictimai xadim Hüseyn Cavidin anadan olmasının 130 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley mərasimi keçirilmişdir.

***

Rəşid Behbudov adına Dövlət Mahnı Teatrında Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Xurşidbanu Natəvanın anadan olmasının 180 illik yubileyinə həsr edilmiş tədbir keçirilmişdir.

***

Naxçıvan Dövlət Universitetində "Məmməd Səid Ordubadi – Azərbaycan tarixi roman məktəbinin banisi kimi" adlı elmi konfrans keçirilmişdir.

***

Rəşid Behbudov adına Azərbaycan Dövlət Mahnı Teatrında xalq şairi Mirvarid Dilbazinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasim keçirilmişdir.

***

Rəşid Behbudov adına Azərbaycan Dövlət Mahnı Teatrında Bakı şəhər Mədəniyyət və Turizm İdarəsinin təşkilatçılığı ilə xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün 80 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbir keçirilmişdir.

***

Çin yazıçısı Mo Yan 2012-ci il üçün ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Mo Yan 1955-ci ildə anadan olmuşdur. Əsl adı Quan Moedir. Çinin ən məşhur yazıçılarından biridir.

***

Mirzə Cahanşah Həqiqinin "Divan"ı Tehranda ilk dəfə Azərbaycan (latın və ərəb qrafikalı əlifbalarda) və fars dillərində nəşr olunub.

Tədqiqatçı və nəşir Firuz Refahi Ələmdarının bildirdiyinə görə, kitab Tehran Universitetinin mərkəzi kitabxanasından tapılmış orijinal nüsxə əsasında çap edilmişdir. Tədqiqatçı qeyd etmişdir ki, Qaraqoyunlular sülaləsinin ikinci hökmdarı olan Mirzə Cahanşah Həqiqi dövrünün ən istedadlı şairlərindən biri idi.

***

Kaliforniya Universitetində (ABS) aparılan tədqiqatlar göstərib ki, nar suyu qan xərçənginin qarşısını alır, eyni zamanda prostat xərçənginin yayılmasını zəiflədir. Məlumatlara görə, prostat xərçəngi kişiləri ölümə aparan ən önəmli səbəblərdən biridir. Çünki əməliyyatdan sonra orqanizmdə xərçəng baş qaldırırsa, bunun qarşısını almaq mümkün deyil. Elə bu səbəbdən də tədqiqatçılar laboratoriyada hazırlanmış xərçəng xəstəlikli prostat hüceyrələrini nar suyu ilə müalicə etməyə çalışıblar. Təcrübə zamanı məlum olub ki, nar suyu xərçəng xəstəliyinin inkişafının qarşısını alır. Alimlərin sözlərinə görə, nar suyu ilə müalicə edilən hüceyrələrdə xəstəlik inkişaf etmir, əksinə, onun inkişafının qarşısı alınır.

***

Arı südünün faydaları bitib-tükənmir. Arı südü orqanizmə enerji verir, saç tökülməsinin qarşısını alır, sızanaqların çıxmasını əngəlləyir, eyni zamanda insanın ömrünü uzadır.

Arı südü bir çox vitaminlərlə zəngindir. Tərkibində 22-dən çox vitamin olduğu üçün daha çox idmançılar tərəfindən istifadə edilir. Orqanizmin immunitetini artırır, xərçəng xəstəliyi ilə mübarizədə ən yaxşı vasitədir. Ürək-damar sistemini gücləndirir, damarları açır. Yaddaşı gücləndirir, unutqanlıqı aradan qaldırır, qanda şəkərin miqdarını tənzimləyir. Orqanizmdəki hüceyrələri yeniləyir, dəri xəstəliklərini müalicə edir. Hamilə qadınlarda uşağın inkişafına kömək edir. Həzm prosesini asanlaşdırır, qəbizliyin qarşısını alır. Arı südü orqanizmi bakteriyalardan təmizləyir, yuxunu normaya salır. Bel və ayaqdakı ağrıları aradan qaldırır.

***

Beynəlxalq "Medical Coding" tədqiqat mərkəzinin araşdırmaları sübut etmişdir ki, gündə 6 saatdan artıq oturmaq həyat tərzini ölüm riskini 40 faiz artırır. Alimlərin sözlərinə görə, gündə 6 saatdan artıq oturan kişilərdə gənc yaşda həyatdan köçmək riski 20, qadınlarda isə 40 faizdir. Belə adamlarda əzələlərin elektrik aktivliyi sifirə enir, kalori sərfi azalır, maddələr mübadiləsinə gücləndirən və hüceyrələrdə sintez olunan fermentlərin yaranma faizi aşağı düşür.

***

Orqanizmin mayeyə olan tələbatını ödəmək məqsədilə müntəzəm su içmək heç də düşünüləndiyi kimi sağlamlıq üçün faydalı deyil. İngiltərəli alimlərin gələnləri qənaətə görə, həkim tövsiyələrində yer alan – insanlara gündəlik olaraq çoxlu miqdarda su içmələri məsləhəti əsassız və tutarsızdır.

Böyük Britaniya Milli Səhiyyə Xidmətinin rəsmi sənədində deyilir: İnsanlar gün ərzində 6-8 stəkan su (yaxud digər maye) qəbul etməyə çalışmalıdırlar. Bu bəndi rəhbər tutan bir sıra məktəb rəhbərliyi şagirdlərdən özləri ilə evdən su götürmələrini tələb edir.

***

Professor Fərrux Rüstəmovun "ADPU-nun pedaqoji fakültəsinin professor-müəllim heyətinin biblioqrafiyası" ("Elm və təhsil" nəşriyyatı, Bakı – 2011) adlı kitabı oxucuların istifadəsinə verilmişdir. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin 90 illiyinə həsr olunmuş bu kitab pedaqoji elmlər üzrə tədqiqat aparan araşdırıcılar üçün qiymətli vəsaitdir.

***

İndi də müəllimlər və alimlər tərəfindən öyrənilən Yan Amos Komenskinin "Böyük didaktika" adlı əsəri nəfis şəkildə işıq üzünə görmüşdür. "Elm və təhsil" nəşriyyatında (Bakı – 2012) nəşr olunmuş əsərin elmi redaktoru və ön sözünün müəllifi əməkdar elm xadimi F.Rüstəmovdur. Kitabın müəllim olmağa hazırlaşan tələbələr və tədqiqatçılar üçün də faydalı olacağı şübhəsizdir.

***

Şair Elxan Hürriyyət incə ruhlu şeirlər yazan şairdir. Bunu onun yenica çapdan çıxmış "Ürəyimdən keçənlər" ("MBM" – 2012) kitabında toplanmış şeirlərdən də duymaq olur. Kitaba AMEA-nın müxbir üzvü Nizami Cəfərov ön söz yazmışdır.

***

Naxçıvandakı "Əcəmi" nəşriyyatında Şərq islam dünyasının böyük türk mütəfəkkir şair və filosofu Mövlana Cəlaləddin Ruminin (1207-1273) "Məsnevî" əsərinin filoloji tərcüməsi işıq üzünə görüb.

***

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin folklor və qədim dünya ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, professor Tərlan Novruzovun "Mirza Ələkbər Sabir – 150. Davam edən ənənələr" kitabı ("Elm və təhsil" – 2012) çapdan çıxmışdır. Kitabda XX əsrin 20-ci illərindən başlayaraq bu günümüzdək müasir Azərbaycan şeirində Sabir satira ənənələrinin yeri və mövqeyi araşdırılmış, bu məqsədlə ətraflı təhlillər aparılmış, müəyyən nəticələr əldə edilmişdir.

***

ADPU-nun Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı tarixi kafedrasının müdiri, professor Himalay Ənvəroğlunun ("Sənət və sənətkarlıq məsələləri yeni düşüncə müstəvisində" kitabı ("Elm və təhsil" – 2012) çapdan çıxmışdır. Kitabda dramaturgiyamızın təkamülündə mühüm rol oynayan H.Cavid, S.Vurgun, İ.Əfəndiyev və Anar yaradıcılığının özünəməxsusluğu, əsərlərinin ideya-estetik xüsusiyyətləri sistemli şəkildə təhlil olunur.

***

Yazıçı-ədəbiyyatşünas Vaqif Sultanlının "İnsan dənizi" romanı Böyük Britaniyada (London – 2012) ingilis dilində nəşr olunmuşdur. Romanda hadisələr ötən əsrin sonlarında cərəyan edir.

***

BAŞ REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vaqif ALKƏRƏMOV

ŞÖBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:
ANAR

Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV
Yusif SEYİDOV

Ünvan: Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.
Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

E-mail: mehemed-baharli@mail.ru

Kağız formatı 60x84 1/8. **Uçot nəşr vərəqi** 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. **Tiraj** 800.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya
Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi** 191.
Lisənziya V 236.

**Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas
nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü
elmi nəşrlərin siyahısı"na daxildir.**

**Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»
nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzü görür.**

Çapa imzalanıb: 10.12.2012.

**Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.
Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.**

İNDEKS 1012

Yeni iliniz mübarək